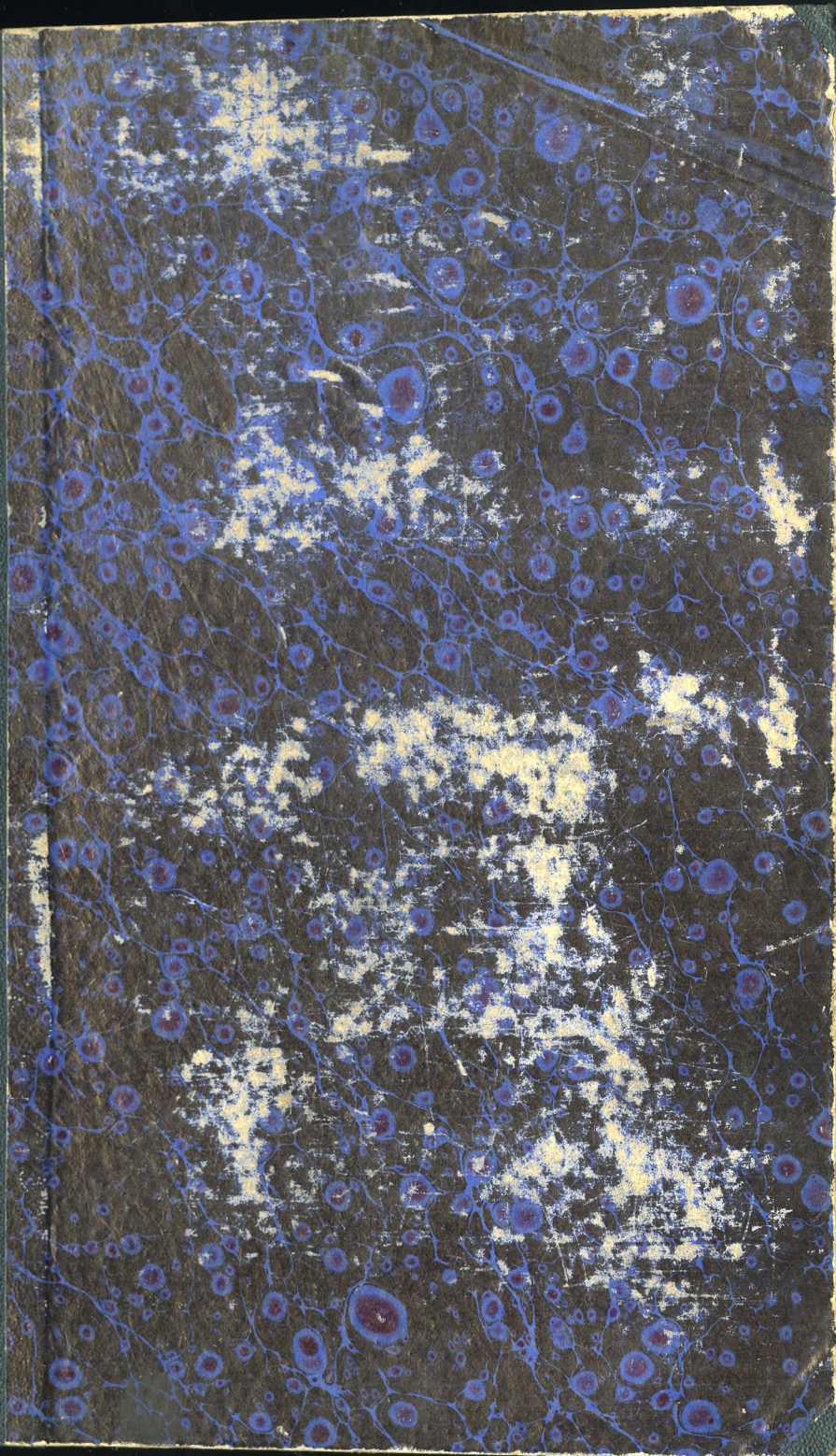

Politikai
röpiratok,

55.

55

423

2002

III. NAPOLEON.

IRTA

URHÁZY GYÖRGY.

P E S T.

MÜLLER GYULA TULAJDONA.

BÉCSBEN

KOLOSVÁROTT

GEROLD és FIÁNÁL.

BARRANÉ és STEINNÁL.

1854.

f-80

III. NAPOLEON.

IRVING GEORGE.

P E S T.

WELTER GYULA TERADONA.

KÖZSÉLYMŰVÉSZET

IRVING

BARBER & SONS, 24 NASSAU ST. N.Y.

1884

III. NAPOLEON.

IRTA

URHÁZY GYÖRGY.

5.

PEST.

MÜLLER GYULA TULAJDONA.

BÉCSBEN | KOLOSVÁROTF
GEROLD és FIÁNÁL. | BARRÁNÉ és STEINNÁL.

1854.

libf52 00164907

III. NAPOLEON.

ATH

DR. BALLAGI GÉZA

PRST

MŰVEI ÉS TUD. TÁRSASÁG

ELNÖKSÉGE

ELNÖK

REKTOR: DR. BALLAGI GÉZA

1894

ELŐZMÉNYEK.
I. ÉS II. NAPOLEON.

KLÖNNENYER.
J. ES II. NAPOLEON.

III. NAPOLEON.

III. NAPOLÉON

Más nyelvre leendő fordítás jogát kiadó magának tartja fen.

I.

Az 1789-diki forradalom Franciaországnak addig létezett politikai és társadalmi viszonyait egészen megváltoztató. Azon eszmék, melyek századokon keresztül kormányozták, a társadalom elhaladása következtében erejüket és hatalmukat vesztvén, helyettük újak termettek, mikép a hajtások szoktak nőni a nedvéből kiszáradt fa tövében. Ha ezen eszméket, melyek 1791-ben, az ember- és polgárjogi nyilatkozatban már mint elvek állítottak fel, bölseleti szempontból tekintjük, úgy találjuk: mikép azok az ember politikai és társadalmi egyenlősítésének elemei valának. Az új elvek a régieket megsemmisíteni ügyekeztek, míg másfelől egymás között is harczot folytattak. Az elméletben létező egyenlősítés gyakorlatilag sokak előtt nem tetszett máskép elérhetőnek, csak a vagyon közössége által és a családélet megsemmisítésével, a nők és gyermekek, mint Spartában, az álladalomhoz tartozván. Azonban ezen gyakorlat ellenkező az emberi természettel, a communismus és socialismustól visszaretentek, s mint minden forradalom alkalmával, kisebb nagyobb mértékben, történni szokott, a dolgok társadalmi állapotának, tökéletes fölhasználása állott be. Mindenütt harcz, mindenütt zavar vala szemlélhető. A francia forradalom története az óriási küzdelem-

nek, és az egész nemzetet elnyeléssel fenyegető kaoszoknak lényünket megrendítő jeleneteit mutatja föl. A forradalom magát fölemészteni látszott minden kívánt eredmény nélkül, mikép a meggyújtott szesz nyomtalan elenyészik, midőn Napoleon, az egyszerű tüzértiszt, a homályból előlép, hogy a harcnak végét vessen, a kaoszt szét oszlassa, a valót a hamistól, az élet magvát a halálétól elválassza, a szenvedélyt megzabolázza, szóval: hogy a forradalom végrendeletének végrehajtója legyen. A pártok romboló tüze kialudt volt, és midőn a haldokló de le nem győzött forradalom utolsó akaratát Napoleonra bízta, ezt kellett mondania: „Erősítsd meg szilárd alapon törekvéseim fő eredményeit, egyesítsd a megoszlott francziákat, verd vissza az ellenem szövetekezett hűbéres Európát, gyógyítsd sebeimet, világosítsd a nemzeteket, hajtsd végre egész terjedben azt, mit nekem csak a mélyben kellett tennem; légy te Európára nézve az, mi Franciaországnak én valék; és még akkor is, ha véreddel kellene öntözöd a polgárisodás életfáját, terveidet félreismerve, s tieidet baza nélkül a világban bolyongani látnád, ne hagyd el soha a francia nép szent ügyét, s juttasd győzelemre mindazon eszközök által, melyeket a lángész teremt, az emberiség jóváhagy.“¹⁾

II.

Napoleon azon Buonaparte családból származott, melyet Olaszország történetében följegyezve

¹⁾ Napoléon-Louis Bonaparte, Des Idées napoléoniennes.

látunk, s a legrégiebbek közé tartozik. Nardilio Buonaparte, 1272. parmai podesta vala. Közölük később többen kitüntették magukat Toskanában; Nicolas Buonaparte mint jogtanár és vigjáték-költő ismeretes a 17-dik század elején Pisaban, s egy más Jacopo Buonaparte nevű író emliti (1530-ban,) mikép a Buonaparteok a San Miniato és Florencz közti harczban dicsőséget vívtak ki. A családnak egy ága, mely Genua Sarzana nevű városában lakott, átköltözött Ajaccioba Corsicába. Itt született Napoleon is (Napoleone Buonaparte), aug. 15-kén, 1769-ben.

Atyja Carlo Buonaparte Corsica függetlenségi harczában, Paoli oldala mellett vitézül küzdött. Midőn Corsica Franciaországhoz csatoltatott 1774-ben, Carlo Buonaparte a corsicai nemesek küldöttségével Párisba ment XVI. Lajoshoz. Később mint a corsicai királyi törvényszék ülnöke hivataloskodott, de ezen hivataláról, betegeskedése miatt, lemondott, s nem sokára meghalt gyomorrákban, 1785-ben.

Anyja Maria Lactitia, a Ramolini családból, mely őseit a Colalto grófokkal kapcsolja össze, kitűnő szépség vala, s 1766-ban tizenhat éves korában ment férjhez Carlo Buonapartehez. Ezen házasság gyümölcse öt fiú és három leány vala; Giuseppe (József), Napoleone (Napoleon), Luciano (Luczián), Luigi (Lajos), Mariana, Carletta, Annunziata és Girolamo (Jerom).

Napoleon élete nemcsak Franciaország hanem egész Europa újabb történetének nagy részét alkotja. Vállalkozó és szervező lángesze, élet- és tetteje, dicsőségvágya, és megmérhetlen hatalomsulya által, mellyel a forradalmat kezében összeszo-

ritotta, az újabb idő legóriásibb lénye volt ¹⁾. Mikép főnebb megjegyztük, azon időben lépett föl a világ szinpadán, midőn a francia forradalom eredményeit, belső és külső visszahatás és zavar következtében megsemmisítés fenyegette. Lángesze által csak hamar kiemelte magát a tömegeből. 1785-ben, mint 16 éves ifjoncz, alhadnagy vala egy tüzér ezredben. Nyolcz évvel később dandár-vezér, 1796-ban az olaszországi hadsereg első parancsnoka, 1799-ben főparancsnok és a francia köztársaságnak 3,011,007 szavazattal 1562 ellenében tiz évre megválasztott első consula, 1802-ben 3,568,888 szavazattal 8347 ellenében élet hosszíig választott consula, 1804-ben a francziáknak 3,521,675 szavazattal 2579 ellenében választott császára lett; 1814-ben Elbába száműzetett; 1815-ben lemondván, életét mint száműzött 1821-ben végezte be, Szent Ilona szigetén. Azonban hogy ne csak a történet száraz krónikáját adjuk, vessünk egy általános pillantást ez óriás ember életére, s a tények után, legalább fővonásokkal, ügyekezünk jellemrajzát előállítani.

III.

Azon nagy vállalatok, melyeket Bonaparte tábornok Olaszországban végrehajtott, őt a forradalomból eléállt köztársaság legnevezeteseb tábornokává tették. Roppant észtehetsége, a vállalatok eredménye lelkét még nagyobb bátorsággal és dicsvággyal tölték el. Ő belátta, hogy ezen köztársaság

¹⁾ Mignet, L'Histoire de la Révolution.

végrehajtó hatalma, törvényhozó-testülete nem Franciaország megnyugtatóját, s megerősítését eszközli, hanem még több zavart, nagyobb gyengeséget idéz elő, és az eddig kivívott eredményeket megsemmisítéssel fenyegeti. Elhatározta magát: hogy ez állapotnak véget vet. Olaszországi győzelmei után ezt forgatta fejében. Hogy célhoz jusson, a directoriumot és törvényhozó-testet föl-oszlatnia, a köztársaság fölötti gyámságot átvennie kellett. Azonban a directorium Olaszországból visszatérte alkalmával még erős vala, daczára annak, hogy a törvényhozó test, az ugynevezett öt százak tanácsa azt fölemészteni ügyekezett. Ha a törvényhozó test Fructidor 18-kán a directoriumon győzedelmeskedik, Bonaparte tábornok az elsőt fegyveres erővel verendette szét. Fructidor 18-ka után látta, hogy az idő még nem érkezett el, melyben a nagy szerephez hozzá kezdjen. Elment Egyiptomba, hogy olaszországi horostyánait ujjakkal fölfrisitse.

IV.

Mig Bonaparte tábornok katonáinak megmutatta az egyiptomi gúlákat, melyekről négy ezred év szólt le hozzájuk, s csak olaszországi győzedelmeit folytatta tovább: ezalatt a directorium (Barras, Moulins és Gohier) sülyedni kezdett. Látta, hogy az idő elérkezett. Csataért kellett cserélnie. Visszatért Franciaországba.

Midőn visszatért, a nép mérsékelt része örömmel fogadta: benne a forradalom megmentőjét szemlélték, mely akkor veszendő félben vala. A kor-

mányban nem volt erkölcsi erő, elv és erény. A szálitók és készítők állottak a társadalom élén, s az általános romlottság közepette ők valának az elsők. A hadsereg tábornokai, mint Championnet Nápolyban és Brune Lombardiában ¹⁾ érezték, hogy ők a legerősebbek, és kezdetek a kormánynak nem engedelmeskedni, képviselőit fogságba vetették. A kincstár kifogyott; hitel semmi. A rablást gyalázatosan üzték. Franciaország keleti része folytonos forradalomnak vala színhelye.

És minő zavar volt az eszmékben is?

A szabadságot és egyenlőséget mindenki száján hordozta, és minden párt csak saját magának akarta megszerezni, mint valami kiváltságot. Egyenlőségről beszéltek — s a nemesek és kivándorlottak rokonait nem akarták a polgári jogokban részesíteni; száznegyvenöt ezer francziát számüzetésben kívántak hagyni. Az egyenlőségről beszéltek — és a konventbelieknek nem akartak hivatalt adni. Szabadságot emlegettek — s halálra ítélték azokat, kik a régi kormányrendszer visszaállításáról mertek írni.

A kikiáltott elvek alkalmazását a pártszenvedélyek megghusíták. Nem volt tekintélyes nemzeti hatalom, mely a szenvedélyeket megsemmisítvén, a pártokat egyesítse és népszerűségének zászlaja alatt a kitisztált eszmékből nemzeti fensőség jellegével bíró rendszert alkosson.

¹⁾ Thiers, L'Histoire de la Révolution.

V.

Az egyiptomi csaták hőstét a pártok mindnyájan megnyerni kívánták. A tábornokok, directorok, követek, s még a köztársaságiak is megkeresték és kémelelték. Ünnepeleyeket és lakomákat rendeztek számára. Ő magát méltóság-teljesen, egyszerűen viselte, s nem igen előzékenynek hanem vizsgálódónak mutatkozott; már akkor bizodalmas társalkodásában valami kitünőség és valami önkénytelen parancsoló szokás volt tulajdonsága. Nem volt előzékeny és közlékeny. Arczán mindig száraz komolyság jelei valának szemlélhetők és észrevették rajta, hogy fejét összeesküvésen türi. Sieyes félt tőle, s alkotmányterveire nézve nem akart vele alkudozásba erezskedni. Azonban mégis megértették egymást, s jó barátok lettek. A III-ik évi alkotmány megbuktatására czélzó támadásaikat brumaire 15-ére (1799 nov. 6-kára) tüzték ki. Sieyès a követek körében működött. Bonaparte tábornoknak a katonaságot kellett megnyernie, melyet lángesze és dicsősége által magához hódított volt, s mely kész vala az engedelmességre. Az előkészületek három napig folytak, s az összeesküvés részesei hatályosan megfeleltek feladatuknak.

A vének tanácsa brumaire 18-kán összeült a tuileriákban Lemercier elnöklete alatt. Cornudet, Lebrun és Fargues, a tanácsnak három legbefolyásosabb összeesküdt tagja, hozzá kezdettek a dolgok állapotának festéséhez. Állították, hogy a jakobinusok a vidéken csoportosan seregelnek és a rémkor-

mány a köztársaságot elpusztítja, ha a tanács bátor-sága és bölcsessége által meg nem előzi. Az összeesküdtek közül egy másik, Régnier, azt indítványozá, hogy a vének tanácsa az alkotmány által fölruházott jognál fogva, a törvényhozók tanácsát tegye át Saint-Cloudba és Bonaparte Napoleon tábornokot, a tizenhetedik hadosztály számára kiadott parancs mellett, az áthelyezéssel bizza meg. Mit az összeesküdtek kívántak, teljesítetett. A tábornok a parancsot megkapta. Lefebvret, a directorium őrségének parancsnokát, második parancsnokul nevezte. A tisztok kardjaikat kivonva esküdtek neki hűséget, és ő ezeknek élén vonult be a tuileriákba, hol a vének tanácsa gyűléseit tartotta. A vének tanácsának korlátozata előtt megállott és a hűségi esküt letette.

A III évi alkotmány által teremtett egyik test, a vének tanácsa többé nem létezett; azonban a directorium és a törvényhozók tanácsa még állott. Mihelyt a vének tanácsának parancsát Páris falaira fölragasztották, a város minden részében legnagyobb fölindulás és rémülés terjedt el. Barras, a directorium egyik tagja lemondott, s falusi jószágára futott. A többiek a directorium testőrségét akarták használni, de ez nem engedelmeskedett. A vének tanácsának parancsa a tábornok kezében vala.

Bonaparte tábornok kiáltványában igen jellemzőleg támadta meg s töré össze a directoriumot: „Mit tevétek ezen Franciaországból, melyet én oly fényben hagytam hátra. Én békében hagytalak titeket és háborút találok; én győzelmeket hagytam nektek és veszteségeket találok; én Olaszországból

milliókat hagytam nektek és rabló törvényeket s nyomort talállok mindenütt! Mit tevétek azon száz ezer francziával, kiket úgy ismerék, mint dicsőség részeseit? Ők halottak... A dolgok ezen állapota nem tarthat tovább; három év alatt bennünket despotismusra vezetne.“

VI.

A VIII év brumaire 19-kén (nov. 10, 1799) a tanácsok tagjai Saint-Cloudba mentek át. Sieyes és Roger-Ducos ¹⁾, kik három nap alatt az összeesküvés fonalait legnagyobb ügyességgel vezették, nem különben oda mentek át. Ezek úgy vélték, hogy jó lenne a nyakasabbak közül néhányat elzárni, s csak a mérsékeltbekre hagyni a tanácskozást. Bonaparte Napoleon tábornok nem vala pártember; ezt nem akarta. És, mint Olaszország és Egyiptom csatamezőin, katonásan akart végezni mind a valódi szabadság és rend, mind a köztársasági intézmények összeesküvést forraló elleneivel. Az ifjú tábornok háta mögött a st. cloudi palotát körülvevő nagymennyiségű haderő állott; az ötszázak tanácsa megoszolva levén, a halál magvait hordozá kebelében. Az utóbbi mellett az alkotmány tekintélye és a törvények álltak volna, de az elsőt hatalmától megfoszták, a törvényeket pedig ők érvénytelenítették.

A tábornok gránátosok kíséretében járt a palota udvarán és szobáiban. Parancsolólag nyilvánítá: „én nem akarok több pártoskodást; ennek végének kell lenni; én többé nem akarom.“

¹⁾ Mignet, L'Histoire de la Révolution.

Az ötszázak tanácsa két órakor ült össze. Mikép a vének tanácsában, úgy itt is az összeesküvők, kik Bonaparte Napoleon tábornok részén állottak, előre elkészülve levén, munkához kezdettek. Gaudin azt indítványozá, hogy a véneknek köszönetet szavazzanak a köztársaság megmentésére irányzott bölcse rendszabályaikért. Az indítvány rögtön felkölté a szenvedélyeket. Gaudin ellen támadtak, s a köztársaságiak a szószerket ostrom alá vették. Az összeesküdtek közül többet, mint Cabanis, Boulay (de la Meurthe), Chazal, Gaudin, Lucian stb.¹⁾ csak elszáppadtak.

Az izgatottság és zavar azzal végződött, hogy a III-ik évi alkotmányra nagy lelkesedés közt megesküdtek.

A tábornok meghallván mi történt az ötszázak tanácsában, s a veszély nagyságát fölfogván, sietett a vének tanácsába, mely a Mars-csarnokban tartá ülését, míg az ötszázak a narancs-csarnokban izgatott állapotban valának. Belépven így szólott hozzájuk: „Népképviselők, én nem rendes állapotban talállak titeket. Ti yulkán fölött állatok! Tegnap nyugodt valék, midőn az áttételi rendeletet velem közöltétek s végrehajtásával megbiztatok. Bajtársaimat mindjárt összegyűjtém; mi segítségökre ide siettünk. Csak rajta! Ma engem rágalmakkal illetnek. Beszélnek Caesarról, beszélnek Cromwellről, beszélnek katonai uralkodásról! Ha én hazám szabadságát elnyomni akartam volna, nem engedelmeskedem a kiadott rendeletnek; nem tartottam

¹⁾ Mignet. L'Histoire de la Révolution.

volna szükségesnek, hogy ezen hatalmat kezeitekből fogadjam el. Én esküszöm nektek, népképviselők, mikép hazámnak nincs buzgóbb védelmezője nálamnál; azonban egyedül töletek függ annak üdve. Nincs többé kormány; a directorok közül négy helyét odahagyta; az ötödik, Moulius, biztosság végett felügyelet alá helyeztetett; az ötszázak tanácsa megszolva; még csak a vének tanácsa áll. Nyuljon rendszabályokhoz, beszéljen, én itt állok, hogy szavait végrehajtsam. Mentsük meg a szabadságot, mentsük meg az egyenlőséget!”

Egy köztársasági tag, Bonaparte szavai után fölállott, s ezeket mondá: „Tábornok, nekünk ön szavai tetszenek; esküdjék hát ön hűséget a III-ik évi alkotmánynak, mely csak egyedül tarthatja fen a köztársaságot.“ Az indítvány a tanácsot kissé meglepte, s Bonaparte tábornok is egy pillanatra megütökölt rajta. Azonban mindjárt magához tért, s ezen szavakban felelt vissza: „A III-ik évi alkotmánynyal többé nem birtok. Azt fructidor 18-kán megsértették; floréal 22-kén megsértették; prairial 30-án megsértették. Alkotmány! minden párt erre hivatkozik, és mindenki megsértette; nekünk az többé üdvöt nem nyujthat, mert többé senkitől sem tiszteltetik; minthogy az alkotmány megsértetett, új egyezmény, új biztosíték kelletik.“

A vének tanácsa hallgatott. Bonaparte Napoleon tábornok ismét győzött. Az új győzelem még nagyobb bátorságra lobbantotta.

VII.

A narancs-csarnokban fölizgatott kedéllyel egymás között heves vitát folytattak. Bonaparte Napoleon tábornok bátorságot veszen, granátosai élén a terembe lép, s ezeket az ajtón belül hagyva, levett kalappal kezében, elé megy. A törvényhozók Bonaparte tábornok belépését a katonai uralom első lépésének tartva, nagy izgatottság között felszöködtek, s dühösen kiabálták: „Le a dictatorral! Ki vele!“ Többen rárohannak. Bigonet köztársasági ezen szavak között: „mit tesz ön? Vakmerő! Viszsa, ön a törvények szentségét sérti meg!“ karon fogva kifelé vezet. Bonaparte, az ilyes jelenetekhez nem levén hozzá szokva, elsáppad, és granátosaival kimegyen.

A zaj és düh tetőpontra hág. Az elnöki székben Luczián, a tábornok testvére ült. Erre rá támadnak. „Le a zsarnokkal! le a dictatorral!“ borzasztóan hangzik minden felől. Luczián testvérét menteni akarja, de szavára nem hallgatnak. „Mint-hogy ezen teremben nem nyerhetek semmi meghallgatást, a néptől rámbizott hatalom jeleit a mélyen megsértett méltóság érzelmével teszem le.“

Kalapját, köpenyét és övét letette.

Sieyes látta, hogy egy pillanat sincs veszteni való, és hogy a fegyveres erőt rögtön használni kell. Ő megszokván az ilyes jeleneteket, meg nem indult. Lefebvre tábornoknak mindjárt parancsot adott, hogy Lucziánt az ötszázak közül hozassa ki. A katonák az elnöki székből kivették és nem sokára

lóra ülven mintegy következőleg szólott: „Polgárkatonák, az ötszázak tanácsának elnöke kijelenti, hogy ezen tanács roppant többsége e pillanatban néhány törrel fegyverzett képviselő által rémitte-tik, kik a szószéket ostromolják, hivatal-társaikat halállal fenyegetik és a leggyalázatosb határozatokat viszik keresztül! . . . Tábournok, katonák, polgárok mindnyájan, ti csak azokat fogjátok Franciaország képviselőinek elismerni, kik hozzám állanak. Azok, kik a narancs-csarnokban vannak, rablók, többé nem a nép, hanem a tör képviselői.“

Ezen dühös fölhívásra, Bonaparte Napoleon tábournok is a katonákat megkérdezte, számíthat-e rájuk? s midőn ezek igennel feleltek és Bonaparte tábournokot éltették, mindjárt parancsot adott, hogy a teremet a katonaság tisztítsa ki.

Mint fönebb is megjegyeztük, az ötszázak roppant izgatottságban valának, s midőn arról tanácskoztak, hogy Párisba menjenek-e és ott keressenek a nép között menedéket vagy itt maradjanak és minden erőszakos megsértés ellenében daczoljanak, egy csapat granátos belép a terembe. A követek tiltakozása mit sem ért. A granátosok kissé megállottak, azonban mihelyt erősséget nyertek, zárt sorokban előnyomulának. „Bonaparte tábournok nevében — szól Leclerc tábournok — a törvényhozó test föl van oszlatva; a ki jó polgár, távozzék. Granátosok, előre!“ A követek megrémülés és kiabálás között, a granátosok szuronyai előtt a teremet odahagyák. Midőn az ajtón kívül voltak ismét kiáltották: éljen a köztársaság!

Imez azon nevezetes államcsiny története, mi-

nek következtében a köztársaság ideiglen három consul, Bonaparte, Sieyes és Roger-Ducos védelme alá helyeztetett, s két törvényhozó bizottmányra ruháztatott az alkotmány kidolgozása és a dolgok végleges rendének megállapítása.

VIII.

Az új alkotmány, mely Sieyès és Bonaparte Napoleon tábornok nézetei szerint dolgoztatott ki a bizottmány által, Bonaparte-ot, mint első consult, oly hatalommal ruházta föl, hogy mind a forradalmat visszaszoríthatta, mind a visszahatásnak gátot vethetett.

Első munkája vala a pártok kibékítése, összeolvasztása, és főfigyelmét a köztársaság anyagi jólétének előmozdítására, és a kormányzati hatalom megszilárdítására fordította. Alig vette át az első consuli hivatalt, mindjárt eltörle azon törvényeket, melyek a kivándorlottak rokonait a politikai jogok és közhivatalokból kizárták. A kényszerített kölcsönről szóló törvény megsemmisítetett. Az V-ik év fructidor 19-kei törvény által deportatióra ítélt írókat, mint Carnot, Portalis, Siméon, visszahitta. Barrère és Vadier konventieknek megengedé a visszajövetelt. Cambacérés jogtudor, egykori konventi, és Lebrun Manpeon kancellár dolgozó társa mint consulok működnek mellette. A ministeriumban Talleyrand és Fouché alkalmaztatnak: az első főnemes és royalista, a második volt hegypárti. Sieyes nem akar ugyan Fouché alatt szolgálni; de Bonaparte úgy akarta — és Sieyes szolgált. „Mi új

korszakot akarunk — szólt Bonapárte Napoleon — ; a multból csak a jóra kell emlékeznünk, a rosztat feledjük el.“¹⁾ Több mint száz ezer kivándorlottnak nyitotta meg Francziaország kapuit, kik között az alkotmányozó gyűlés tagjai is valának. Szóval: a pártáryalatok megsemmisítésével egy nagy nemzeti párt teremtéséhez kezdett, melynek feje ő lehessen. A pártokat illetőleg egyszer következőleg írt az államtanácshoz: „Egy párt által kormányozni, annyit tesz mint elébb utóbb hozzájuk tartozni. Ezt nem fogom tenni; én nemzeti vagyok. Csatlakozom mindazokkal, kiknek képességek és akaratok van velem haladni. Ezért alakítám én állam-tanácsomat az alkotmányozó gyűlés oly tagjaiból, mint Defermon, Roederer, Regnier, Regnault, kiket mérsékeltnek vagy feuillants-oknak neveztek²⁾; royalistákból, mint Devaines és Dufresnes; végre jakobinusokból, mint Bruné, Réal és Berlier. Én minden párt becsületes embereit szeretem.“

Hogy a köztársaság kívánságának megfeleljen; hogy az ország jóllétét a béke eszközei által előmozdítsa: Angliának békekötést ajánlott. Ez azonban nem fogadta el. Következménye háboru lön, melynek a köztársaság consula, több diadal után, az amiensi béke által vetett véget.

Az amiensi béke a köztársaság tekintetét megváltoztatta. Az ipar és kereskedelem, mely a há-

¹⁾ Mignet, L'Histoire de la Révolution.

²⁾ A forradalom alatt feuillants-oknak azok nevezettek, kik a mérsékelt párthoz tartoztak. Neveiket a feuillants (sz. Bernátféle) szerzetesektől vették, kiknek kolostorában egykor üléseiket tartották. Szerző.

borúk miatt pangáshán volt, hatalmas lendületet nyert. Utak, csatornák, gyárak építettek mindenfelé. E mellett a pártviszályok megszűnván, a vallásos türelem visszaállván, az emberiség és polgárisodás a consulság alatt visszakapták azon utat, mellyről a forradalom viharai leszorították volt.

Most Bonaparte Napoleon tábornokon állott, hogy a megkezdett irányt folytassa, vagy pedig más utra térjen, mert mindkettő hatalmában volt. A józan értelemben vett egyenlőség, a mérsékelt szabadság azt kívánták tőle, hogy maradjon az eddigi uton; ő tovább ment, más utra tért, melyen ugyan dicsőségét növelte, de végre is a kormányok és nemzetek ellene szövetekezvén, a kielégithetlen nagyravágyás bukását idézte elő.

Az amiensi béke csak hatalmát növelte, s a nemzet hálája élethosszig tartó consullá tevő. Ő nem elégedett meg sem eddigi hatalma-, sem eddigi dicsőségével. A koronát tette fejére.

IX.

A császárság nagy szerencsétlenségeket hozott mind Európára mind Franciaországra. Milliók állottak csatatéren. Europa rengett sarkaiban. Azt lehete gondolni, hogy e gigási harc vége az eddigi polgárisodást megsemmisíti, s az 1789-ki forradalom minden eredményei a nyomor és setétség tángongó sirjában temettetnek el.

A császárság korából mint tárgyunkra tartozókat, az 1814- és 15-ki főmozzanatokat emeljük ki. Ezen mozzanatok világosabb festése, és részletes

életüntetése összeköttetésben áll azon férfiú életével, kinek nevét e lapok homlokára tűztük.

X.

Az érdekeikben megsértett kormányok és reményeikben megcsalatott népek boszuja szövetséget kötének egymással. Bécs, Berlin, Moskau visszatörésre vártak. A szövetséges hadseregek 1814. mart. 31-kén Párisba bevonulván, Napoleon császár szerencsájének csillaga lehanyatlott. A szövetségesek kiáltványából a következő hely kiemelendő: „A szövetséges hatalmak hadseregei Franciaország fővárosát megszállották. A szövetséges hatalmak a francia nép kívánatához járulnak. Ők kinyilatkoztatják: mikép Bonaparte Napoleonnal vagy családja valamelyik tagjával alkudozásokba nem bocsátkoznak; mikép Franciaországnak a legitim királyok alatti területi épségét tisztelik. Ők még többet is fognak tenni, minthogy szüntelen azon elv mellett állanak, mikép Franciaországnak Europa javára nagyok és erősnek kell lennie. Ők azon alkotmányt, melyet a francia nép magának adni fog, elismerik és biztosítják. Tehát a senatust összehívják, hogy haladék nélkül ideiglenes kormányt állitson, mely a kormányzat szükségéiről gondoskodhassék és a francia nép alkotmányát előkészithesse.“

A senatus apr. 2-kán Napoleon császár letételét kimondotta. Tábournagyai őt Fontainebleauban körülvették és lemondásra birták. Lemondásában ez foglaltatik: „Minthogy a szövetséges hatalmak kijelentették, mikép egyedül Napoleon császár volna

az europai béke visszaállításának akadályá, Napoleon császár esküjéhez hiven, kinyilatkoztatja, miszerint kész a trónról lemondani, Franciaországot elhagyni és életét fölládozni Franciaország javáért, mely elválaszthatlan fiának, a regensségek, a császárnénak és az ország törvényei fentartásának jogaitól.“

Napoleon császár azt hívé, mikép ha ő lemond is, az ország fiát és a császárnét megtartja. Azonban a hatóságok, az ország nagyjai a császárság iránt nem viseltettek rokonszenvvel; a bourbonok alatti királyságnak több kilátása lehetett. A senatus szabadelvü alkotmányt tervezett, s ez a nép elibe terjesztetvén, XVIII. Lajos által elfogadtatott. Azonközben a Párisban levő hatalmasságok és Napoleon császár fölhatalmazottai között egy egyezmény jött létre, melyben következő föltételek állitattak meg: „Napoleon császári czimét megtartja, azonban lemond a Franciaország és Olaszország fölötti valahai fensőségről. Elba szigetén, jövendő tartózkodási helyén, meddig él, teljes fensőséggel uralkodhatik. Évenkint 2 millió frk jövedelme lesz, fele része feleségére esik. Mária Luizának korlátlan birtoka lesz Parma, Piazenza és Guastalla herczegség; halála után fiára fognak átszállani. Napoleon anyja és rokonai számára 2 $\frac{1}{2}$ millió évenkinti jövedelmet kötöttek ki. Ezen kívül megtartják magán birtokaikat, a nagy könyvben beirt jövedelmeiket és a milanoi Monte Napoleon-t. Josephine jövedelme 1 millióban állitatik meg. Eugen herczegnek Franciaországon kívül illő birtok adatik. 2 millio frk. tüzetik ki ajándékul azon személyek számára, kik Napoleont szolgálták. A császári ház adósságai kifizettet-

nek, ha Napoleon a korona gyémántokat és a közpénzeket a kincstárnak visszaadja. A milanoi Monte Napoleonra vállalt kötelezettségek a hitelezőknek pontosan kifizettetnek. A császári őrségnek 1200—1500 emberből álló osztálya Saint Tropezig mint fedezet menend vele. Napoleon testőrségül azok közül, kik önkéntesen vállalkoznak, 400 embert vihet magával. Szállító hajók és fegyverzett corvet, mik tulajdonai maradnak, fogják elvinni. Mindazok, kik Napoleont vagy családját elkisérték három év alatt Franciaországba visszatérhetnek.“

1814 apr. 11-ikén mind maga, mind fia részéről lemondott Franciaország és Olaszország koronáiról. Napoleon az egyezmény aláírása után még kilencz napig maradt Fontainebleauban. April 20-dikán délben, midőn az elindulás órája elérkezett, Napoleon a palota udvarán összegyűjté mintegy 1200 emberből álló testőrségét, s hozzájuk következő búcsu-beszédet tartott: „Régi testőrségem katonái, isten hozzádot mondok nektek! Husz év óta mindig a becsület és dicsőség utján találtalak titeket. Az utóbbi időben, ép úgy mint a szerencse napjaiban, nem szüntetek meg a vitézség és hűség példányai lenni. Oly férfiakkal mint ti ügyünk még nem vezett volna el. De a háboru végét nem lehetett belátni, polgárháboru támadt volna, és Franciaország még szerencsétlenebb leendett. Én tehát minden érdekeinket a hazáénak áldoztam föl. Én elutazom. Barátim, szolgáljátok tovább is Franciaországot, boldogsága vala egyedüli gondolatom, s kívánságom tárgya fog az örökre maradni Ne panaszkodjatok a sors ellen. Midőn egyszer arra

határoztam el magamat, hogy életben maradjak, ez csak azért történt, hogy dicsőségteknek szolgáljak. Én megírandom az együtt végbevitt nagy tetteket. Éljetek boldogul, gyermekeim! Szeretném hogy mindnyájatokat szivemhez szoríthatnálak. Legalább sasaitokat ölelem meg.“ Ezen szavakra Petit tábornok egy sást megragadva előlépett, Napoleon a tábornokot megölelte, és a sást megcsókolta. A katonák mind hangosan zokogtak midőn Napoleon beszédét ezen szavakkal zárta be: „még egyszer, éljetek boldogul, régi bajtársaim. ezen csók hasson be sziveitekbe!“

A császár április 28-dikán The Undaunted nevű angol hajón Fréjusból Elbába vitorlázott és maj. 3-kán Porto Ferrajoba ért. XVIII Lajos e nap tartá bemenetelét Parisba.

XI.

Az 1814. apr. 13-ki párisi kötés következtében Napoleon Elba szigetére vonult, s azon nagy birodalomból, mely csak nem rég a cadizi tenger szorostól a balti tengerig terjedt, neki nem jutott nagyobb rész, ezen kis szigetnél. A békekötést Franciaország és a szövetséges hatalmasságok majus 30-ikán irták alá véglegesen, és a maj. 30-ki kötés föltételeinek kiegészítésére Bécsbe congressust hittak össze.

A béke egy évig tartott. Egy esemény, mit előre lehetett látni, Europa hadait újra mozgásba hozta. Napoleon Elba szigetét odahagyta ¹⁾. Mint-

¹⁾ Martens et Cussy, Recueil manuel et pratique

egy 1100 ember fölött rendelkezhetett, s ezekkel a 26 álgys l'Inconstant nevű brigg s három szállító hajón 1815. febr. 26-án indult el Elba szigetéből. A katonák csak a hajón tudták meg, hogy Franciaországba mennek. „Éljen a császár!” volt reá feleletök. Az expeditio mart. 1-jén a juani tengeröbölbe érkezett Antibes és Cannes között. Mig a hajón utaztak, Napoleon két kiáltványt mondott toll alá, s ezeket számos példányban leírták, hogy ha a szárazra érkeznek mindjárt párthiveket lehessen szerezni. A császár ezt nagyon hitte, mert esztendő alatt a royalisták követelései sok elégedetlent teremtetek. Egyik proclamatiójában kimondja, mikép azért jó Franciaországba, mivel azt hiszi, hogy ezáltal hazájának tesz szolgálatot. Őt a francziák választották császárnak, s minden mi nélkülök történt érvénytelen. Franciaországnak huszonöt év óta új érdekei, új intézményei és dicsőségei vannak, miket csak egy nemzeti kormány és ezen új helyzetből keletkezett dynastia védhet meg. Mig számkivetve volt, hallotta a francziák panaszait és kivánságait, s most azért jó, hogy a nemzet és saját jogait újra hatalmába vegye. Mit egyesek Páris bevétele óta tettek és mondtak, feledni akarja, mert vannak események, melyek az ember akaratán fölülállanak. A legkisebb nemzetek sem türhették a szégyent, hogy oly fejedelem alatt legyenek, kit a győzedelmes ellenség kényszerített reájok.

A hadsereghez intézett proclamatiójában azt

de Traités, Conventions et autres Actes
Diplomatiques. III-ik köt.

mondja, hogy őket le nem győzték, hanem az árulás ejtette el. Mig számkivetve volt hallotta katonáinak szavát, s eljött minden veszély és akadály dacára. Tábornokuk ismét itt van, kit a nép választása következtében paizsokon emeltek trónra. Tehát jöjenek hozzája, tépjék le a nemzet által elvetett színeket, s ragadják ismét meg azon sasokat, melyeket Austerlitz, Jena, Eylau, Wagram, Friedland, Eckmulh, Eszlingen, Smolensk, Moskau, Lützen és Montmirailnál hordoztak. Dicsőségöknek nincsenek nagyobb ellenségei mint a külföldről rájuk kénszerített uralkodók. Seregeljenek vezérek zászlója alá, mert a győzelem sietni fog egész Franciaországon keresztül, és a sas, a nemzeti színnel együtt, toronyról toronyra fog lebegni a Notre-Dame templomáig.

Ezen kiáltványoknak, valamint Napoleon császár személyes megjelenésének meg volt hatása, annyival is inkább, mivel az elégedetlenek száma nem csekély vala. Fréjusból gyorsan haladott Grenoble felé, hol egy ellene küldött zászlóallyal találkozék. Napoleon katonái elébe lépett, kik őt szuronyt szegezve követték. A császár kaputját szétgombolá, s midőn a katonák felé közelednék így szólt hozzájuk: „Hogyan, hát többé nem ismertek? Itt vagyok én, a ti császártok és tábornokotok, ha valaki közületek megölni akar, teheti!” A parancsnok hasztalan szólítá katonáit ellenállásra. A helyett, hogy engedelmeskedtek volna éljen a „császár!” kiáltással feleltek. Grenoble mart. 7-kén, Lyon mart. 10-kén nyitotta meg kapuit. Az „éljen a császár!” kiáltás nyomában követte. Már mart. 20-kán Páris-

ban vala, melyet XVIII. Lajos mart. 17-kén elhagyott, miután meghallotta a rá nézve szerencsétlen híreket.

Napoleon császár a kormányzatot mindjárt kezébe vette. Már mart. 13-kán Lyonban egy rendeletet bocsátott ki, melynél fogva a kamarákat föl-oszlatta, a megyék követeit majusra Párisba hitta, hogy Franciaország érdeke- és a nemzet akaratának megfelelő alkotmányt készítsenek. Ezen rendelet szerint a nemesség eltöröltetett; a hűbéri címek megtiltattak. Az ismét bevándorlottaknak megparancsoltatott, hogy Franciaországot 14 nap alatt hagyják el. A bourbonok javai lefoglaltattak. Egy napi parancs, melyet a császár Ney tábornagnak küldött, s ezen szavakkal kezdődött: „A Bourbonok ügye örökre elveszett!” a hadcsapatok által, melyeknek mart. 14-kén fölolvasta, nagy tetszéssel és örömjazzal fogadtatott. A lelkesedésnek nem vala határa. Az új uralom azonban nem tartott tovább 100 napnál: dicsősége- és szerencsétlenségével együtt.

XII.

Napoleon császár nem késett az európai uralkodókat békés szándékáról tudósítani. Közülök egy sem válaszolt. Hogy ellene hamarább föl nem léptek, azon körülménynek tulajdonítják, miszerint az európai uralkodók egy része a bécsi congressusban tanácskozott. Bécsben mart. 13-kán a nagy hatalmasságok képviselőinek egy nyilatkozata jelent meg, melyben ezek foglaltattak. „Midőn Bonaparte azon

kötést, mely őt Elba szigetébe helyezte megtöré, létezésének egyetlen jogczimét törte szét. Midőn ő Franciaországban ismét oly tervekkel lép föl, melyeknek czélja zavar és rombolás, ő maga fosztá meg magát a törvények védelmétől, s megmutatta az egész világ előtt, mikép vele sem békét sem fegyverszünetet kötni nem lehet. A hatalmasságok tehát kinyilatkoztatják, miszerint Bonaparte Napoleon magát minden polgári és társadalmi viszonyból kizárta, s mint a világbéke megtörője a köz fegytvényszékeknek adta által. Kinyilatkoztatják, miszerint ők a párisi békét fentartani akarják, hogy a béke megőrzésére minden eszközt fölhasználnak és ha, mint föltehető, Franciaország vagy más hatalom segítségökért folyamodnék, készek lennének a szükséges gyámolításra.“¹⁾

Ausztria, Nagybritannia, Porosz- és Oroszország mart. 25-kén egy szövetségi kötést²⁾ irtak alá. Ezen kötésben a chaumonti kötés³⁾ megújittatik és a felek kötelezik magukat, hogy a francziák királyát Napoleon vállalatai ellen segítik, egy szövetséges hadsereget állitanak föl, egymást kölcsönösen még arra kötelezvé, hogy a fegyvert mindaddig le nem teszik, míg czéljokat el nem érik, s Napoleont oly állapotba nem helyezik, hogy többé Franciaország nyugalalmát ne zavarhassa. Anglia egy pótlék egyezményben, mely apr. 30-kán Bécsben iratott

1) De Martens, Nouv. Recueil, II. kötet 110 lap.

2) Ugyanott, 112 lap.

3) Martens, I. kötet, 653 l.

alá arra kötelezte magát, hogy hadköltésben 5 millió sterlinget fizet ¹⁾).

A mart. 25-ki kötéshez, Svédország kivételével, a hatalmasságok mindnyájan hozzá járultak. Ezen borzasztó szövetség nem sokára 900,000 fegyverest állított csatasikra.

XIII.

Napoleon császár a szövetségesek nyilatkozata ellen egy feleletet bocsátott közre. Ebben fölemlíté, mikép a nyilatkozvány csak Talleyrandtól kikerült okmány lehet, minthogy a hatalmasságok egy ily, őket magokat lealacsonyító okmányt alá nem irhattak volna. Azután elésorolta a fontainebleau-i kötés azon pontjait, melyeket részint a szövetségesek, részint a francia kormány megsértettek. A Bourbonok a francia népet megcsalták volna, és ez Napoleont úgy fogadta, mint megszabadítóját. Senkisé kívánja Franciaországban a szövetségesek segítségét. Végül ismét biztosítá a hatalmasságokat békés céljairól, s hogy az 1814-dik majus 30-diki kötések megtartani akarja.

A nagy hatalmasságok nem hittek, s folytatták készülleteiket. Napoleon látván, mikép minden biztosítása daczára nem boldogulhat, elhatározá, hogy fegyverrel lép föl, még pedig támadólag. Némelyek kik körülte valának, azt tanácsolták neki, hogy csak védháborut folytasson. Ő az ellenkezőt akarta. Pénzt a pénztárakban talált. Az adót rendesen fi-

¹⁾ De Martens, Nouv. Recueil, II. kötet, 121 lap.

zették. A műhelyekben mindenütt fegyvert és löszert készítettek. Azonban nemcsak a hadkészsület folyt, hanem az ország belállapotára vonatkozó czélszerű rendszabályokról is gondoskodott. Államtanácsa által alkotmányt dolgoztatott. Ezen alkotmány lényegeseb részében XVIII. Lajos alkotmánylevele és az angol alkotmányból való véve. Április 23-kán közöltetett, és minden polgár fől szólított, hogy reá szavazzon. Az eredmény a Mars mezőn való közzéteendő. Junius 1-jére halasztották. Az ünnepélyre mintegy 10,000 ember gyűlt össze. A császár álgjuk dörgése között jelent meg. Az érsek öt püspökkel misét szolgált, s miután ennek vége volt, Dubois, a választókkal a császár elibe ment és egy beszédet tartott. Beszédének foglalata vala: hogy a császár a nép képviselője, és a koronát, melyet a nép akarata ellen tett le, ismét fölveszi. A nép és katonaság a Bourbonoktól idegenek, és Franciaország kész mindazon áldozatokra, melyeket becsületének és függetlenségének megtartása kívának. Beszédében azt is kiemelés, hogy a császártól, kit mindkét kamara gyámolít, az alkotmányos rendszer javítását és életbeléptetését remélik.

Ezen beszéd után Cambacères kancellár által főlolvastatott a szavazás eredménye. A polgárok közül 1,288,357 mellette, 4207 ellene szavazott; a száraz hadseregből 222,000 mellette, 320 ellene, a tengeriből 22,000 mellette, 275 ellene szavazott.

Az alkotmány a nép által elfogadottnak hirdettetvén, a császár aláírta. Napoleon egy beszédet mondott: ebben nagy lelkesedéssel eléadta, mikép ő és Franciaország elválaszthatlanok. Ő Francia-

országért magát föláldozta, trónjáról lemondott, most azonban a nép helyezi vissza. Ő békét akar, de a hatalmasságok azt nem akarják: nincs mit tennie, mint támadásaik ellenében háborúra készülni.

Ezután az érsek előtt megesküdt, hogy az ország alkotmányát megtartja. Sasokat osztogatott ki a jelenlevő katonák közt, s ezek is megesküvének, hogy a sasokat védeni fogják.

XIV.

A világtörténetben nevezetes nap közelgetett, mellyel Napoleon szerencséje is lehanyatlandó vala. A waterlooi szerencsétlenséget isten ujja már kijelölte volt. Napoleon jun. 12-kén ment el a hadsereghez. Jun. 14-kén, a friedlandi és marengoi csaták napján, egy proclamatiót bocsátott a hadsereghez, melyben emlékeztette ez napi győzelmeikre, nevezetesen megemlíté a jenai győzelmet, melyet a poroszokon nyert volt. A proclamatiót ezen szavakkal zárta be: „Katonák, gyors járatok állnak előttünk, csatákat kell kivívnunk, veszélyeket kell kiállanunk, de a kitartás győzelemre vezet, a haza jogait, becsületét és boldogságát visszaszerezzük. Minden francziára, kinek szive helyén van, a pillanat elérkezett, hogy győzzön vagy meghaljon.“

Jun. 16-kán a szövetséges hadcsapatokon Ligny-nél győzött. Két nap mulva jun. 18-dikán, Waterloonál megveretett. Az egyesült poroszok és angolok, mondhatni tönkre verték. Napoleon maga is az utolsó testőrezred élén kereste a halált, de környezete kiragadta és magával vitte. Ez alkalommal

történt, midőn az angol lovas testőrség egy francia testőrezredet fölszólítván, hogy magát adná meg, Cambronne tábornok azt felelte: „a testőrség nem adja meg magát, a testőrség meghal!” Ugy hulltak el, mint hősökhöz illett.

XV.

A nagy szerencsétlenség után, mely Franciaország történetének egyik leggyászosb lapját képezi, Napoleon császár, ki Waterloonál halni akart, visszatért Franciaországba. A szerencsétlenség híre jóval elébb megelőzte. A pártármányok és viszályok ismét föltámadtak hamvaikból. A kamarák állandóknak nyilvánítták magukat, s fölségámulással fenyegettek az ellen, ki őket föloszlatni merészelné. Heves viták folytak a követek között, s leginkább Napoleon császárt illetőleg, ki egyedüli oka volna, hogy a béke megzavartatik. Több oldalról sürgettetvén, elhatározá magát a másodszeri lemondásra. Lemondását jun. 22-kén készítette el, s ezt a francia néphez intézte. Ezen nyilatkozata így hangzik.

„Midőn én a háboruhoz kezdettem, a nemzet függetlenségének fentartása végett, arra számíték, hogy minden önmegszorítás és akarat egyesülend, én számíték, minden nemzeti testület közremunkálására. Én ettől szerencsés eredményt reméltem, és a hatalmagnak minden ellenemi nyilatkozatát megvetéssel fogadtam. Ugy tetszik nekem a körülmények megváltoztak; én Franciaország ellenségeinek áldozatul viszem magamat, legyenek nyilatkozataik igazak és csupán személyem ellen intézettek! Poli-

tikai életpályám beveződött, és fiamat II. Napoleont a francziák császáranak nyilvánítom¹⁾. A jelenlegi miniszterek alkotják előleg a kormánytanácsot. Azon érdek, melyet fiam iránt táplállok, kötelességemmé teszi, mikép a kamarákat felszólítsam, hogy minden hallogatás nélkül törvényt hozzanak a regensségről. Legyetek mindnyájan egyek a közödv tekintetében, hogy független nemzet maradjatok.“

Mikép ezen sorokból látható, Napoleon császár lemondása a legnagyobb önmegtágadás vala rá nézve. A kamarák elfogadták és köszönetet nyilvánítanak neki, hogy a nemzet függetlenségeért magát föláldozta. Midőn a kamara küldöttsége a határozatot megvitte, figyelmeztette őket, mikép csak föltételesen mondott le a koronáról, fia II-dik Napoleon részére.

A kamarák ideiglenes kormányt neveztek ki, melynek tagjai ezek valának: Caulaincourt, Quinette, Carnot, Grenier, Fouché. Az elnökséget Fouché vitte, ki a száz napok alatt igen nagy tevékenységet fejtett ki. A kamarákban már azon kérdés vala eldöntendő, hogy tulajdonkép ki foglalja el Franciaország trónját. Egyelőre nem akarták kezeiket megkötni. Annyi igaz, mikép mindkét kamarában a Bourbonok ellen nyilatkoztak. Még jul. 7-kén az alkotmány fölött tanácskoztak; de már 8-dikán a törvényhozó-terem kapuit katonák állották el.

XVIII-ik Lajos ismét Párisban vala, Napoleon

¹⁾ Ezen pont később részletesben fog fölvilágosittatni.

Malmaisonban. Innen ismét irt az ideiglenes kormánynak, s mint tábornok följánlá szolgálatát, hogy az ellenséget visszaveri. Azonban daczára annak, hogy a rokonszenv nem egészen aludtkiíránta, az ideiglenes kormány nem fogadta el ajánlatát. Napoleon Amerikába akart menni, de az ideiglenes kormány ebben sem egyezett meg, s hogy tervét megakadályozza, Rochefortba küldött azon rendelettel, hogy két fregat készen álljon, egyszersmind Wellington herceget fölszólitotta, hogy adna utlevelet számára. Wellington megtagadta. Napoleon azonban Rochefortba csakugyan elutazott, s július 3-kán ide megérkezék. A rocheforti révben Maitland angol kapitányt találta, kinek parancsnoksága alatt állott a Bellerophon. Maitlandtól kért védelmet, s ez megigéré, hogy őt Angliába viendi. Gourgaud tábornok által következő levelet intézett az angol regens herceghez: „A hazámat megosztó pártok egyszersmind az europai nagy hatalmasságok ellenségeskedésének czélpontja levén, politikai élet-pályámat bevégeztem. Nagybritannia törvényeinek védelmébe ajánlom magamat, s azt fenségednél veszem igénybe, ki ellenségeim közül a leghatalmasabb, legállandóbb és legnagyobb-lelkűbb.“

Napoleon, ki jul. 15-én a Bellerophonra lépett, aug. 3-kán, Plymouth előtt kapta meg a hivatalos válaszizenetet, mely következőleg hangzik: „Az angol miniszterek fejedelmöket és a hatalmasságokat sértének meg, ha Bonaparte tábornoknak eszközt és alkalmat nyujtanának, hogy az europai békét újból megzavarja. Sz. Ilona szigete jelöltetik ki jövődő tartózkodási helyeül, melynek fekvése megengedi,

hogy ott nagyobb szabadságban lehessen, mint más helyütt. Savary és Lallement tábornokok kivételével, Bonaparte tábornok három tiszteet választhat, kik őt Sz. Ilonába követhetik. Ezeken kívül még tizenkét személyt vihet magával szolgálatára.“

Napoleon császár, kit ez órától fogva nem mondhatunk többé szabadnak, mert az angoloknál nem védhelyet, hanem fogságot talált, kénytelen vala utra készülni. Kisérőkül választá Bertrand, Montholon, Gourgaud tábornokokat és Las Cazes államtanácsost. Aug. 7-kén a Northumberlandra lépett, s elindult száműzetése helyére. Midőn még egyszer La Hogue foktól Franciaország partjait meglátta, üdvözölte és így kiáltott föl: „Isten veled, bátrak hazája; Isten veled drága Franciaország! Csak néhány árulóddal kevesebbed volna, te még a világ legnagyobb népe és ura lehetnél.“

Azon bucsuirat, melyet nyilatkozat alakjában intézett Európához, miután Anglia határozatát megtudta, imigy van szerkesztve:

„Itt az ég és föld színe előtt ünnepélyesen tiltakozom az irányomban elkövetett erőszak ellen, a legszentebb jog megsértése ellen, midőn személyem és szabadságommal erőszakosan rendelkeznek. Én önkéntesen léptem a Bellerophonra, én nem fogoly vagyok, én Anglia vendége vagyok. Én magának a kapitánynak intésére léptem ide, ki arról biztosított, mikép parancsa volna, hogy fölvegyen és kiséretemmel együtt Angliába szállítson, ha nekem tetszenék. Én azon jó hiszemmel léptem hajóra, hogy az angol törvények védelme alá adjam magamat. Mihelyt én a Bellerophonra léptem, az angol nép tüzhelyénél

valék. Ha a kormány, midőn a Bellerophon kapitányának parancsot adva, hogy kíséretemmel fölvegyen nem akart egyebet, csakhogy hálóba ejtsen, úgy a becsület törvényeit megsértette, lobogóját bemocskolta. Ha ezen határozat végrehajtatik, a britek jövődöben hasztalan beszélnek loyaltásukról, törvényeikről és szabadságukról. A Bellerophon vendégszeretetével a brit hűség is elenyészve. Én a történetet hivom föl itélőbiroul; ez meg fogja mondani, hogy egy ellenség, ki husz évig az angol néppel háborut folytatott, szerencsétlenségében önkéntesen lépett azon nép törvényeinek védelme alá. Az tisztelete és bizalmának mi fényes bizonyítványát adhatta volna? De mikép viszonzották Angliában az ily nagylelkűséget? Tettették, hogy ezen ellenségnek vendégszerető kezet nyujtanak; azonban miután ő a hűség és hitre magát átengedte, föláldozták őt. A tengeren, a Bellerophonon. Aug. 4-kén. Napoleon.

XVI.

A történetirók nem valának hűtlenek az év- és napszámok följegyzésében. Napoleon 1815 october 16-dikán érkezett Sz. Ilona szigetébe. Az uj idők Prometheusza Sz. Ilona szikláihoz lánczolva testileg nem élhetett örökké. A nagy szerencsétlenség és az angol kormányzó boszantó bánásmódja elkésérték a nagy ember életét, s számüzetését nem tudá hat évig elviselni. 1821 kezdetével ereje szembetűnőleg fogyni kezdett: a bánat napról napra emésztette. Majus 3-án a fájdalmak nagyon meg-

szállották, s kínai között így kiáltott föl: „Megtörtént; a csapás végrehajtva, én végem felé közelgek. Anglia követeli holt testemet, és a nyomorult Hudson Lowe a miniszterek fönséges munkájának végrehajtójává tette magát. Szálljon az angol kormányra halálom gyalázata és borzadalma.“

Két nap mulva, auszterliczi ágyán, tekintetét fia mellszobrára függesztve, Montholon és Bertrand tábornokainak karjai között, majus 5-dikén megvált szenvedéseitől.

XVII.

Végrendeletét halála előtt apr. 15—25-dikeig készítette el. Tábornokai aláírták, úgy ő maga is. Ezen végrendeletnek, melyet mostanáig Londonban tartottak, s csak néhány héttel ezelőtt adták vissza a francziák császára Napoleon Lajosnak, bevezetésében következő nyolcz nevezetes pontot foglal magában: „1) Én a romai apostoli vallásban halok meg, melynek kebelében több mint ötven évvel ezelőtt születtem. 2) Kivánom, hogy hamvaim a Seine partjain nyugodjanak, a francia nép között, melyet annyira szerettem. 3) Igen szeretett Mária Luizámmal mindig elégedett valék. Az utolsó pillantásig leggyöngédebb érzelmeket tápláltam iránta, kérem öt vigyázzon fiamra, ovja meg őt a kigyók elől, melyek gyermekségét még fenyegetik. 4) Ajánlom fiamnak, hogy ne feledje soha, hogy születésére nézve francia herczeg, és azért ne legyen soha a triumvirek eszköze, kik Europa népeit elnyomják. Franciaország ellen nem szabad küzdeni vagy neki

kárt okozni. Fogadja el jelmondatomat: Mindent a francia népért. 5) Halálomat siettették. Én meghalok az angol aristokratia banditáitól meggyilkolva. Az angol nép nem késendik megboszulni. 6) Hogy a két becsapás Franciaországba, midőn még seregély forrásai lettek volna, oly szerencsétlenséget okozott, ezért Marmont, Augereau, Talleyrand és Lafayette árulását kell kárhozatni. Én megbocsátok nekik, Franciaország késő maradéka is úgy bocsásson meg nekik, mint én megbocsátok. 7) Az én jó és magas lelkű anyámnak, a bibornoknak, testvéreim József, Luczián, Jeromos, Paulina, Carolina, Julia, Hortensia, Katharina és Eugennek köszönöm, hogy irántam ragaszkodással viseltettek. Lajos testvéremnek megbocsátok azon gunyiratért, melyet 1820-ban közölt. Tele van hamis állítások és meghamisított okmányokkal. 8) Én tagadom, hogy szerzője volnék azon szent ilonai kézirat és egyéb munkáknak, melyek „Nézetek és itéletek“ stb. czimet viselnek, és jogtalanul közöltettek. Azokban nem azon elvek foglaltatnak, melyek életemet vezették. Én Enghien herceget fogságba tétettem s kivégeztettem, mivel ezt a francia nép biztossága, haszna és becsülete kívánták, minthogy, — saját vallomása szerint — hatvan gyilkost tartott Párisban. Hasonló körülmények között ismét azt tenném.“¹⁾ A végrendelet következő első fejezetében rendelkezik Napoleon drágaságairól és ereklyéiről, legnagyobb tekintettel fiára, kit annyira szeretett;

¹⁾ Tiedesfreund, Napoleon III. Kaiser der Franzosen stb. Berlin.

a második fejezetben barátai mint Montholon és Bertrand tábornokok stb. részére ugy cselédeinek is pénzhagyományokat tűz ki; a harmadik fejezetben összes ingatlan birtokát, melyet ekkor is tulajdonaként tekintett, s mely 200 millió frkra rugott két részre osztá: felét azon tiszték és katonák számára, kik 1792-től fogva 1815-kig Franciaország dicsősége- és függetlenségeért harczoltak; a másik felét azon városok részére, melyek a hadjáratok alkalmával sokat szenvedtek.

A végrendelet végrehajtóinak kinevezte Montholon, Bertrand tábornokokat és Marchandt, első komornyikját.

A végrendelet második pontjának később a francia nemzet maga vala végrehajtója.

XVIII.

Azon férfiut, ki a Napoleon nevet megörökíté, tulélték anyja, testvérei és fija.

Anyja, Laetitia oly nevezetes egyéniség, kinek jelleme megérdemli a történetiró festését. Mikép fenebb megjegyztük, a Ramolini családból származott s testi és lelki szépségei által kitünt némbertársai közül; sőt ha lelki erejét vesszük tekintetbe, hasonló jellemet nem sokat találunk napjaink történetében. Láta gyermekeit a szerencse tetőpontjain ragyogni; látta őket bukásukban. Ő maga is száműzetvén, így élt Romában, rokona Fesch bibornoknál. Fiát, Napoleont, leggyöngédebb anyai szeretettel, a legszenvedélyesb ragaszkodással szerette. Soha sem zugolódott. Türt és szenvedett. Későbbi

éveiben elveszté szeme világát, s egy csonttörés következtében a járás-keléstől is megfosztatott. Ezen szerencsétlenségében sem fakadt panaszra. Elveszté fiát, elveszté unokáját, vak volt, nem mozdulhatott. Ezeknek elhordozására lélekerő kívántatott. Hogy lelkületét annál inkább ismerhessük: elég lesz a következő nyilatkozat. Midőn 1834-dikben egy vén katona a hírlapokból azt olvasta előtte, mikép a követkamrában azon indítvány tárgyalatnék, hogy a király némelyeket tetszése szerint hína vissza a számüzött Bonaparteok közöl, beteg-ágyáról fölkelve, erélyesen így nyilatkozott: „Fiaimnak nincs szükségök senki kegyelmére; hogy Franciaországba mint polgárok térjenek vissza, s ott a nép között éljenek, ez csak azon esetben történhetnék, ha őket a nemzeti akarat hína vissza. Ha közülök valamelyik ezen eseten kívül, ilyes kegyelmet elfogadna, csak annyi erőt kívánok magamnak, hogy saját kezeimmel fojthassam meg.“ Laetitiának, kit máskép Madame Mère-nek is neveztek, mint a császár anyjának a jobb napokban külön udvara volt s a kegyes szüzek főfelügyelőnéje vala. Éber lelkületét egész halála órájáig megtartotta. Meghalt 1836-ban, febr. 2-kán, 86 éves korában.

Különben, hogy az egész család történetét egy pillantással áttekinthessük, ideigtatjuk a család név-lajstromát, s azután egyenkint kiemeljük azon nevezetesb egyének életét, kik tárgyunkkal szorosabb összeköttetésben állanak ¹⁾.

¹⁾ Almanac de Napoleon. Paris, 1852.

BONAPARTE KÁROLY MÁRIA ÉS RAMOLINI MÁRIA
LAETITIA GYERMEKEI.

1. Bonaparte József Napoleon, született Cortesben, 1768. január 7-kén; nápolyi király 1806. márt. 30-kától 1808-ig; spanyol király 1808. jún. 6-kától 1813-ig; gróf Survilliers. Házassági frigyre lépett 1794. aug. 1-jén Clary Mária Juliával, Bernadotte svéd király nejének testvérével. Meghalt ápril 7-kén, 1845-ben.

2. Bonaparte Napoleon, született Ajacióban, 1769. aug. 15-kén, francziák császára 1804. márt. 18-kán, fölkenetett és megkoronázott 1804. dec. 2-kán, Olaszország királya 1805. márt. 26-kán, a rajnai szövetség védője, a helvét szövetség mediatora. Házassági frigyre lépett először 1796. márt. 8-kán Tascher de la Pagerie Mária Rosa Josephinevel (szül. Martiniqueban, 1763. jún. 24-kén, Beauharnais Sándor algróf özvegye, elvált 1810. s meghalt 1814. máj. 29-kén); másodsor összekelt 1810. apr. 2-kán Mária Luiza ausztriai főhercegnővel (született 1791. dec. 12-kén, s a párisi 1814. máj. 30-ki egyezmény által Parma, Piacenza és Quastalla hercegnőjévé neveztetett, meghalt 1847.)

3. Bonaparte Luczián, született Ajacióban, 1775-ben, Canino herceg 1814. aug. 18-kán. Házassági frigyre lépett először 1795-ben Boyer Krisztinával (meghalt 1801-ben), másodsor Bleschamp Alexandrina Laurentiával, ki szül. Ca-

laisban, 1778. Meghalt Viterboban, 1840. jun. 23-kán.

4. Bonaparte Mária Anna Erzsébet született Ajaccioban, 1777. jan. 3-kán, luccai és piombinoi hercegnő, toskanai nagyhercegnő, nőül ment 1797. mart. 5-kén Bacciocchi Bódog herceghez. Meghalt 1820. augusztusban.

5. Bonaparte Lajos, született 1778. sept. 2-kán, 1805. maj. 24-kétől 1810. jul. 2-kaig hollandi király, St. Leu gróf. Házassági frigyre lépett 1802. jan. 3-kán Beauharnais Eugenia Hortensia hercegnővel, ki született 1793. apr. 10-kén. (Josephine császárné leánya, Beauharnais algróffali házasságából, testvére Beauharnais Jenő hercegnek) és meghalt 1837. oct. 3-kán. Bonaparte Lajos meghalt 1846. jul. 25-kén.

6. Bonaparte Mária Paulina, testvérétől a császártól 1806. mart. 30-kán quastallai hercegnővé neveztetett; nőül ment először Leclerc tábornokhoz, másodsor 1806. nov. 6-kán Borghese herceghez. Gyermektelenül halt meg.

7. Bonaparte Mária Anunciata Carolina, született Ajaccioban 1780. mart. 25-kén, nőül ment 1800. jan. 20-kán Murat Joachimhoz, nápolyi király és franciaországi nagydmiralhoz. Meghalt Florenzben, Lipona grófnő név alatt, 1839. mart. 18-kán.

8. Bonaparte Jeromos (Hieronymus), született Ajaccioban 1784. dec. 15-kén, 1807. dec. 1-jétől 1813. oct. 2-kaig westphali király; Montfort herceg. Másodsor nősült meg 1805. aug. 12-kén Dorothea Sophia Catharina Friederika würtem-

bergi koronahercegnővel, ki született 1783. febr. 21-kén, meghalt 1836. nov. 28-kán.

BONAPARTE TESTVÉREINEK CSALÁDA.

Bonaparte József gyermekei:

1. Zenaida Charlotte Julia, született 1804. jul. 8-kán Párisban, nőül mert Canino herceghez.

2. Charlotte, nőül ment Bonaparte Napoleon Lajoshoz, Lajos király második fijához, 1831-ben özvegy lett, 1839-ben meghalt.

Bonaparte Napoleon gyermeke:

1. Bonaparte Napoleon Ferencz Károly József, született Parisban, 1811. mart. 20-kán, romai király, reichstadti herceg, meghalt Bécsben, 1832. jul. 22-kén.

Bonaparte Luczián gyermekei:

1. Charlotte, született 1796-ban, nőül ment Gabrielli herceghez, kitől egy fia és három leánya lett;

2. Krisztina E gy p t a, született 1798-ban, nőül ment 1821-ben, lord Dudley Stuarthoz, meghalt 1847-ben. Fia lord Dudley Stuart Ferencz tiszt az indiai hadseregben.

3. Károly Luczián Gyula Lőrincz, született Parisban, 1803. maj. 24-kén, Canino és Musignano herceg, a parisi, sz. pétervári, berlini, brüsszeli, londoni, haagai tudományok akademiá-

jának levelező tagja, Fauna italiana szerzője, az olasz természetvizsgáló egyesület alapítója.

4. *Laetitia*, szül. 1804. dec. 1-jén Majlandban, nőül ment *Wyse Tamáshoz*.

5. *Lajos Luczián*, született 1813. jan. 13-kán.

6. *Péter Napoleon*, született 1815. sept. 12-kén Romában, zászlóalparancsnok az idegen legionál Algierban, 1848-ban Corsica népképviselővé választotta.

7. *Antal*, született Tusculanumban 1816. oct. 31-kén.

8. *Alexandrina Maria*, született Romában, 1818-ban, nőül ment *Valentini Vincze grófhoz*.

9. *Constancia*, született Bolognaban, 1823-ban; most apáca Romában.

10. *Pál*, meghalt Görögországban.

11. *Janka*, nőül ment *Honorati marquishez*.

Bonaparte Erzse gyermekei.

1. *Bacciochi Napoleone Erzse*, született 1806 jun. 3-kán; nőül ment *Camerata grófhoz*.

2. *Bacciochi Frigyes*, meghalt Romában.

Bonaparte Lajos gyermekei.

1. *Napoleon Károly*, hollandi koronaherceg, meghalt Haagaban, 1807 mart. 5-kén.

2. *Napoleon Lajos*, elevei és bergi nagyherceg; nőül vette *Charlottet*, *József leányát*; meghalt Forliban 1831 mart. 17-kén.

3. Károly Lajos Napoleon, született Párisban, 1808 apr. 20-kán, 1852 dec. 2-ka óta III. Napoleon név alatt a francziák császára.

Bonaparte Carolina gyermekei.

1. Murat Napoleon Achilles Károly Lajos, nápolyi koronaherczeg, született 1801 jun. 21-kén, meghalt 1847 apr. 15-kén.

2. Murat Laetitia Jozefa, született 1802 apr. 25-kén; nőül ment Pepoli grófhoz Bolognaban.

3. Murat Luczian Károly József Ferencz Napoleon, született 1803 mart. 16-kán.

4. Murat Luiza Julia Carolina, született 1804 mart. 22-kén, nőül ment Rasponi grófhöz Ravennában.

Bonaparte Jeromos gyermekei.

1. Jeromos Napoleon, montforti herczeg, született Triestben, 1814 aug. 24-kén, a Würtembergi király 8-ik gyalog ezredének parancsnoka.

2. Mathild Laetitia Wilhelmina, montforti herczegnő, született Triestben, 1820 maj. 27-kén, nőül ment 1841-ben san donatoi Demidoff A. herczeghez. Jelenleg császári herczegnő.

3. Napoleon József Károly Pál, montforti herczeg, született Triestben 1822 sept. 8-kán; volt századosa a würtembergi 8-ik gyalog ezrednek; 1849—51 a francia törvényhozó gyűlés tagja. Jelenleg császári herczeg, és lehető trónörökös.

Károly Luczián caninói herceg (Bonaparte Luczián fiának) gyermekei.

1. József Luczian Károly Napoleon, musignanói herceg, született Philadelphiában, 1824 febr. 13-kán.

2. Luczian Lajos József Napoleon, született Romában, 1828 nov. 15-kén.

3. Julia Sarolta Zenaida Paulina Laetitia Bartholomaea, született Romában 1830 június 6-án.

4. Sarolta Honoria Josephina született Romában 1832 mart. 4-kén.

5. Maria Desideria Josephina Philomena, született Romában, 1835 mart. 18-kán.

6. Augusta Amalia Maximiliana Jacqueline született Romában 1839 febr. 5-kén.

7. Bathilda Aloysia, született Romában 1840 nov. 26-kán.

8. Albertina Maria Therézia, született Florenczben 1842 mart. 12-kén; meghalt 1842 jun. 2-kán.

9. Károly Albert született 1843 mart. 3-kán.

Beauharnais Jenő herceg és Augusta Amalia Luiza bajor hercegnő (Miksa bajor király nővérének) gyermekei.

1. Agost Károly Jenő Napoleon, Leuchtenberg herceg, született 1810-ben, nőül vette 1835-ben II. Donna Maria portugali királynőt; meghalt 1835-ben.

2. Beauharnais Miksa József Jenő Agost Napoleon, Leuchtenberg herceg, nőül vette 1846 jul. 14-kén Maria Nicolaiewnát, Miklós orosz czár leányát; meghalt 1852 nov. 1-jén.

3. Josephina Maximiliana Eugenia, nőül ment 1823 jun. 19-kén József Ferencz Oscar svéd királyhoz.

4. Eugenia Hortensia Augusta, nőül ment 1826 maj. 22-kén Frigyes hohenzollern-hercingeni herceghez.

5. Amalia Augusta Eugenia Napoleona, nőül ment 1829 aug. 2-kán Don Pedro braziliai császárhoz.

6. Theodolinda Luiza Eugenia Napoleona, nőül ment 1841 febr. 8-kán Vilmos württembergi grófhoz.

Ezen családi rajz kiegészítésül még meg kell említenünk azon sógorsági összeköttetéseket, melyek a Napoleon névhez vannak csatolva. Mi először is Beauharnais Jenő herceget illeti, ez fogadott fia vala I. Napoleonnak. Atyja Beauharnais Sándor algróf volt, ki 1794-ben Strasburgban nyaktiló alatt veszett el, anyja pedig Tascher de Pageria Jozefina, később I. Napolen neje és francia császárné. Jenő tehát Napoleon fiává fogadtatván, 1805-ben francia herceggé, később olaszországi alkirályá, és frankfurti nagyherceggé emeltetett; 1806-ban nőül vette Augusta Amalia Luiza bajor hercegnőt, s megalapítá a Leuchtenberg hercegi házat. Miután I. Napoleon megbukott, mint a bajor királyi ház sógora az eichstädti her-

czegséget és leuchtenbergi grófságot kapta hercegi czimzettel s ezen hozzátétellel: „királyi fenség.“ Meghalt 1824-ben. I. Napoleon Jenő anyját nőül vevén a Beauharnaisknak sógora lett. Jenő atyjának Sándor algrófnak egyetlen testvére volt Beauharnais Ferencz marquis, ki 1819-ben halt meg, s két leányt hagyott hátra. Az ifjabbikat, Stefania Luiza Adriana Napoleonát, ki 1789-ben született, I. Napoleon adoptálta, 1806-ban császári hercegnővé emelte, s később nőül ment Károly badeni nagyherceghez. (Meghalt 1818-ban). Ezen házasságból két korán elhalt fiun kívül három leány született: Luiza Amalia Stephania, 1830 óta Wasa Gusztáv, az elüzlött svéd király fiának neje; Józe fina Friderika Luiza, 1834 óta Károly sigmaringeni herceg neje; Maria Amália Erzse Karolina, 1843 óta Douglas marquis neje. Így a Napoleon-család rokonsági összeköttetésben áll több uralkodó családdal, ugymint: az orosz, porosz (Leuchtenberg Miksa herceg egy porosz hercegnő veje) badeni, bajor, hohenzollerni, portugali, és mind a jelenleg uralkodó Bernadotte, mind pedig az elüzlött svéd uralkodó családdal. Bonaparte Jeromos, volt westphaliai király jelenleg császári herceg és tábornagy, sógora a württembergi uralkodó háznak. Neje, Montfort hercegnő, nővére volt a jelenleg is uralkodó württembergi királynak, s élete végeig, 1835-ig osztá férjének és családjának sorsát.

A tábornagynak különben volt még egy neje Amerikában: Patters on Erzse, baltimorei kereskedő leánya. Ezen házasságból, melyet később I.

Napoleon érvénytelennek nyilvánított, 1805-ben London mellett született egy fiú Bonaparte Jeromos Napoleon. Ez 1829-ben egy amerikai nőt vett el, s jelenleg földbirtokos és baltimorei ügyvéd. Midőn Bonaparte ügyvéd valami fontos ügyben védbeszédet tartott, valaki így kiáltott föl: „Bonaparte ur, ön ép úgy érti megnyerni a pörököt, mint nagybátyja a csatákat.“ Midőn 1838-ban magán ügyben Parisba jött, ott csak Patterson anyjának neve alatt tartózkodhatott. Fia, csakugyan Jeromos 1832-ben született, s a katonaság iránt gyermek kora óta nagy hajlamot tanusít. Most hadnagy a west-pointi lovas vadászoknál, s mikép a francia Univerz jövendőli, „természetes jelölt Amerika legfőbb hivatalára.“

A főnebbi családrajzból, míg azon névre, melyet e lapok homlokára tűztünk, áttérhetnénk: egy név történetét terjedelmesebben kell kiemelnünk. És ez II. Napoleon. Azt hisszük, hogy ezen történeti rend megtartása a francziák Napoleonainak életrajzában nem érdektelen sorozat. ¹⁾

XIX.

I. Napoleon nagyszerű terveiben, melyeket a politikusok, bölcselkedők és államférfiak a bíráló annyi rétegű rostáján ráztak keresztül, kétségkívül egyik sarkpont vala: a napoleoni dynastiának meg-alapítása. A megállapított uralkodási rend Franciaia-

¹⁾ Források: Montbel gróf a reichstadti hercegről irt munkája; Prokesch-Osten jelenleg altábornagy és frankfurti osztrák követ elbeszélései.

országának, melynek érdekeért élni legfőbb feladataul tüzte volt ki, erőt és biztosságot, sőt Európának is nyugalmat vala kölcsönzendő. Hogy tehát nagy céljához közelebb jusson, ez eszközt is fölhasználni ügyekezett. A szelid lelkületű Jozephina, kit a francia nép „Napoleon csillagának“ nevezett, kit az ifju tábornok olaszországi szerelme és dicsősége vezettek volt az ő karjaiba, Istentől nem vala annyira megáldva, hogy a lángeszű Prometheuszt, e világ ujjáteremtőjét, örökösül szerencsésesse. Az állami okok győztek a sziv nemesebb érzelmein. Jozephina császárnénak Malmaisonba kellett vonulnia, hogy a másodszeri férjvesztés következtében lelke összeroskadjon. Napoleonnak öröksre volt szüksége, ki a keleti tenger partjaitól a pyrenéi hegyekig terjedő francia birodalom fölött uralkodjék, s hogy ez megtörténhessék, az elébbinél szerencsésebb nőre.

A győzni szokott császár kardja vala ismét azon eszköz, mely az ohajtott nőt Franciaország trónjára vivé. Az ulmi, austerlitz, jenai, friedlandi, eckmühli és wagrami győzedelmek, miknek következményei a pozsonyi, tilsiti és bécsi békekötések valának, mint legszebb diadaljelt, Maria Luizát, I. Ferencz dicső emlékü királyunk leányát vitték a francia fővárosba. A nép rendkívüli lelkesedéssel fogadta az új császárnét, az egész ország örömmünetet ült a győztes katona szerencsésjén, kinek kezében akkor a világ sorsa nyugovék.

Napoleonnak Maria Luiza császárné minden reményét betöltötte. 1811 mart. 20-kán 9 óra 20 perczkor született a római király, kit később II. Napo-

leonnak nevezendünk. Mikép némely emlékirók megjegyzik, születése igen kinosan történt, mintha nem akart volna a világra jöni, tán előre érezve, hogy nem sokára, annyi megpróbáltatás után ismét el kell azt hagynia.

A párisi népnek, mely aggódva várta a kimenetelt, 101 álgylövés jelenté reményeinek teljesülését. Az öröm rendkívüli vala. A kedves hírt rögtön futárok vitték meg az országba és Europa minden részébe. Estve 9 órakor történt a keresztelés legnagyobb pompával. Másnap a császár a korona főhivatalnokainak, harmad nap mulva pedig a senatorok és államtanácsosoknak üdvözléteit fogadta. Garnier, a senatus elnöke, ez alkalommal, a császár előtt így szólott: „Fölség, a senatus azon nagy eseményhez, mi legszebb reményeinket betölti, és legkésőbbi unokáink boldogságáról kezkeskedik, legélénkebb és tiszteletteljes szerencsekivánátát hozza. Mi vagyunk az elsők, kiknek a szerencse jutott, hogy a trón előtt viszhangozhatjuk az öröm és lelkesedés azon kitörését, mi a romai király születésének hírére az egész országban hangozik. — Fölséged népei egyhangulag üdvözlik ez uj csillagot, mely Franciaország láthatarán most emelkedik föl, és melynek első sugára a sötét jövő végső árnyait szétüzi. Az isteni gondviselés, sire, mely annyira kegyeli fölséged magas terveit, a császárság ezen első szülöttével a világnak megmutatni akarja, hogy öntől egy hős nemzedék származandik, oly tartós, mint törzskének dicsősége és lelkének teremtményei. — Azon magas trónról, melyen mi fölségedet egész dicsőségében bámuljuk, többször mint

egyszer azon megindító szavak jutottak hozzánk, hogy népeinek boldogsága ön szívének első kívánsága. Most mint férj és atyának legdrágább érzelmei egyesülnek népe iránti szeretetével. A felséges császárné, ki a trón fényét annyi bájjal és erénnyel emeli, önnek még drágább, mint azon herczeg anyja, kinek rendeltetése egykor Francziaország kormányzása, és ha ön atyai szemei a római királyon nyugszanak, ön bizonynyal nem feledi, hogy azon drága fön egy nép sorsa nyugszik, mi emlékében mindig közel áll. Engedje fölség, hogy a senatus mai nap legdrágább érzelmeit első kötelességével csatolja össze, és hogy a nagy Napoleon fia iránti tiszteletteljes gyöngédséget azon adóval egyesítse, melyel mi a császárság örökösének tartozunk. Engedje fölség, hogy azon hódolat, melyet fölségednek hozunk a szent személye iránti szeretet kifejezésévé — a legmélyebb tisztelet és rendithetlen hűség kifejezésévé válják!“ — A császár Garnier szavaira imigy felelt: „Senatorok, mit Francziaország e pillanatban velem tudat, közvetlenül szívemhez szól. Fiam magas rendeltetése teljesülni fog. Könnyü leend az ránézve a francia nép szeretete által. Én elfogadom az önök által kifejezett érzelmeiket.“ Az államtanács idős osztályfőnöke, Defermont gróf, az államtanács nevében imigy terjeszté elé üdvözlétét: „Fölség, a legörvendetesb esemény minden kívánatot betöltött; ön államtanácsának tagjai ezért hálaérzelmeiket emelik az isteni végzéshez és fölséged lába elé teszik hangos és tiszteletteljes szerencsekívánataikat. Örömnünk kitörésében nem szününk mondani: Napoleon a nagy Francziaországot a féktelenség széléről men-

tette meg, mi elnyeléssel fenyegette, ő az ellenség terveit meghiúsította, mik őt megsemmisíteni akarták, és legrégibb határait ismét visszanyerte. — Napoleon népeinek köztörvénykönyvet adott, mi nem sokára minden népeké leend; ő a vallásnak tiszteletet szerzett, a fegyelmet eredeti tisztaságára visszavitte és lelkiismereti szabadságot adott. — Napoleon azon fenséges nőt választá, kinek annyi joga van szeretetünkre, hálánkra; ő a maga és népe boldogságára gyermekeiben megifjodni fog. — Főlség, ön atyai gyöngédségét megosztandja alattvalói és dicsőségének fenséges örököse között. Ön ezen kettős hajlam büverejét, mi egy nagy lélekhez oly méltó, érezni fogja. — A romai király felséges anyjának szemei előtt neveltetve, az első törvényhozó, a legnagyobb hadvezér példányképe által vezetettve, szellemének és erényeinek örököse leend; fiaink a bámulás, tisztelet és szeretet adóját fizetendik le részére, miktől mi fenséges szülői iránt áthatva vagyunk.“ — A császár így válaszolt: „Államtanácsos urak, én hön kértem, mit az ég megadott. Fiam Franciaország boldogságának, dicsőségének fog élni. Gyermekeink közös törekvése ugyan is Franciaország dicsősége és boldogsága leend. Köszönöm az önök által kifejezett érzelmeket.“

Ezután a semmitő törvényszék, számoltató hivatal, egyetem, minden vallásfelekezetűek előljárósága stb. üdvözölték. Később következett a diplomatiái kar. Mig a diplomatiái kar magán kihallgatása tartott, addig a senatorok és államtanácsosok a római királynál tették üdvözlötüket,

ki trón menyegző alatt azon bölcsőben feküdt, melyet Páris városa számára ajándékozott.

Az örömhír Bécsbe martius 25-dikén érkezett meg, s minden körben legnagyobb részvételre talált. Napoleon császár fölséges ípját sajátkezűleg irt levélben tudósítá a nagy eseményről, s ez a romai király számára mindjárt sz. István rendének nagy keresztjét küldötte meg.

Az ünnepély egymást érte. A nép ujjongott. A költők egyre zengedezték az új fényes csillag megjelenését.

XX.

Azonban a császárság ezen fénypontja nem sokáig tarthatott. Az ugynevezett száraz rendszer (le système continentale) nyommasztólag nehezült Oroszországra, s ennek panaszai. Napoleon császárnak pedig állítólagos bitorlásai nem késleltették a két ország közötti szakadást. Kourakin herczeg Párist 1812 april havában odahagyta. Egyik mind másik részről a hadkészület folyt, Napoleon császár nagyobb erőt soha sem fejtett ki. Különben is mellette valának: Ausztria, Poroszország, egész közép Europa, Helvéczia, Olaszország, Lengyelország. Oroszországnak Svédországon kívül nem vala más szövetségese. A császár utolsó döfést akart tenni, az északi nép császárján, ki vele dacolni mert: Napoleon sept. 5-én a Moskawa partjainál állt, s épen a borodinoi nagy csata tervét közölte tábornokaival, midőn Bausset gróf, palota-praefectus, Párisból a táborba érkezett, s a romai királynak Gerard által

festett, a császárné küldötte pompás arczképét hozá meg. A romai király bölcsojében ül, s királyi pálczák és földgömb játszószerzei. Az atya örömittasan merült el fia vonásainak szemlélésében. Házi tiszteit, tábornokait, kik parancsának elvitele végett jöttek, rögtön sátorába szólítá, hogy azon rendkívüli örömben, melyel lelke eltelve vala részt vegyenek. „Uraim, szólt hozzájok, volna csak fiam 15 éves nem csak képben lenne ennyi derék ember közepett!“ Pillanatnyi hallgatás után hozzá tevé: „E kép valóban bámulásra méltó; én általa megbüvölve vagyok.“ Ezután sátra elibe tétette ki, hogy a katonák nézhessék, s szemlélve lelkesedésre lobbanjanak. Az arczkép egész nap künállott, és a katonaság tolongott feléje, hogy jövendő csatárjokat láthassák.

A kép később Moszkauban a Kremlben volt fölfüggesztve, hol a császár lakott.

A moskowi csata egyike vala a legvéressebeknek. A győzelem Napoleon császár részére dőlt el, ki is sept. 14-kén diadallal vonult be Moszkauba. Pár nap mulva azonban a rajongással párosult orosz haza-szeretet miatt a sz. város lángba borult, s a francziákra nézve nem volt más menedék, mint visszahuzódni. Ép october hónapja volt, a tél már beállt, az ellenség dühe, az éhség és hideg tizedelni kezdték a franczia hadsereget. Sem ló, sem raktár, sem menhely: mi sem maradt — csak a kétségbeesés. Ezen gyászos hadjárat legborzasztóbb episodja a Berezináni átmenetel. Itt pusztult el a legszebb hadsereg, melyet a világ valaha látott. Beauharnais, olaszországi alkirály és Murat a sereg

maradványát Lengyelországban összegyűjtötték, míg Napoleon Párisba tért vissza, hogy első vigye hírül szerencsétlenségét.

XXI.

Napoleon szerencsétlensége Európának jelt adott a fölkelésre. Németország népei, kik a Napoleoni rendszerben zsarnokságot véltek létezni, bosszuval eltelve fenyegetöztek. A császár békülni nem akart, sőt kijelenté, miszerint az 1812 előtti béke föltételekből hajszálynit sem enged. Szóval: ismét kard által akart dönteni. Mielőtt a hadsereghez element volna, a császárnét ideiglenes kormányzóvá nevezte. Ő maga Franciaország fiatalságával Németország sikjaira szállt le. A lutzeni és bautzeni csaták ugyan borostyánokat szereztek a francia fegyvereknek, de a culmi, groszbeereni, katzbachi és dennewitzki vesztesékek, végre pedig a szövetségeseknek Lipcse melletti győzelme döntének Napoleonnak europai uralma fölött.

Másodszor is visszatért Párisba, hogy végerő megfeszítéssel elleneit letiporhassa. A törvényhozó testnél keresett segílyt. Azután egész Franciaországot nemzetörséggé alakítá, hogy ily általános fölkeléssel még egyszer szerencséjét megkísértse.

Midőn elutazott, a nemzetörségi tiszteket palotájába hivatta, s a császárnéval és fiával együtt, kit kézen fogva vezetett, közibök lépve, így szólott: „nyugodtan utazom el; a nemzetörségnek adom át Páris védelmét; rájok bizom a mim van a legdrágábbat, a császárnét és fiamat.“ Ezen megin-

dulással mondott szavak, a császárné könyei, fiának egykedvű mosolya megrendítőleg hatának a jelenlevőkre.

Elutazott.

Mint a villám csapott ellenségei közé. A champagnei, nangisi és montereai győzelmek pillanat művei voltak, bár nem tagadhatni, hogy sok áldozatba kerülének. Azonban a tulnyomó erő elől hátrálni kellett — és Schwartzenberg herceg osztrák fővezér Páris felé közeledett. Az ideiglenes kormány megrémült. Tanácsolták, hogy Mária Luiza császárné és a romai király távozzanak. Mások, kik tudni akarták, hogy a császár ügye erősen van védve ellenkezőt tanácsoltak. Fölhozák: hogy a császárné és fiának a fővárosban léte az ausztriai seregeket kíméletre indítja, míg másfelől a főváros lakosait ellenállásra bátorítja. Végre József döntött, a császárnak egy régi levelét előmutatván, melyben ez állt: „Ha harci események következtében az összeköttetések megszakadnának, azt kívánom, hogy a császárné és fiam személye ne legyenek kitéve“... Az elutazást tehát meghatározták. Maria Luiza márt 29-kén hagyta el a tuileriákat, hogy Rambouilletbe menjen. Midőn az ifju herceget az elutazás pillanatában anyjához akarták vinni, sirt, és a szőnyegbe fogódzott. „Én nem akarom a palotát elhagyni!“ kiáltott. A lovászmester és a felügyelőné csak erővel teheték kocsiba.

Az ifju Napoleon talán érezte, hogy a tuileriákat többé soha sem fogja látni.

József, a császár testvére megigértte, hogy a főváros sorsáról a császárnét gyorsfutár által tudósí-

tandja, azonban Párist azon pillanatban, midőn a feladás és összelövetés között választhatott, elhagyta, és Rambouilletbe sietett, hogy Maria Luizával és a regensséggel Bloisba siessenek.

Véres, dicső és kétségbeesett védelem után, a francia hadsereg végre magát megadta. Napoleon Fontainebleauban vonult ¹⁾, s a senatus, melyet Napoleon teremtett, nem pedig a senatus Napoleont, e század legnagyobb hőséneked kardját ketté töré.

Mind maga, mind fia részéről lemondott a francia és olaszországi koronákról.

A római király jövődő sorsa az 1814 apr. 11-diki párisi kötés V-dik cikkelyében állapított meg: „Parma, Piacenza és Guastalla hercegségek egész tulajdonkép és fenségéggel Maria Luiza császárné ő felségének fognak adatni. Azok fiára és egyenes ágoni utódaira szállandanak. Fia a herceg e pillanattól fogva parma-, piacenza- és guastallai hercegi czimtet veendő föl.“ ²⁾

XXII.

Mig ezek Páris- és Fontainebleauban történtek, az alatt a regenség Bloisban tanácskozott. Azonban mit tehettek már akkor szóval, midőn minden fölött a fegyver hatalma határozott. Azonban Maria Luiza császárné, férje koronája és fia jogait védő

¹⁾ Lásd a X-ik fejezetet.

²⁾ Traité signé à Paris, le 11 avril 1814, entre l'Autriche, la Russie et la Prusse, d'une part, et Napoléon, d'autre etc.

nemes indulatának itt is jelét adá. Apr. 7-ikén egy kiáltványt bocsátott ki, mely azt mutatja, hogy pillanatig sem szünt meg Napoleon császár neje és francia nő lenni: „Francziák, — mondá ő — a háboru koczkája a fővárost az ellenség kezébe szolgáltatta. A császár, védelmére sietve, győzni szokott hadainak élén áll. Azok az ellenséggel szemben, Páris falai alatt táboroznak. Csak azon parancsoknak kell, hogy engedelmessédjetek melyek az általam választott helyről, a császár miniszterei által kelnek. Azon város, mely az ellenség kezében van, megszünt szabad lenni; minden utasítás, mi tőle ered, az ellenség beszéde, vagy olyan, miket terjeszteni ellenséges céljaihoz tartozik. Ti hívek fogtok lenni esküitekhez; ti meghallgatjátok a fejedelemnö hangjait, ki nemes érzelmeitekre bizatott, ki büszke arra, hogy francia és azon fejedelemnek társa, kit ti szabadon választottatok. Fiam azon időben, midőn bátorságtokat szerencse koszoruzta, kevésbé biztos vala, mint most. Jogai és személye védelmetök alatt állanak.“ Miután ezen kiáltvány kiadatott, József, Jeromos és Cambaceres sürgették a császárnét, hogy Bloist rögtön hagyják el és a Loire mögé vonuljanak. A császárné kívánságukat megtagadta, s nem akart nekik engedelmessédni. Előszólitotta Bausset-t, kinek nevét már fenebb említettük, a palota praefectusát, s így szólt hozzá: — „Bausset ur, ön a császári udvar itt levő tisztei közül az, kit én legregebben ismerek . . . én önt Branauban láttam menyegzőmkor . . . Én számítok ön ragaszkodására, s megmondani akarom önnek, hogy itt mi történik. Sógoraim és a főkancellár ott a teremben

vannak. Épen most jelentik, hogy Bloist rögtön el kell hagynunk, és hogy engemet fiammal együtt, ha nem engedelmeskedném, erőszakkal is kocsiba ültetnek.“ — „Szabad-e kérdezniem — felelt Bausset — hogy fölséged mit akar?“ — „Én maradni és a császárról hallani akarok.“ Bausset rögtön tudositá a császár hadsegédét Caffarelli tábornokot, ki a palotában a katonai parancsnokságot vitte és a testőrtiszteket. Ezek kijelenték, hogy ellenállanak, ha a császárnét Bloisból elvinni akarják.

Ezután nem sokára megérkezett Schuwalof gróf, Sándor czár tábornok hadsegéde, és St. Aignan báró, a párisi ideiglenes kormány biztosa, hogy a császárné és fiának biztosságáról gondoskodjanak.

A regensek mindjárt útleveleiket kérték, és eltávoztak. A császárné Bloisból visszatért Rambouilletbe.

Itt a császárnét édes atyja Metternich herczeggel együtt meglátogatta. A viszontlátás az apa és leányára nézve mélyen megrendítő vala. Egymás nyakába borultak, s megindulással ölelé meg fiával együtt, ki nagyatyjára gyermeki örömmel mosolygott.

A császár leányának értésére adta, hogy Bécsbe kell mennie, s nem sokára birtokába veendő a fontaneblai kötés által biztosított birtokait. Mária Luiza sirt és így szólt: „én mindent megtettem női és anyai kötelességeim teljesítésére; én nem akartam Párist elhagyni, és elhatároztam volt, hogy a főváros és birodalom sorsát osztani fogom. A regensek kényszerítének a Loire partjaira vonulni. A győzelem a szövetségeseké; szerepemnek vége van;

én ön leánya maradok, én tudni fogom egy anya minden kötelességét teljesíteni.'

Az orosz czár és porosz király is meglátogatták.

Rambouillet-t apr. 25-kén hagyta el, s majus 2-kán a Rajnán keresztül ment, hogy többé sem ő, sem fia ne lássák a Napoleonok hazáját.

XXIII.

Mária Luiza fiával együtt Schönbrunnba vonult, s kevés részt vön azon nagyszerű mulatságokban, melyeknek Bécs, a párisi események után az európai értekezlet folyama alatt, színhelye vala. Bécsset egyedül fölséges atyjaért látogatta meg olykor-olykor, míg az ott összegyült fejedelmek kötelességöknek tarták a császárnét sorsában gyakori látogatásaikkal vigasztalni.

Napoleon a párisi kötés értelmében Elbában tartózkodott.

Azonban a csaták zaja alig szünt meg; a nyugalom alig kezdett visszatérni, midőn Napoleon császárnak Elba szigetéről történt visszajövele a bécsi congressust és egész Európát ujra fölverte. Mihelyt ő Lyonba érkezett, Bubna gróf által, ki akkor olaszországi parancsnok volt, kiáltványát egy levéllel Mária Luizához küldé, s értésére adá, hogy mihelyt Párisba ér az utrendet számára megküldi, s azonnal siessen Párisba. A császár ügynökei pedig ezalatt azon hirt terjesztették, hogy Ausztria Napoleonnak százezer embert ígért, mihelyt kiszáll, Napoleon pedig Ausztriának két száz millio frkot,

ha addig a fegyvert le nem teszik, míg Napoleon az európai hatalmasságoktól francziák császárájának el nem ismertetik. Mindez azonban csak csselfogás vala.

Napoleon császár maga személyesen is irt Ferencz császárnak, őt békés céljairól biztosítván; nemkülönbén Caulaincourt, Napoleon külügyminisztere, a bécsi franczia követséggel hivatalosan tudatta a császár visszajövetelét.

A sürgönyök átadattak a congressuson összegyűlt minisztereknek.

Mindezekre, valamint azon levélre is, melyben Mária Luiza fiával együtt visszakéretik, Metternich herczeg egy kiáltvánnyal felelt, melyben kimondatik: hogy Europa szövetséges fejedelmei, kik a párisi kötést aláírták, addig a fegyvert le nem teszik, míg Franciaországban az elébbi rendet helyre nem állítják.

Az események oda fejlődtek ki, hogy a waterlooi dicső de szerencsétlen csata után Napoleon fiának II. Napoleonnak részére a franczia trónról ismét lemondott, lemondott pedig Lafayette izgatása következtében, ki a követkamrárt ellene felbőszítette. Napoleon párthivei, miniszterei hasztalan ügyekeztek a kamara hangulatát megváltoztatni: Lafayettenek még egyszer azon veszélyes szerencse jutott, hogy a visszavonásnak diadalt szerzett.¹⁾ A pairek kamarája is, Labédoyère élénk ellenzése daczára, a másik kamara határozatát elfogadta. Pedig a pairek kamarája az előtt néhány nappal Napoleonhoz tett föliratában így nyilatkozott: „Franciaország ér-

¹⁾ Norvins, Napoleon története.

deke az önétől elválaszthatlan. Ha a szerencse ön törekvéseinek nem kedvezne is, szerencsétlenségek kitartásunkat nem törnék meg, sőt inkább kétszereznék önhözi ragaszkodásunkat.“

Napoleon lemondási nyilatkozványa ¹⁾ átadatott mindkét kamarának: a pairek kamarájának Carnot gróf, a képviselőkének, D'Otrante herczeg által. A kamarák küldöttséget bocsátottak a császárhoz, s megköszönék azon nagy áldozatot, melyet a hazának tön. A császár, ki a követség szavait hidegen hallgatta, kijelenté előttök, hogy fia részére mondott le, tehát most a császár — fia volna. Az alkotmány értelmében más nem is lehetett, következőleg ezen kérdést vita tárgyává csak pártszenvedély tehette.

A kamarákban különben II. Napoleonnak és a régensségnek, mikép Norvins állitja, nyilvános többsége volt; de az Orleans-pártnak is meg valának képviselői, és Fouché miniszter ezt meglehetősen nyíltan pártolta, midőn a köztársaság barátainak bátorzkodott megmondani: „Én ugy szeretem a köztársaságot mikép ti; de az ut hozzá az Orleans palotán visz keresztül.“

A vita alkalmával, melyben minden igény versenyre kelt, a haza romlásaig vitték az ügyet. A második restaurationnak ismeretes vagy titkos párt-hivei a trónt üressen akarták hagyni, hogy Europa hadseregeinek időt adjanak a Párisba jövetelre. A nemzeti függetlenség védői ellenben forma szerint kivánták, hogy II. Napoleon a császár által kikiáltatván, a kamarák által ismertessék el, a nemzet ha-

¹⁾ XV. fejezet.

zafiságának erősítése, a hadsereg hősiességének fentartására és a szövetkezett és győzedelmes, a főváros felé utban levő Európának megmutatni, hogy e nagy nép törvényes kormánya körül seregel össze és ellenáll élethalálra ¹⁾).

Mourgues és Dupin követek azt akarták, hogy a kamara a trónt üresnek és önmagát nemzetgyűlés- vagy alkotmányozó gyűlésnek nyilvánítsa. Ellenben Regnault de Saint-Jean-d'Angély, Boulay (de la Meurthe), Manuel, Bérenger a követkamrában, — és Thibaudeau Labédoyère, Bonaparte Luczián, Ségur gróf, Bassano herceg, Flahaut gróf, Decrés a pairek kamrájában, a jog, hazafiság és becsület nemes szavait hangoztatták.

„Mi a trón megürülését illeti“ mondá Regnault de Saint-Jean-d'Angely erről oly alkotmányos ál-lamban, mint a mienk, mindaddig szó sem lehet, míg egy tagja él a császári családnak.“

Bérenger és Deformont II. Napoleon alkotmányos jogait találó logikával védelmezték. Azonban a trónüresedés iránti nyilatkozatot Boulay (de la Meurthe) utasítá vissza leginkább, következő ére-lyes szavaival:

„Alkotmányos monarchiában élünk-e vagy nem? I. Napoleon lemondását beküldötte, és önök elfogad-ták; már egyedül ezen elfogadás által, a körülmé-nyek hatalma által, a kikerülhetlen következés által II. Napoleon a francziák császára. Önöknek nem le-het, nem szabad erről tanácskozni. Az állam alap-

¹⁾ La Guéronnière, Napoléon II. Pays, (Journal de l'Empire).

törvényei a kérdést már eldöntötték. A császár lemondása megoszthatlan. Mi azonban egy csoport bujtogató és cselszövő által ostromoltatunk, kik a trónt örömeüst látnák megüresültnek. Én többet akarok mondani — én ujjamat a sebre akarom tenni... Itt orleanista — pártoskodás létezik. Szakasszanak bár mennyiszter félbe, szavaim bizonyos adatokon alapulnak. Én tudom, hogy ezen párt tisztán royalista; — tudom, hogy titkos törekvésök czélja: a hazafiakkal magokat érintkezésben tartani. Különben az nem bizonyos, hogy Orleans herceg a koronát elfogadja-e; de ha teszi, kétségkívül azért teszi, hogy XVIII. Lajosnak ismét visszaadja...“

A tanácskozás sokáig hevesen folyt, míg végre Manuel a dolgot határozattá tette. Fölfejtette mi veszély származhatik a szószéki versengésekből most ezen pillanatban, midőn az ellenség a kapu előtt áll, a királyi és orleanista párt pedig cseleket sző; és a napirendet indítványozá, midőn az atya lemondása után, a fenálló államtörvény szerint, II. Napoleon különben is császár volna.

E határozat 1815 jun. 23-kán történt.

A hivatalos Moniteurban következőleg adatik elő:

MONITEUR, jun. 24. 1815.

Képviselők kamarája.

„A képviselők kamarája az ülésben tett és a jegyzőkönyvben megemlített különböző indítványokról tanácskozá, az indokolt napirendre tér át.

„1-ször Arra nézve, hogy II. Napoleon a franciaíák császára lett I. Napoleon lemondása és a császársági alkotmány ereje által;

„Arra nézve, hogy a két kamara tegnapi határozata által, ideiglenes kormánybizottmányt nevezvén ki, a nemzetre nézve azon kezességeket, melyek, ezen rendkívüli körülmények között melyekben most van, szabadsága és nyugalma nézve szükségesek, oly kormány által akarta és vélte biztosítani, melyben az egész nép bizik.

„Jelen okmány egy izenet által átküldetik a pairek kamarájának.

„Az indítvány egyhangulag pártoltatott. Mindenfelül szavazatot kívántak.

„Fenhangon a vita bezárását kérik, és az egyértelműleg bezáratott.

„Elnök fölolvastatja az indítványozott határozatot. Azt szavazatra bocsátja.

„Az egész gyűlés föláll.

„Elnök: Az indítvány el van fogadva.

„E szóra „éljen a császár!“ kiáltás támad egyszerre a gyűlésben és a székeken; ezen kiáltás hosszasan tart a legélénkebb tetszés közepette.“

MONITEUR, jun. 24. 1815.

Pairek kamarája.

„A pairek kamarája 23-ka estei ülésében elfogadá a követek kamrájának e napról kelt azon határozatát, mely szerint II. Napoleon I. Napoleon

lemondása és a császárság alkotmányánál fogva a francziák császára lett.“

Ezen okmányból tehát világos, miszerint II. Napoleon törvény értelmében lett a francziák császára, és hogy a nemzet képviselői egyhangulag elismerték. Az ideiglenes kormány is, a krízis alatt, II. Napoleon nevében kormányzott, mikép kitetszik következő kiáltványából:

MONITEUR, jun. 24 1815.

Kormányi tények. — A kormánybizottmány kiáltványa a francziákhoz.

„Francziák,

„A dicső süker csak néhány napig tartott, és egy gyászos csapás újból változtat sorsotokon.

„Egy nagy áldozat látszott szükségesnek a ti békétek és a világera nézve. Napoleon a császári hatalomról lemondott; lemondása által bevégeztett politikai élete; fia kikiáltatott.

„Uj alkotmánytok, stb.

„Aláírva, D'O t r a n t e hg, elnök.“

A képviselők kamarája, még egy jelét adá II. Napoleon császárhozi ragaszkodásának a francia néphez intézett következő irata által.

MONITEUR, jul. 1.

Értésítés a francia néphez.

„Francziák,

„Az idegen hatalmasságok Europa előtt kiki-

áltották, hogy ők csak Napoleon ellen fogtak fegyvert; hogy ők tisztelni akarják függetlenségünket és azon jogot, miszerint minden nemzet maga választhatja szokásai- és érdekeihez illő kormányát.

„Napoleon többé nem feje az államnak; ő maga mondott le a trónról: lemondása képviselőitek által elfogadtatott. Ő távol van tőlünk. — Az állam alkotmánya által fia szólíttatott a császárságra. Az egyesült fejedelmek ezt tudják. A háborúnak tehát vége van, ha a királyok ígérete nem semmi.“

„Ezen értesítés fölolvastatván tetszéssel fogadtatott.

„Mindenfelől szavazatra kéri bocsáttatni.

„A szerkezet egyhangulag elfogadtatik.

Mindezen idézeteket, mikép La Gueronnière ur is tevő, azért igtatjuk ide, hogy világos legyen az, miszerint II. Napoleon császár államjogilag csakugyan létezett, s kormánya, bár rövid ideig tartott, helyet kell hogy foglaljon a történezetben.

„Ezen hatalom, mondja La Gueronnière ur, azon naptól fogva, midőn a császár lemondott, létezett egész addig, míg XVIII-dik Lajos a tuileriákba bement. Ennek elvitázására, kétségbe kellene vonni, a legbitelesb tényeket és évkönyveinkből kiszaggatni kellene a közhatalom szabályos és törvényes tényeit. A dynastyákban vannak uralkodási megszakadások (interregnumok) de nincsenek a kormányokban. Hogy ez vagy amaz faj uralkodott vagy nem, Franciaország azért nem maradt kormány nélkül. Bármily rövidék is ezen kormányok, nevök és helyök van a történezetben. A pártok szeszélye hasztalan ügykezett azokat kitörülni: az események

valósága és az idő világosságában mindig megjelennek. Azon kormányok és dynastiák, melyeket a forradalmak fejedelmeikkel együtt külföldre menekülni kényszerítenek, a haza zászlóját nem viszik magokkal. Elvesztvén magokban nemzetiségüket, elvesztik törvényes és politikai életüket. Franciaország soha sem vándorol ki. — Hol volt a kormány jun. 24-kén Napoleon lemondásának napján, hol jul. 8-kán, XVIII. Lajos bemenetelekor? Hol volt? Gandban XVIII. Lajossal, vagy Párisban II. Napoleonnal? Ha II. Napoleon nem uralkodik, akkor Franciaország Gandban lett volna XVIII. Lajossal. Ki merne ily paradoxonig menni? Nem, Franciaország nem volt Gandban. Ő zászlójával, becsületével, azon hősökkel vala, kik őt védelmezték, és kiket halhatlanokká tett az érte kiontott vér árában.“

XXIV.

Europa hatalmasságai azonban más nézetben valának. Ők, mikép az Európához intézett kiáltványban kijelentették, elhatározzák, hogy addig fegyvereiket le nem teszik, míg a régi rendet, azaz a legitimitást Franciaországban vissza nem állítják. Az ideiglenes kormány ugyan minden erőt megfeszített, hogy őket ellenkező nézetre bírja, s Lafayette, Sebastiani, Laforêt, d'Argenson és Pontecoulant-t, mint főhatalmazottakat Hagenaubá küldék, a fejedelmek főhadiszállására. Megbízatásuk oda ment ki: hogy a hatalmasságoknál érdekeik és jellemeik állásához mérve zörgessenek, s nevezetesen tüntessék föl, hogy II. Napoleonnak csá-

szárrá tétele Franciaországra nézve a dolgok legtermészetesb rende volna: „Lehetséges, volt az utasításban, hogy Ausztria nem a legjobb szemmel nézendi a Bourbon-ágnak Franciaország trónjára leendő visszatételét, midőn azon háznak egy másik ága ismét a nápolyi trónon ül. Ezen indok, mi az ausztriai kabinet politikájából foly, a családi tekintetekben támpontra találhatna; ausztriai császár ő felségének unokája iránti szeretete őt arra bírhatják, hogy azt ajánlkozó nagy jövedőjétől ne fossza meg. A rokonság ezen köteléke az ausztriai kabinetre nézve eszköznek látszandik a francia nép ügyének erősítésére. Némi biztossággal előreláthatni, mikép Ausztria megrettenve Oroszország körülkarolásától, és érezve azt, hogy Poroszországgali szövetsége terhére volna, megragadja az alkalmat a Franciaországhoz hasznos közeledésre, hogy szükség esetében ezen két hatalom ellen erős szövetségese legyen. . . . „A fölhatalmazott urak a szövetséges fejedelmeknél találják a brit fölhatalmazottakat. Ezekkel legkevésbé lesz nehéz alkudozni. Mi a szövetségeseket illeti, a kérdés alig tanácskozás tárgya. Ezen hatalmat illetőleg az eszély indokai és elvei részünkön vannak stb.“

A fölhatalmazottakat titkos utasításukban arra figyelmeztették, hogy minden áron II. Napoleon mellett dolgozzanak, s ha őt el nem fogadták, bár kit indítványozzanak, csak XVIII. Lajost nem.

A fölhatalmazottakat Hagenauban nem fogadták el. Ezen körülmény mindjárt azt mutatta, hogy a fejedelmek II. Napoleon kormányával nem akarnak alkudozásba bocsátkozni. Walmoden és Knesebeck

tábornokokhoz, Kapodistria gróf és lord Stuarthoz utasították őket. Ezek értésökre adták, hogy a hatalmasságok nem akarnak alkudozni, egyszersmind Hagenau elhagyására figyelmeztették őket.

Visszautaztak tehát Párisba, minden szerencsés süker nélkül.

Szorongattatva azonban az ellenség közeledésétől, követeket küldtek lord Wellingtonhoz, tőle fegyverszünetet kérni, s II. Napoleont följánlani. Wellington úgy nyilatkozott, miszerint II. Napoleon és Franciaország Európának nem nyújthat semmi kezességet a csendeségre nézve. Egyedül XVIII. Lajos bir azon tulajdonságokkal. Midőn egyik biztos, Valence, Wellington előtt fölhozá, hogy Franciaország a legitim XVIII. Lajos helyett inkább szeretne egy más francia herceget, az így nyilatkozott: „azon herceg mint király csak magas születésű bitorló fogna lenni.“

Wellington igen világosan nyilatkozott, s előmutatá Nesselrode és Metternich herceg leveleit, melyekben fölszólítják őt hadi működéseinek siettetésére, kijelentvén egyszersmind, hogy, történéjk bár Wellington vagy Blücher részéről fegyverszünet, ez a más két hatalmasságot utjában föl nem tartóztatja.

Fouché is irt levelet Wellingtonhoz, melyben, mint a kormányi bizottmány feje, őt II. Napoleon elismerésére akarta birni. „Nekünk a törvényesség-nél fogva, mi a nép és két kamara kettős megszentetésével bir, azon kell lennünk, hogy a kormány élén, mint államfő, az ausztriai császár unokája álljon. Addig a dolgok ezen állásának megváltozta-

tására nem gondolhatunk, míg a nemzet teljes bizonyosságban nincs a felől, hogy a hatalmak ígéreteiket visszaveszik és nem akarják a jelen kormány fentartását.“

Fouché tovább arra czélt, hogy a kamarák mindaddig, míg egy nagy hatalmasságnak, tudniillik Ausztriának, a jelen viszonyok fentartásában érdeke lehet, semmi föltétel alatt nem akarják ezeket megváltoztatni.

Ezen czélzásokat Metternich herczeg sürgönyei megczáfolták. I. Ferencz a legitimitás visszaállítása mellett vala.

Midőn Fouché Wellington herczeghez ment a fegyverszünet megkötése végett, a waterlooi győző személyesen adá értésére: hogy a hatalmasságok csak XVIII. Lajost ismerik el Franciaország királyának, s hogy ez már jul. 8-kán Párisba bevonuland.

A fegyverszünet megkötése után a tuileriák kapuit poroszok foglalták el, és az ideiglenes kormányzó bizottmány szétoszlott, mindkét kamarához következő közleményét küldvén:

„Ez óráig azon véleményen valánk, hogy a szövetséges hatalmak nincsenek egy és ugyanazon nézetben arra nézve, ki lépjen Franciaország trónjára. Főhatalmazottaink visszatértök alkalmával ezen véleményt nyilvánították. De a szövetséges hatalmak tábornokai és miniszterei a bizottmány elnökével tartott értekezleten kijelentették, miszerint a fejedelmek kölcsönösen kötelezték egymást, XVIII. Lajost visszahelyezni trónjára, ki holnap korán a fővárosba vissza is térend. A tuileriákat, a kor-

mány eddigi helyét idegen csapatok szállták meg. A dolgok ezen állásában nem marad egyéb hátra, mint a hazának jó kívánatainkat nyilvánítani, és, mivel tanácskozásaink többé nem szabadok, szétoszolni.“

A pairek ezen izenet fölolvása után hallgatva keltek föl és szétosztak.

A képviselők kamarája kijelenté, hogy csak fegyveres erőnek enged.

Másnap nemzetország üzte el őket a palota ajtaja előtt.

XXV.

Franciaország életében új szak kezdődik: az ugynevezett második restauratio. II. Napoleon helyett XVIII. Lajos veszi át a kormány gyeplőjét. Nem fogjuk ez időpontot körülményesebben részletezni; elég legyen egy pár szóval annyit megmondanunk, hogy XVIII. Lajost nem Franciaország hitta vissza, hanem a szövetséges hatalmak politikája.

A Napoleonok vagy is az egész Bonaparte család ismét száműzve lőn, és elszéledt a világ minden részébe.

I. Napoleon St. Ilona szikláihoz láncoztatott, egy második Prometheus, kinek, az ó mese szerint, a keselyű minden nap kitépi szívét, mely ismét mindennap megnő. Fia, kit parmai herczegnek nevezhetnénk, ha atyjának Elbábóli visszatérte az 1814 apr. 11-ki kötést meg nem semmisíti, az alatt míg atya fejéről Lafayette a koronát lerántja és az euro-

pai szövetségesek kardját összetörük, s az alatt míg a francia nemzet őt kormányra szólítja, anélkül, hogy egy francia gránátos csillogó fegyverére mosolyoghatott volna: Schönbrunnban látjuk Montesquiou grófnő és még két más nevelőné vezetése alatt szemlátomást növelkedni. A testtel egyenlő arányban fejlődött értelmi ereje, s eljött azon időpont, melyben az alaposb növelést már elkezdhetni. I. Ferencz unokája iránti leggyöngédebb szeretettől vezettetve, mély belátással és tapintattal választá meg azon embereket, kiket az ifju herczeg szellemi növelésével megbizni akart. A fejedelem választása legelőbb Dietrichstein Moricz grófra esett. 1815 jun. 30-kán őt nevezte ki felügyelőnek. Dietrichstein gróf elébb katona volt, s a francia háboruk alatt bátorsága és mély belátása által tüntette ki magát. Később visszalépett, és a tudományoknak élt. A bécsi congressus alkalmával mint kamarás a dán király mellé adatott. A gróft szellemi gazdagsága e tisztre minden tekintetben képesítették, s hivatásának egész 1832 maj. végeig, tudniillik a herczeg halálaig, fáradhatlan buzgalommal felelt meg. Nevelőkül mellé rendeltettek: Collin Mátyás író, az ismeretes Collin Henrik testvére és Foresti János gyalogsági százados. Az ifju herczeg már negyedfél éves korában annyira kifejlett, hogy tanuláshoz kezdhetett. Mikép Foresti százados beszéli, már ezen korában kitünő szép gyermek volt, magaviselete pedig kellemes és udvarias. Igen jól beszélt francziául, még pedig párisi hangkiejtéssel. Már akkor gyönyörűséggel lehetett hallgatni éles észre mutató megjegyzéseit.

Előbb is a német nyelvet kellett tanulnia. Elein-
ten nem igen tetszett neki, s alig lehetett rávenni,
hogy egy két szót kiejtsen. Azonban a nyelvet mind-
járt fölfogta, s megérteni kezdte. Beszélni félt, mert
attól tartott, hogy franczia sajtáságát elveszti. Ké-
sőbb azonban engedett, s igen könnyen kezdett
németül beszélni, és a császári körben ezen a nyel-
ven társalgott. Ha olykor hibát ejtett, nyelvészeti
hasonlatokkal védelmezte magát, s már ekkor ritka
logikai erőt lehetett benne észrevenni.

Hogy a tanulásra annál inkább ösztönöztessék,
versenyhársat adtak melléje, Gobereau Emilt, Mária
Luiza császárné egyik komornyikjának fiát. Foresti
együtt tanította őket olvasni. A herczeg, a verseny
következtében rendkívüli előhaladást tón. A tani-
tási órákat a császárné szobájában tartották, hol
anyja magaviselete szerint megdicsérte vagy piron-
gatta.

Fő jellemvonásai mindjárt kitüntek. A szolgál-
latbeliek iránt jó volt, tanítói irányában mint barát
viselte magát. Az ellenállást mindig megpróbálta.
Ugy látszott, hogy többet gondol mint beszél. Ta-
nitója dorgálását egész szilárdsággal fogadta, s bár
mennyire roszul esett, hoszút nem forralt lelkében.
Később hibáját bevallotta, s engedelmet kért. Álli-
tásaihoz azonban makacsul ragaszkodott, s midőn
valaminek erőt akart adni, rendesen ezen kifejezés-
sel élt: vrai (igaz). Hogy erről leszoktassák, a csá-
szárné névnapján egy rögtönzött versbe a vrai szót
beszótték. A verset pár olvasásra mindjárt megta-
nulta. Midőn figyelmeztették rá, hogy a vrai szó a
versben van, mindjárt gondolkodni kezdett. A név-

ünnap reggelén anyjához vitetvén, egész hévvel futott anyja karjai közé, s gyöngéd érzelmeinek kifejezésével halmozta-el. A vers elmondására azonban mi áron sem birhatták. A vrai szót többé soha sem mondotta.

Az ifju herczeg azonban nem csak éles észtehetségének, hanem önérzetének is korán jeleit adta. Párisi multja eleven emlékezetében állott, mikép a következőkből kitünik.

I. Ferencz császár és az unoka közt mindjárt a legbensőbb összeköttetés támadt, mi nem csak a nagyatyá iránti tisztelet, hanem bizodalmas barátságból és szeretetből állott. Neki a császár szobájában külön helye volt, s mikor tetszett akkor mehetett be nagyatyja iró szobájába, hol az állam ügyeivel terhelt uralkodónak pihenésül szolgált a kis unoka társalgása, ki meg volt győződve, hogy nagyatyja iránta jó indulattal viseltetik, és kérdéseire bizalmasan felelend. Egyszer, a nagyatyá iránti teljes bizodalommal, mintha valami fontos kérdeni valója lett volna, bemegy dolgozó szobájába, s térdei közé csuszva egész komolysággal kérdezi: „Nem de, nagyatyám, mikor én Párisban valék, apródaim is voltak? — „Igen, gyermekem, én azt gondolom, hogy voltak apródaid.“ — „Akkor engem nem római királynak neveztek-e?“ — „Igaz, téged akkor római királynak neveztek.“ — „De hát, nagyapám, mi az a római király?“ — „Mihelyt nagyobb leszesz, könnyen meg fogom magyarázni. Előre csak ennyit mondok: lásd, az én ausztriai császár czimem mellett ott van a jeruzsálemi király is, pedig én még sem vagyok jeruzsá-

lemi király. Te is úgy voltál római király, mint én jeruzsálemi király vagyok.“ — Ezen felelet után a gyermek hallgatag lett és gondolatokba látszott süllyedni.

Midőn öt hat éves korában Hummel, a jeles francia művészt, a herczeg lefestésére hitták, a művész öt papir katonákkal, a többi közt kozákokkal játszva találta. Hogy a rajzolás alatt figyelmét lekösse, kérdéseket intézett a herczeghez: „Herczegem, látott-e ön valaha eleven kozákokat?“ — „Igen láttam, volt a felelet; azok is kozákok voltak, kik bennünket Francziaországban escortiroztak.“ — „Ha ezek mint ön nyakokat és lábszárokat meztelenül hordanák, nem kicsi hideget kellene kiállaniok.“ — Nem, ők nem érzik a hideget; ők oly országban laknak, hol a hideget megszokták.“ — A festész minden kérdésére életkorához mérve eszesen felelt; de mielőtt szolt volna, egy pár perczig mindig gondolkodott. „Én katona akarok lenni,“ mondá a festésznek egy ülés alkalmával; „én jól fogok harczolni — ostromra fogok futni.“ — „De, herczeg, gondolja csak, hát ha a gránátosok szuronyaival találkoznék, melyek önt visszanyomnák, sőt meg is ölhetnék“ — „Mit?“ viszonzá büszkén, „nem volna-e kardom, hogy a szuronyt kivágjam?“

Midőn a kép elkészült, a festész kérdezte Dietrichstein gróftól, hogy a herczeget miféle rendjellel ékesitse. „Szent István rendével, felelt a gróf, mit a császár akkor küldött, mikor még bölcsejében feküdt.“ „De akkor nekem még több rendjelem is volt,“ jegyzé meg az ifju herczeg. — „Igen, de

azokat ön most nem hordja. — A herceg a felelettel meg vala elégedve, s többet nem szólott.

XXVI.

Mikép főnebb megjegyztük, az ifju herceg már gyermekkorában érezte, sőt nyilvánította is, hogy ő egykor római király volt, apródok udvaroltak körülte, és mellén több rendet viselt. Mind Ezeket azonban az 1814-ki párisi kötés következtében elvesztette, s egyedül a parma-, piacenza-quastallai herceg czimet kapta, s anyja halála után örökségül a nevezett herczegségeket. A bécsi értekezlet folytán azonban a volt hetruriai királynő, fia Károly Lajos nevében Parmát visszakövetelte. A bécsi congressus a luccai herczegséggel kínálta meg a királynőt Parma helyett, de az el nem fogadta. Végre abban egyeztek meg, hogy Parma maradjon Mária Luiza birtokában az eddigi megállapodás szerint, hanem halála után szálljon át Károly Lajosra. E szerint az ifju Napoleonnak, minthogy a nevezett herczegséget csak anyja halála után örökölte volna, s az egyezmény szerint Károly Lajosra vagy ennek fiörökőseire kellett átszállnia, nem vala sem czime, sem birtoka. A congressus I. Ferenczet ruházta föl azon hatalommal, hogy unokájáról gondoskodjék. I. Ferencz 1818 jul. 22-ki nyilt parancsainál fogva teljesíté mindazon kötelességeket, melyeket a nemes fejedelembé az unokája iránti szeretet és ennek szerencsétlenségébeni részvéte sugallott. Előbb is a reichstadti (pfalz-bajor) urodalmat Csehországban herczegségre emelte, s minden ez iránti jogairól le-

mondott, az ifju herczeg részére. A herczegnek Ferencz József Károly reichstadti herczeg czim adott. Mi I. Ferencz stb. — szól az okmány — a bécsi értekezleti okmány és ennek végrehajtására szövetségeseinkkel Párisban tartott alkudozás következtében stb. a következőt határoztuk.

1) Ferencz József Károly herczegnek, Mária Luiza legkedvesebb leányunk fiának reichstadti herczeg czimet adunk, egyszersmind megparancsoljuk, hogy jövendőben minden hatóságainktól, valamint mindenkitől, minden szó- és írásbeli ügyeknél, a megszólítás- és czimzésekben: f e n s é g e s h e r c z e g és a szövegben f e n s é g (Altesse sérénissime) czimzet tétessék hozzá.

2) pontja a czimert határozza meg.

3) pont szerint a reichstadti herczeg az udvarnál és az egész birodalomban rangja szerint a császári ház herczegei után áll.

E szerint, mit az események tőle elraboltak, a nagylelkü fejedelem által visszaadattak. A pfalzbajor uradalmak évi jövedelme 500,000 frankra rugott, minek élvezetébe a reichstadti herczegnek azonban csak anyja halála után lehetett jutni. És a herczeg halála esetében a jószágoknak, a párisi jegyzőkönyv értelmében I. Ferenczre kellett visszaszállani.

Föltűnő lehet azonban mindenki előtt, hogy a reichstadti herczeg cziméből a Napoleon név kimaradt. Gróf Montbel, kitől ezen adatokat nagy részben birjuk, egy nevezetes államférfiúnak e tárgyra vonatkozó következő elmélkedését hozza föl.

„Hogy valamely tény okát megítélhessük, magunkat azon körülmények közé, azon időszakba kell visszatennünk, melynek befolyása alatt a tény történt. Mi ez előtt tizennégy évvel mulhatlan szükségnek tartatott, ma azt egészen másképp lehet tekinteni. — Vissza kell gondolni azon korszakra, midőn Europa annyi évi harc és elnyomatás után, rögtön fölkelt becsületének megboszulása- és függetlenségének visszanyerésére; vissza kell emlékezni a népek elkeseredése- és dühére, midőn Napoleon, köszönetül az eszélytelen bizalomért, az egyezményeket széttépte, Elbából elszökött, lételőket még egyszer fenyegette, egyszersmind az annyi csatatéren ontott vér az által haszontalanná vált. A győzelem nem egyszerre csendesíté le ezen felhevült izgatottságot. Most a gyűlöletet mérsékeltebb hangulat váltotta föl. E tekintetben az eszmék más irányt vőnek. Akkor pedig a németek a Napoleon elleni gyűlöletet az egymásközi egység kötelékeül tekintették. A nemzetek elnyomójának neve előttök utált vala. Emlékezhetni, hogy e név Franciaországban is mily kevésbé maradt népszerű; sok családok, melyek szerencsájöknek tartották ha gyermekeiket a nagy hős néven szólíthatták, mihelyt megbukott, az általános levertség megtörte őket, és nevét kevésbé kitünő más névvel cserélték föl, vagy pedig a Napoleon név két első szótagát kitörülték. — Mi ezen határozatot tulajdonkép előidézte, magasb tekintetek valának. Europa nem rég tapasztalta, hogy mi veszélyes volna egy válalkozó harczosnak a császári czimmel összekapcsolt büerőt meghagyni. Napoleon az által, hogy minden általa

teremtett király és hercegnek, Caesar és Augustus példájára, nevét adta, az illetőt a császári méltóság jellege alá állította; abból dynastiai nevet csinált, és azzal bizonyos hatalmat és dicsőséget akart összekötni. Az ausztriai császár, ki már személyes hajlamát alattvalói békéje és boldogságának fölál-doztta, azon vala, hogy nekik és Európának megmu-tassa, miszerint atyai érzelmei elvein és népe iránti szeretetén többé soha sem fognak győzedelmeskedni. E tekintetből, főleg, az ifju herceg dynastiai nevét elvévé, ugy a császári czimet is megtagadá, hogy azon nevek, melyeket visel, és a melyek mind osz-trákok, mutassák, hogy ő jövődöben nem egyéb mint ausztriai herceg.“

XXVII.

A reichstadi herceg élete ezután folytonosan a tudományoknak lön szentelve. Foresti és Collin egész nyolcz éves koráig a remekirodalom tanul-tására készítették elő. A német, francia és olasz nyelvben szorgalmasan gyakorolták. Collin nyolcz éves korában kezdette vele a régi nyelvek tanulmá-nyozását, s a mit tanult, Forestivel ismételte. Hogy a gyermek a nemesb verseny által buzditassék, I. Ferencz gyakori vizsgálatot rendelt. A remekiro-dalomból tett próbáin jelen volt Sommaruga udvari főpap és tanácsos, Ferencz főherceg ő fenségének egykori oktatója, a katonai megvizsgálatáson pedig egy törzstiszt, egy mérnök-ezredes és Weisz őrnagy, a katonai akademia tanára.

Ezen elfoglaltatásában lelkét nem zavarta föl

egyéb, mint atyjának 1821-ben Szent Ilona szigetén történt halála. A leverő hirt Foresti adta tudtára jul. 22-kén Schönbrunnban. Azon helyen, azon a napon, melyen tizenegy év mulva az ő életének fonala szakadt meg.

A herczeg a gyászhir hallására keservesen sirt, és szomorúsága több napig tartott.

Remekirodalmi tanulmányozását egész 1824-ig folytatta. Ekkor a derék Collin halála által új oktatót kapott Obenaus báró kormánytanácsosban, ki Ferencz Károly ő felségének, a császári család több tagjának, de nevezetesen Ferdinánd császár Magyarország volt királya ő felségének nevelője volt.

Obenaus báró a latin nyelv rendszeréről kezdett fölolvadásokat tartani. Nevezetesen Horatius, odáit, Tacitus évkönyveit és Julius Caesart, a herczeg legkedvesebb remekiróját magyarázta. — Továbbá oktatást nyert az elméleti és gyakorlati bölcsészetben, s történeészetben.

A történeészet iránt különös szeretettel viseltett. Már 1825-ben, midőn Obenaus a történeészetben rendes oktatást adott, számos történetirót ismert, úgy hogy nem volt kortársa, ki ennyi történeti ismerettel birhatott volna. Ferencz császár meghagyta Obenausnak, hogy az újabb idő történetében mindazon eseményeket, melyek atyja életével összeköttetésben állanak, kiemelje, s nevezetesen azokat, melyek egy magasállásu katonára nézve szükségesek ne mellőzze. A történeethez a politikai tudományok és a statistika egész terjedelmében hozzá csatoltatott. Ezen tudományok élvezetet adtak az ifju foglalkozó lelkének. Az események és

nevekre nézve nagy emlékező tehetséggel bírt, de hol kelés-ideje, szóval szám fordult elő, ott emlékező tehetségének ereje nem oly ruganyos volt, mint a cselekvényeknél. A számításra nem volt hajlama és ügyessége. E tekintetben nem hasonlított atyjához.

A mennyiségtanhoz tizenkét éves korában kezdett. A földmérési, háromszögmérési és térképszítési munkálatokban sükerral haladt elő. A herczeg azonban csak akkor volt elemében, midőn Weisz mérnök-őrnagy a magasb katonai tudományokba kezdte bevezetni. Azon próbák, melyeket a herczeg a katonai tudományokból tett le, bámulásra ragadták hallgatóit.

E mellett az új nyelvek és irodalmak tanulmányozását szorgalmasan folytatta. A francia nyelvben elébb Podevin, később Bartholemy oktatta. A francia remekírókra nagy gondot fordított. Voltaire Henriade-jának, úgy Racine és Corneille szomorujátékainak több helyét könyv nélkül megtanulta. Nagyon tetszett neki Corneille férfias szelleme. A költészetet különben nem sokra becsülte: meg nem fogható, hogy a kifejezés szép hangoztatásának és a vers rhythmusának büvereje lehessen. Szerinte az igazság bírt legnagyobb erővel.

A francia történetírók közül La Bruyère-t kiválólag szerette: jellemeinek tanulmányozására nagy gondot fordított. A németírók közül ismerte Goethet, Schillert. Ennek „harmincz éves háboruja“ nem került ki figyelmét; bámulta benne a jellemek helyes festését és a szenvedélyes nyelvet.

Schmiedt és Müller német írók történeti munkáival is foglalkozott.

Az olasz nyelvben maga Foresti vezette. Tasso „megszabadított Jeruzsálem-ét“ legtöbbször becsülte. Egyes helyeit könyv nélkül tudta. Mi a testgyakorlatokat illeti, ezekben is kitűnő volt. Játszó társa vala Ferencz főherczeg ö fensége, ki korára nézve hozzá legközelebb állott, s ki iránt különös vonzalommal viseltetett. A katonai gyakorlatokban gyors előmenetelt tett. El volt ragadtatva, ha megdicsérték. Már hét éves kora előtt közkatona ruhát viselt; midőn jó magaviseleteért megengedtetett neki az altiszti jel hordozása, magán kívül volt, és sietett játszó társaihoz, hogy ezen érdem által szerzett előléptetését elbeszélje.

Előbb a hadigyakorlatokra kis fegyverrel tanították; azonban egyszer csak nem akart többé hozzá nyulni, míg közép szerű nagyságut nem adtak. Sokat adott arra, hogy gyermeknek ne tekintessék. Erre nézve egy anekdotát is beszélnek. Midőn boldogult első Ferencz egy tavasszal a vár növényházaiban ünnepélyt adott, a hölgyek számára asztalok voltak fölállítva, míg a férfiak csak álltak vagy a növények közt sétáltak. A reichstadti herczeg éppen tizenkét éves vala. Arczának vonásain kitűnő szépség ömlött el, s a nők mosolygva tekintének a szép gyermekekre. A császárné észrevevén a reichstadti herczeg jelenlétét, nyájasan magához intette, kezdett vele beszélgetni, s megkínálá, hogy foglalna közöttük helyet. A herczeg elpirult, s nem akart leülni. „Helyem a férfiak között van,“ szolt komoly hangon.

Tizennégy éves korában már igen jeles lovas vala, és a legszilajabb lovakon mutatta meg: hogy lovát megtudja ülni.

XXVIII.

Az idő elérkezett, midőn a remekirodalmi és katonai tudományok mellett, a hercezet a magasb politikával, nevezetesen atyja multjára és az ifju herceg jövőjére vonatkozólag megismertetni kellett. Ausztria I. Napoleonnak hosszuideig ellensége volt, majd szövetségese lön, sazon szerencsétlenségben, mi őt Oroszországban érte, részvéttel osztozott. Azonban I. Ferencznek a legitim rendszeren alapuló állampolitikája, Európának akkori állapota, a családi érzelmeken daczolva, őt ismét arra kényszeríték, hogy veje ellen fegyvert ragadjon.

A lipcsei ütközet által Ausztria nem kevésbé folyt be I. Napoleon hatalmának megbuktatására.

A reichstadi herceg atyja multját, az ujabbkori történetirók után eléggé ismerte. E tekintetben szabadon választhatá olvasmányait. Előtte azonban az események rajzai élettelen betük valának, szenvedéllyel ecsetelve a pártérdekek kívánatai szerint. Hogy tehát atyját nem a hideg betüből, hanem élő kortársak után ismerje, I. Ferencz, kinek főgondja vala, hogy a reichstadi herceg észtehetségei- és rendeltetéséhez mért állást foglaljon el a világon, gondoskodott arról is, hogy atyját közelebből is ismerje.

A császár e czélra Metternich hercezet választotta.

Metternich hercegnek meg hagyatott, hogy e nem jelentékeny megbízást teljesítse. „Azt kívánom, mondá a császár, hogy a herceg atya emlékét tisztelje, ennek nagy tulajdonságait, valamint hibáit példakép lássa, azokat törekvésül, ezeket kerülésül, hogy így a szomoru következményektől megmenekülhessen. Beszéljen ön a hercegnek atyjáról úgy, mikép ön kívánná, hogy ön fiának önről beszéljenek. Az igazságot ne titkolja el, de mindenekelőtt tanítsa atya tiszteletére.“

A nagy államférfiu növendékét nem történetírók egyoldalú előadásai, hanem a diplomatai iratok és levelezések megczáfolhatlan bizonyítványai által világosította föl az előtte homályos, és győzte meg az előtte kétesnek látszó dolgokban. A kabinet mennyi adatoknak volt birtokában, melyekből a pártokat, ezek törekvéseit, atya erényeit és hibáit egyformán tanulmányozhatta! S mily szerencse volt, a hercegre nézve, hogy az állam magasb történetébe épen Metternich herceg által vezetett be, ki Europa sorsának intézésében hatályosan résztvett. Metternich herceg mig egyfelől Europa történetét illetőleg az események indokolását hiven és igazsággal teljesíté, és az állampolitika elveit a multak támogatására fölhozá; másfelől nem mellőzte el I. Napoleon életének episodjait a herceg előtt, ki a történetírók után különböző képekben ismerte, lehető hűséggel elétüntetni. Atyjának katonai lángeszét és dicsőségét egyfelől, másfelől nagyravágyságát és botlásait hű tükörben mutatta föl előtte. A herceget ezen pontok nagyon érdekelték. A hadviselés, kormányzat és politika összekapcsolva adat-

tak elő: ezáltal lelkének táplálék nyújtatott mély elmélkedésre: előretörni, vagy visszavonulni. Mindkettő nagy lelki erőt föltétezett.

Metternich herczeg uj világot tárt fel előtte. Mindazon képek közül, melyeket elérajzolt, leginkább tetszett neki atyja, mint Julius Caesar második alakja.

Nem sokára Metternich herczeg és a reichstadti herczeg közt szorosb viszony szövődött. Az elmélet ifja bizalommal közeledett a tapasztalat emberéhez. A császár iránt, ki Metternich herczeg barátságával őt megjándékozta, még nagyobb tisztelet- és bizalomra gerjedt.

A reichstadti herczeg már ekkor érett férfi leve. Atyját ismerte. Csak magával kellett végeznie. És ezt nem lemondás vagy elcsüggedés, de nem is vakmerő előtörés, hanem az ovatosság és mérséklet biztosabban célravezető szabályai szerint tevő. Mit jelent ezen, Metternich herczeg előtt ismételt nyilatkozata: „Életem főczéljának kell lenni, hogy ne legyek méltatlan atyám dicsőségére; ha sikerül némely nagy tulajdonságait részemre elsajátítani, és a szirteket kikerülni, melyekre őt vezették, úgy nem esem kétségbe célom elérésére nézve. Ha a pártok játékszerévé, a cselszövények eszközévé teszem magamat, érdemetlenné tenném magam emlékére. Napoleon fia soha sem sülyedend le a kalandor szerepig.“

Ezen nyilatkozat nem egy emlék-e mely a herczeg szellemi nagykorúsága kinyomatát hordozza magán?

XXIX.

A párttörekvések és cselszövények csakugyan nem sokára működni kezdenek a herceg megnyerése végett.

A bourbon-dynastia, minden törekvése mellett is, a francia nép általános vonzalmát nem bírta. A köztársaságiak, bonapártisták és orleánisták ellene működtek. Franciaország fölszine nem volt más mint összeesküvési hálózat. Mi czélból? nem is kell emlitenünk.

A bourbon-dynastia megbuktatásán egész erővel dolgoztak, s azon párt, mely Franciaország trónjára egy II. Napoleont akart volna ültetni, épen nem vala csekély. A pártok ügynökei, s azok, kiket a kormány számüzött, egész Európában szitották a tüzet, kedvező eseményre várván, hogy azt lánggra lobbanthassák.

Ez idő tájban, 1828-ban, egy bonapartista költő jött Bécsbe: Barthelemy, ki a francia irodalomban és az udvar körül most is nem csekély szerepet játszik. E költő a forradalmaik részén működött. Barthelemy nemesist irt, s ebben már látja, „hatalmas léptekkel haladni a szabadságot, melynek homlokát a vihar csapja, még lábai vérben állanak.“

Barthelemyt Bécsben, mint író, a finomabb körökben barátságosan fogadták, jóllehet ismerték szenvedélyességét. Ő Dietrichstein gróftól, a reichstadti herceg felügyelőjétől, engedelmet kért az ifju herceg meglátogatására. Az engedély azonban megtagadtatott. Barthelemy ezért nagyon fölbo-

szonkodott, s ekkor írta, miután a hercegeget egy udvari páholyban meglátta, az ember fia című, szenvedélyességgel, sőt mondhatni költői epével irt versét. Ezen versében a herceg halovány arczóját látva, arra czélt, mintha valami erőszakos eszköz által siettetnék halálát.

Ezen alaptalan rágalom természetesen mindennütt megvetésre talált, s a józanabbak nem adtak neki hitelt.

Egyébiránt a reichstadti hercegre nézve az ily izgatásoknak nem nagy hatása vala. Ő Prokesch-Osten alezredes (jelenleg altábornagy és német-szövetségi követ) előtt is nyilvánította, miszerint „gondolatai nem czéloznak oda, hogy Franciaországot fölizgassa. Én nem akarhatom, hogy kalandor legyek, sem hogy a pártoknak játékszerül és eszközül szolgáljak.“ Egy második savoyai Jenőnek lenni nemes föladat lenne jövődömré nézve; de ezen szerepre mikép képesíthetem magamat? Az ég adja, hogy oly emberre találjak, kinek tapasztalata az igaz uton vezethessen.“

XXX.

A reichstadti herceg életében nevezetes epizod Prokesch-Osten őrnagy nem sokára alezreddessé történt megismerkedése, 1830-ban. Prokesch-Osten már akkor hadtani iratai és a diplomatiái küldetésekben kitüntetett ügyes tapintata által hírnévben állott, s főleg Schwarzenberg Károly herceg életének leírása, mit 1822-ben adott ki, köztiszteletet szerzett neki, Keleten a görög füg-

getlenségi háboru alatt járt, s tábornoki főnöke vala azon hajóhadnak, melyet Ausztria Dandolo gróf vezénylete alatt, levantei kereskedésének védelmére küldött. Ez alkalommal nevezetes szolgálatoakat tett hazájának. Kelet nagy részét beutazván, magának is gazdag tapasztalatoakat szerzett. 1830-ban görögországi miniszteri helyettesé jelöltetvén, Bécsbe hivatott, s Ferencz császárnak Steyerországban ez időben tett utazása alkalmával ismerkedett meg a reichstadti herczeggel, ki őt már az előtt munkáiból jólismerte és becsülte. Prokesch-Osten I. Napoleon mellett hadtani tekintetben lépett föl. Nevezetesen a waterlooi csatáról irt munkája valóságos védirat Napoleon személye mellett. Ezen lovagias és nemes föllépése által az ifju herczeg előtt figyelmet és rokonszenvet gerjesztett. Midőn a császári asztalnál Prokesch-Ostennel — ki többször hivatott — együtt ülne, a herczeg így szólitá meg: „En őnt rég óta ismerem, én önnel sokat foglalkoztam.“ — „Hogyan juthaték ezen szerencséhez herczeg?“ kérdé az alvezredes. — „En ön waterlooi csatáját olvastam és ismét elolvastam és engem annyira meghattott, hogy francziára és olaszra leforditottam.“

Dietrichstein gróf Prokesch-Osten őrnagyot nem sokára bemutatta a reichstadti herczegnek. Miután az ismeretség megtörtént, az őrnagy személyes látogatást tett nála, s nevezetesen a keleti viszonyokról kezdett tőle kérdezősködni. A többi közt kérdezte: „Minő emlékezetben áll atyám Egyiptomban?“ — „Ugy gondolnak rá, felelt az őrnagy, — mint egy fényes légköre, mit a látkörön felemelkedni és leszállani látnak.“ — „Elhiszem, hogy

Ibrahim pasának és Mehed Alinak úgy tetszhetik. Mindkettő elég büszke, hogy ezen jelenség fényét hordozza. De a nép, mely a háboru terheit hordozá, nem keserőséggel gondol-e arra az időre? — „Azóta a Napoleon elleni gyűlölet más irányt vőn; Napoleon számára nem maradt egyéb a hámulásnál. Az arabok és törökök közti feszültség oly dühös, hogy mindenkit csak ez foglalkodtat, és a nyomor oly nagy, hogy a mult nem igen jut eszökbe.“ — „Elhiszem — viszonzá a herczeg — azonban a tömeg általánosán egy nagy embert úgy szokott tekinteni, mint egy hires képet: becsét nem tudja fölfogni. A benyomás rá nézve nem mély. Nagy embereket csak nagy szellemek becsülhetnek, csak ezek őrizhetik emléköket.“

Mikép Prokesch-Osten állítja, társalgásuk fő-tárgyai a katonai tudományok valának. Nagyan szerette Plutarkot, és többször gondolkodva olvasta. A régi kor nagy embereit elfogulatlanul és szellemi erejének jeleivel ítélte meg. Caesart elibe tette Nagy-Sándornak. Hannibalt azonban legtöbbre becsülte. „Ez a régi kor legnagyobb katonai tehetsége,“ mondá; „ez korának egyetlen hadvezére. Szemére vetik, hogy győzelmeit nem tudta használni; de nem fogják föl a különbséget a között hogy mit tett volna, ha mint urnak és királynak egy ország ereje állt volna rendelkezése alatt, és a közt, mit tett, mint hadvezére egy féltékeny köztársaságnak, egy irigyei- és kicsiny emberekből alkotott senatusnak, mely, gyalázatos számításból, megtagadá az eszközöket hazája kivivott győzelmének biztosítására. — Hannibal érdeme, hogy Scipiot

nevelte, egyedül ő tette azon csodát, hogy egy kereskedő nép nyílt háboruban legyőzött egy katona népet.“

Ezen nyilatkozatokból is látható, mikép a herceg nem hétköznapi szellem volt; láthatni, hogy a nagy emberek jellemének és tetteinek tanulmányozása által nyert ismereteiből, mint szobrász az agyagból, eszményi példányképet akart magának teremteni, hogy méltó lehessen atya emlékére, és a történezetben egykor méltó helyet foglalhasson.

XXXI.

És e nem rendkívüli szellemnek kétszer látszott a szerencse kedvezni, hogy a világban azon helyet, melyre méltó vala, elfoglalhassa. Először midőn a kamarák 1815-ben mint II. Napoleon császárt kikiáltották, de mikor Europa politikája miatt bukni kellett; másodsor pedig 1830-ban, midőn a juliusi forradalom a kétszer restaurált bourbon-dynastiát újra fölforgatta.

XVIII. Lajos és X. Károly uralkodása, mindazon jók mellett, miket Franciaországra árasztott, a nemzet nagy részének nem tetszett. Ne tagadjuk el az igazságot; mondjuk meg őszintén: a francziák nem szerették a Bourbonokat. Ezen ellenséges indulat a francia változtatni szerető természetéből önként következik. De ha ezen természeti hajlamot nem is vesszük számításba az elégedetlenségnek annyi eleme volt az országban, hogy azokat XVIII. Lajos octroyozott alkotmánya nem vele képes lecsendesíteni. A megsértett hiúság és nagyravágyás

ezer alakban főzte boszuját. Nevezetesen három ellenséges elem tört a legitim dynastia ellen: először azon párt, mely az általános egyenlőség elveinek hódolva, a forradalmat minden következményével akarta valósítani; másodsor az ugynevezett doctrinairek, leginkább orleánisták; harmadsor pedig oly elégedetlenek, kik csak a hatalom változtatását akarták, remélvén, hogy ezáltal céljaikat elősegíthetik. Ezeknek multja nagy részint a császárságba nyult vissza, s több tábornok és tiszt volt közöttök, kik a császárság alatt fontos állomásokat foglaltak el. E párt a reichstadi herceget akarta trónra ültetni. Azonban egy nagy kérdés volt eldöntendő: mikép győzedelmeskedjenek J. Ferencz császár elvszigorán, mihez 1815-ben annyira következetesnek mutatta magát. Annyi igaz, hogy ha a császár II. Napoleon visszaállításában megegyezik, előreláthatlan horderővel bíró következményeket idézhetendett elő. De meg levén győződve, hogy e vállalat által az europai hatalmasságok előtt magát compromittálná és elveit megtagadná, „mint fejedelem — mondá — magam akaratából sohasem cselekszem elvem ellen; mint a herceg második atyja pedig, inkább szeretem őt, mintsem megengedjem neki a politikai merényleteket.“

A reichstadi herceg pártja látván, hogy így nem boldogulhat, pillanatra fölhagytak terveikkel, s a doctrinairekkel fogtak kezét. Az egyesült törekvés eredménye: a juliusi forradalom és Lajos Fülöpnek trónra emelése vala.

Franciaország nem sokára belátta, hogy nagyon csalódott. A torlasz-királyság a nép kívánsá-

gait nem tölté be. A nagy lelkesedéssel kikiáltott alkotmány üres phantom vala. Ezen, látszólag a népet boldogító kormányral az elégedetlenek száma méginkább növekedett. Lafayette, I. Napoleon megbuktatója, keserűen csalatottnak érzé magát, s visszavonult. Tehát ismét kitört a pártszenvedély. Ujra Bécs felé II. Napoleonra, a reichstadti herczegre tekintettek. Bécsben, mikép Montbel írja, egy ember jelent meg, kinek neve a forradalom és császárság évkönyveinek minden lapján olvasható, s kitől, nagy tehetségei miatt, mindenik párt félt, kit mindenik fölhasználni akart. Ez bizatott meg, hogy Bécsben, más ürügy alatt, a küldetés czélját végrehajtsa. Bécsben ajánlatait hidegen hallgatták meg, s ez mutatta, hogy a vélemény tervére nézve nem kedvező. Eltávozott minden süker nélkül.

Egyébiránt a reichstadti herczeg pártja komolyan kidolgozott tervvel és biztosításokkal lépett föl. A császári alkotmány terve bemutatott, s a reichstadti herczegnek Olaszországban kellett volna megjeleneni, hol pártja részéről minden intézkedés megtörtént volna elfogadására. Azt hisszük, hogy nem lesz érdektelen, ha az említett alkotmányterv némely pontját ide igtatjuk:

Az új császári örökösödés azon népszavazatra vitetik vissza, mely Napoleon trónját teremtette. A nép beavatkozása ezen cselekvénynél végződik. A fensőség a császár személyében fekszik. A társadalmi épület egyetlen alapja, mely nélkül emberi társaság fen nem állhat nem tagadtatik meg. Fölemlítik, mint Napoleon tanítványai, hogy ő a vallást a királyok és népek egymásiránti kölcsönös kötelelességek

kötélékének nyilvánította; a katholika vallást ünnepelesen államvallásnak nyilváníták. Elismerik a fejedelemnek azon jogát, hogy örökös paireket, czimket és majoratusokat teremthessen. A választási jogokat az állam minden terhet viselő polgárára kiterjesztik. — A halálbüntetés minden bűntényre nézve, a gyilkosságot kivéve eltöröltetik. Politikai bűnösök közmunkára és megbecstelenítő büntetésekre ne ítéltessenek. — A sajtószabadságra nézve ezen terv állapítatott meg: 13 cz.) A sajtószabadság, a mennyiben köz és magán érdekebe nem vág, minden francziának joga. 14 cz.) Mindazon iratok, melyek politikai kérdések, állami ügyek-, vagy se regmozgalmakról szólnak, minthogy természetöknél fogva Francziaország közjólletére károsak lehetnek, közöltetésök előtt egy vizsgáló bizottmány elé adatnak. Ez áll Páris és Seinemegyére nézve mindig 5 pair és 5 követből; a többi megyékre nézve pedig három, a megyei tanácstól kinevezett biztosból. 15 cz.) Az előleges vizsgálatból kivételnek a törvénykezési ülésekröli jelentések, a pair- és követkamrában tartott beszédek, a törvényszékek ítéletei. 17 cz.) A sajtónak az erkölcs elleni támadásai, mind azon iratok, melyek magán érdekeket sértenek, álladalmi uton, vagy a sértett felek panaszára fegyrendörség elibe vitetnek.

Ezen terv Metternich herczeg elibe terjesztett, hogy megmutassák, mikép ök valósággal kormányt nem pedig tant akarnak teremteni. Metternich herczeg nem is ereszkedett az eszközök vizsgálatába, s mindjárt így kezdé:

„Mit kívánnak és mit várnak önök tölünk?“ —

„— Hogy ön a reichstadti herceget Franciaország határaitra vitesse. Ottani megjelenése, a Napoleon név varázsa, a gyenge építményt egy pillanat alatt összedönti, mely reszketve nehezül Franciaországra és ezt romjaival fenyegeti.“

„Mi kezességet adnak önök a reichstadti hercegnek jövőjére nézve?“

„— A francziák szeretete és bátorsága övedzendik őt és sánczot képeznek körülte.“

„O hat hónap mulva, nagyravágyás, igények, irigység, gyűlölet és összeesküvéstől környezve, az örvény szélén állana. Én már önöknek kijelentettem: a császár szilárdan ragaszkodik elveihez és népe iránti kötelességeihez, és annyira ohajtja unokája boldogságát, hogy ilyes javaslatokat meg nem hallgatand soha. Önök különben hagyón csalódnak vállalatuk kivitele, vagyis eredményének tartóssága fölött. Bonaparte nélkül bonapartismust csinálni — ez nem megy. Hogy Napoleon saját lángeszével, minek párját nem mindjárt találhatni, a francia forradalmat megzabolázhatta: ebben a körülmények sajátlagos uton segítették. A folytonos győzelem katonái ragaszkodását biztosította, és a népítéletet a félelem és lelkesedés összeolvadása által fogva tartotta. Megvakittatva győzelmeinek tartóssága által, tökéletesen bizott magában, és a többiek mindnyájan biztak benne. De az ily hatalom csak ideiglenes lehetett, és az eredmény állandóságtól föltételeztetett. Mihelyt a szerencsétlenségek megszállották, a közvélemény őt elhagyta. Mikor ő, önök politikai hánykódása közepett, hirtelen fölemelkedett, egy alsóbbrendű istenekből álló társa-

ságot készen talált kísérlőinek; talált jó vagy rossz uton szerzett de nem vitatott tekintélyeket; tehetséges tábornokokat; alkalmas embereket a belkormányzatra; talált embereket, ugyan mult nélkül, és kik nem valának olyanok, hogy jövendőt teremtsenek, de kik megszokásból értettek a jelen teremtéséhez. Azonban most mit tehetne maga Bonaparte is oly emberek csoportjában, kiknek visketeges és félelmetes hiúsága huszonnégy óráig egy tekintélyt sem hagyhat érintetlenül; oly zürzavarban, melyben a ki szerepet játszik magát túléltte, minden fölszólalás a sajtó által kigunyoltatik, és mindaz, ki tetszés tapsai közt lép föl, ismét kifütyöltetik? ugy látszik, hogy egy gonosz szellem Franciaországot az általános megsemmisülés színvonalára akarja vinni; ott minden pusztul és omlik; a rombolók vasa alatt a társadalom porrá látszik válni. Napoleon a társadalmat, az összeomlott romokból föllállította; önlök pedig, mintha foglalkozásul tüzték volna ki, a romot is rommá akarják tenni. — A nagyság ritkán száll át az atyáról a fiura. A nagyságnak kétségkívül fontos befolyása van a társadalomra, de az ritka jelenség. A rend, tartósság és jólétnek vannak más alapjai. A tapasztalat és okosság mindketten mondják önlöknek, hogy mindezen alapok egyesülve csak a valódi elvekben föltalálhatók.“

Ezen erélyes szavak az ügynököknek elég világosan értésül adák a bécsi kabinet politikáját.

A reichstadti herceget az 1830-ki események nagyon meghatották. Ez idő alatt nagyon izgatott vala. Ugy látszott, hogy fejét nem csekély dologban töri. Midőn még a háboru valószínűnek látszott,

s az eredményt nem tudták, mikép beszélük, a reichstadi herczeg szenvedélyesen nyilvánította volna: „Én akarám, hogy a császár hadseregével X. Károly segítségére küldjön.“ Montbel azt állítja, hogy a reichstadi herczeg ezen nyilatkozatát két különböző politikai nézetű ember erősíti, kik a herczeggel közvetlen összeköttetésben álltak. Nekünk, a herczeg emléke iránti tiszteletből meg kell jegyeznünk, hogy e nyilatkozat későbbi nyilatkozatával ellentéz: „Én Franciaország ellen soha sem fogok fegyvert, mint azon egy esetben, ha Ausztriát határain belől támadná meg. Akkor második hazámat segitenem kellene“ . . .

XXXII.

Ez idő tájatt, a reichstadi herczeg katonai képzettségét már nagy mértékben elérte. A hadtan, politika és történezet valának kedvencz tanulmányai. Ezeknek egész erejével neki feküdt. Mikép elébb is megjegyeztük, a katonáskodás iránt nagy hajlamot tanusított, sőt ugy látszott, hogy katonának volt teremtvé. Már kis gyermek korában tudta mi a katonaság, és ismerte a katonákat. Hogy a mondottakat igazoljuk, egy pár anekdotát hozunk föl. A bécsi congressus folyama alatt az europai uralkodók és Bécsben levő nevezetes egyéniségek kötelességöknek tarták Mária Luiza császárné gyakori meglátogatását. Ezek közt volt a nyolczvan éves De Ligne herczeg, a megtettesült jó kedv és elménczéség példánya, kit Nagy Fridrik, József, Katalin szerettek, s ki egykor fegyvertársa vala Laudon és Lácynak. Ez

Maria Luiza iránt különös tisztelettel viseltetett és a kis Napoleont nagyon szerette, s nagy kedve telt benne, ha a kis herczeggel beszédbe ereszkedve értelmiségének növekedését találós feleleteiből láthatta. Midőn De Ligne herczeg őt először látogatta meg, jelentették neki: „Herczeg, ime itt herczeg De Ligne tábornagy.“ — „Tábornagy-e ez?“ — kérde a gyermek. — „Igen tábornagy“ — volt a felelet. — „Egyike-e azoknak, kik atyámat elhagyták?“. . . . kérdezé rögtön. — Egyszer az öreg herczegnek egész lelkesedéssel beszélte el, minő gyönyörűséget okozott neki Delmotte tábornok temetésén annyi szép katonát elléptetve látni. „Én önnek nem sokára egy hasonló, de még szebb látványt fogok csinálni,“ jegyzé meg az öreg vitéz, „egy tábornagy temetése legszebb, mit e nemben láthatni.“ De Ligne ígérete nem sokára csakugyan teljesült. Az öreg még a congressus folyama alatt meghalálozott.

Midőn később nagyatyjával Pozsony közelében egy kastélyba kirándultak, ott mulatásuk alatt, egyszer több tábornok volt az udvari asztalhoz ebédre hiva. Ő rendesen Ferencz Károly főherczeg, mint játszótársa mellett foglalt helyet. Most azonban lehúzódt az asztal végére. Ezen félrevonulása mindjárt feltűnvn, kérdezé nagyatyja, miért nem ül régi helyére? — „Az asztalnál felsőbb rangu vendégek vannak nálamuál.“

A herczeg katonáskodását a közlegénységnél kezdette, s így emelkedett, érdemei szerinti kitüntetések után 1828ban századossá a császár vadászoknál, s ezen minőségében jelen volt traiskircheni táborban.

1829-dikben egy század, azután pedig egy osztály gránátost vezénylett Mauer nevű falunál Bécs mellett. 1830 jul. 7-én őrnaggyá léptetett elő a Salin gyalogezredben, ugyanezen év november havában alezredessé a Nassau gyalog ezredben. Később 1831 nyarában elébb a Gyulay azután a Wasa ezredhez tették át, és 1832-ben tavasszal a Wasa magyar ezredben második ezredessé lett.

A juliusi forradalom alatt, mikép a fennebbi elősorolásból kitetszik, már törzstiszti őrnagyi és alezredesi rangban látjuk, mely fokozatokra annyira képeessé tette magát, mint a hadsereg bármelyik katonai tehetsége.

Ez időben Prokesch-Ostennel együtt olvasták Vaudoncourt, Segur, Norvins, Chambray műveit, Montecuculi aphorismáit, savoyai Jenő herceg emlékiratait, Jomini munkáit. Különös figyelemmel tanulmányozták Károly főhercegnek az 1799-diki hadjáratról irt nevezetes munkáját. A herceg, szerzőnek ezen munkáját, melynek hadtani érdemi mellett egyik jelessége, hogy az ellenségben is az érdemet, nagy emberhez illően elismerni tudja, nagyon szerette és több kivonatot készített belőle.

Az udvarnál szóba jött, hogy a reichstadi herceget, mint gyalogsági őrnagyot tegyék át Prágába, s rendezzenek számára katonai udvart. Prokesch-Osten ellene volt ezen véleménynek, és ezt a reichstadi herceg megtudta. Azért volt pedig ellene, mert Prágában egy csoport tiszt közé ment volna, kik azon tapintattal nem bántak volna vele, mit különös helyzete kívánt. „Tudom, hogy ön nincs mellette Prágába küldetésemnek“ mondá a

herceg; de gondolja meg ön, hogy mindenekelőtt meg kell tanulnom saját lábaimon megállani, és erre eszköz az inneni eltávozás. Hozzá kell magamszoktatni azzá lenni a mi vagyok, hogy lássak és láttassam. Csak ez uton tanulom meg a világot és az embereket ismerni . . . Ugyan mit gondolnak rólam a világban? . . . Én azt akarnám, hogy a világ most keveset bajlódnék velem és ne sokat tegyen föl rólam. . . A képzelődés a hypothesisekben nagyon fölemelkedik, és annyira veszélyes a világban megjelenéskor azon képtől elmaradni, melyet az egykor festett volt. De hogyan juthassak ezen rendkívüli viszonyok fölibe, melyek most a világon uralkodnak? — Ha most trónon ülnék, mily szerencsétlenség volna rám nézve! — A világ és hizelgés tapasztalatlanságomon győzedelmeskednének, tehát tudom-e én hogy e pillanatban mit kell tennem? . . . munka, gondolkodás, idő és tapasztalás érlelhetik meg ítélő tehetségemet, s taníthatnak meg, hogy vajjon erőmre számíthatok-e.“

Minthogy a juliusi napok után a háborut bekövetkezhetőnek látta, ez egész lelkét elfoglalta. Tétlen nem akart volna maradni. Lelkében az eszmék egymást üzték, mint a hullámok váltják egymást a viharos tengeren Egyre küzdött magában. „Katoná lenni és a kardot hüvelyben tartani, mig körültem mindenki kivonja — kiáltott föl — ez szomorú sors! Különben hogyan huzhassak én kardot Franciaország ellen! Mit gondolnának felőlem! . . . Valóban a győzelem a közvéleményt magával ragadja . . . a süker lényeges föltétele mind a népszerűségnek mind a dicsőségnek. . . Én Franciaország ellen

soha sem fogok fegyvert csak azon egy esetben, ha Ausztriát határain belől támadná meg. Akkor, mint második hazámat segitenem kellene.“ Pillanatig hallgatott, s azután mély felindulással egy könyvre mutatva így szólt: „Ott van atyám végrendelete, az legfőbb rendszabály magamviseletére nézve.“

XXXIII.

Ő, mikép már fönebb is megjegyeztük, ez idő tájt sokféle kísértéseknek volt kitéve. Nem csoda tehát, ha szenvedélyes rázkódásokonment keresztül, melyeknek jelét, mikép betegsége alatt szenvedését, nagyon tudta eltitkolni. Szokása volt a bizalmatlan szigorú megfontolás, vizsgálódó pillantása mélyen a kebelbe hatott, s ott kereste az elemeket az emberekről mondott szigorú véleményének támogatására. Ezen elfogultság és bizalmatlanság különös helyzetének szükséges következménye vala. Lelkét nem tártá föl senki előtt. Környezete csak egyes nyilatkozatait tudta meg, és azok után, melyeket közöltünk is, csak axiomákat látunk, melyekben a Napoleonok mindnyájan erősek. Törekvésének célja azonban sötét távolban enyészett el, hova egyes szavak fénye nem hathatott el, hogy azt valaki világosan láthassa. Egyébiránt nem volt egyetlen szava, nem egyetlen tette, miből azt lehetett volna következtetni, hogy hálátlan azon fejedelemhez, ki második atyja, és azon országhoz, mely második hazája lett. Hogy e tekintetben mily óvatos volt mutatja a következő eset.

A reichstadti herczeg 1830 nov. 24-kén következő levelet kap asztalán:

„Bécs nov. 17. 1830.

„Herczeg,

„Én harmadszor irok önnek. Megkapta-e levele-
 lemet, s mint osztrák főherczeg vagy mint francia
 herczeg akar-e cselekedni? Az első esetben adja
 vissza leveleimet; ön szerencsétlenségemre járván,
 önt nagyra becsüledik, és ezen alázatcs tettét di-
 csőségeül számítják föl. Ha pedig ön intésemet
 használni és mint férfi cselekedni akar, ön nem so-
 kára megtudja, hogy az akadályok a szilárd és hatá-
 rozott akarat előtt mikép szoktak megtörni. Ön száz
 utat találhat, hogy velem szólhasson, mit én egyedül
 nem tehetek. Önnek minden reménye öntől függ.
 Ne bizzék ön senkiben. Tudja ön, hogy ha száz tanu
 előtt kivánnék is önnel szólni, kérésem nem telje-
 sitnék; tudja ön, hogy ön halott mindenre nézve,
 mit francziának neveznek és egész családjára. Azon
 borzasztó kinok nevében, mire Europa királyai ön
 atyját kárhóztatták, tartsa ön szeme előtt képét
 számüzetésében haldokló atyjának, mellyel azok, mi-
 vel irántok igen nagylelkű volt, őt büntették, és
 gondolja meg ön, hogy ön neki fia, hogy a haldokló
 pillantásai ön vonásain nyugodtak ¹⁾. — Borzadjon

¹⁾ Sz. Ilona szigetén Napoleon ágya fölött egy nagyon
 hasonló szobra állt. Egy Bécsben lakó francia szobrász
 készítette, s midőn Maria Luiza Bausset gróffal, a csá-
 szári palota praefectusával Savoyában utazott, a csá-
 szárné levelével együtt küldötték Elbába. Ezenkívül
 volt még nála fiának egy hajfürte s néhány sora, miket
 mikor báró Stürmer a bécsi udvar részéről biztosul Sz.
 Ilonába küldetett, — Hudson Lowe minden órködése
 mellett a szigetre bevittek.

ön, s legyen azok egyetlen büntetése: önt Franciaország trónján látni! — Használja ön ez alkalmat, herczeg! — Talán sokat mondtam. Sorsom ön kezében. Annyit azonban mondok önnek, hogy ha elárul, az ön gyávaságára emlékezés fájdalmasabb lesz rám nézve, mint mindaz, mit szenvedhetek.

„Ezen sorok átadója ön feleletét átveheti. Ha önnek becsülete van, azt tőlem nem tagadja meg.

NAPOLEONE CAMERATA.

A herczeg ezen levelet mindjárt megmutatta Prokesch-Ostennek, s kijelenté előtte, hogy a császár iránti érzelmei és állásának tisztelete nem engedhetik, hogy e levelet eltitkolja. Megkérte Prokesch-Ostent, hogy a dolgot ő terjessze fel, s egyenlítse ki, hogy azért Camerata grófnőnek Bécsből ne kellessék eltávoznia. Ez estve történt. Másnap reggel korán irt ismét Prokesch-Ostennek, hogy Camerata grófnőtől ismét kapott levelet, és Obenaus báróval fogja a dolgot eligazítani. Camerata grófnő, ki a herczeget többször látta, de vele érintkezésbe nem jöhetett, minden áron ügyekezett vele szólhatni. A herczeg beszélte, hogy az előtt is, míg a főnebbi levelet kapta, egyszer találkozott vele, midőn báró Obenaushoz ment. Midőn a lépcsőkön fölment, egy skót köpenybe burkolt nővel találkozott. Ez gyorsan felé ment, kezét megszorította és megcsókolá. A herczeg és Obenaus is meglepetve vala, s ez kérdé, mit akar ön asszonyom? — „Ki akadályoz engem,“ felelt izgatottan, hogy császárom fíjának kezét ne csókoljam.“

Camerata grófnőről, miután már főnebbi levele is személye iránt érdeket gerjeszthet, nem lesz fölösleges itt, közben, néhány jellemző vonást tenni.

I. Napoleon legidősk nővére Erzse (Eliz) nőülment Bacciochi Bódog herceghez, kit saját tetszése szerint kormányozott. Ennek leánya Napoleone, 1825-ben ment nőül a gazdag és rajongó Camerata grófhhoz, de nem szenvedhetvén, nemsokára ott hagyta. E tekintetben anyjához nagyon hasonlít, de hasonlít nagybátyjához a császárhoz is. Az egész Bonaparte családban vonásai leginkább hasonlítanak hozzá. Jól tud lovagolni és fegyvert forgatni. Bátor, elszánt. Mióta férjét elhagyta, kénye kedve szerint él jószágain Illirországban, Milanóban, Firenzeben, Romában, a helvét földön. Atyja 1841-ben meghalván, minden vagyont, mintegy 8 millio frankot leányára hagyott, azon föltétellel, hogy halála után Camerata grófnő egyetlen fiára, az ifju Camerata grófra szálljon. Az ifju Camerata 1839-től 1841-ig egy helvét intézetben tanult. Nagyon tehetséges gyermeknek látszott. Arczának kifejezésére, szemének tüze, bőrének színe, alakja, vállának állására nézve a megtestesült I. Napoleon vala. 1841 táján mintegy 14 éves lehetett; beszéde rövid szabatos vala; magaviselete erőteljes és elhatározott. Az intézetben előadni szokott drámákban mindig a katonai szerepeket szokta játszani.¹⁾

Az említett Camerata grófnő volt tehát, ki a

¹⁾ Magazin für die Literatur des Auslandes : Nro 80, 1852, Zur Genealogie des Hauses Bonaparte.

juliusi forradalom után Bécsbe jött, s mindent elkövetett a reichstadti herczeg föllépésére.

Még a herczeghez irt levele után darab ideig Bécsben maradt, s azután Prágába ment.¹⁾

Levelének nem lett semmi komoly következménye.

XXXIV.

A herczeg még nem lépett volt ki az ugynevezett nagyvilágba, jóllehet az udvari körökben és és tánczvigalmakban mindig részt vett. A társaságban mindig érdekes személy vala. Még pedig két okból. A férfiakat sorsa, a nőket szép alakja érdekelte. Magas, sugár alak, 5 láb 8 hüvely nagyságu vala már 16 éves korában. Arczának vonásai hódítottak. A nők, kik iránt nagy előzékenységgel és udvariassággal viseltetett, nagyon szerették társalgását, Prokesch-Ostennek megvallá, hogy azon a ponton van, hogy egy szép és fiatal urhölgy szivén diadalmaskodik. Barátja mindjárt jövőjére figyelmezteté, s ura lett szenvedélyének.

Azonban a nagyvilágban is sokára bemutatatták. 1831 jan. 25-én jelent meg először kün, lord Cowley angol követ tánczvigalmán, Dietrichstein gróf által bevezetve. A herczeg jelenléte mély benyomást okozott.

Másnap rosz kedvvel mondá: „Mily üresek és mily nyomasztók az ily összejövetelek! Minő ellentétek egyesültek egy ily teremben! a bourbonház

¹⁾ Montbel.

két hercege, — Kentzinger X. Károly képviselője — Maison tábornagy Lajos Fülöp követe, — Wasa Gusztáv herceg, a svéd korona természetes követelője, — Löwenhielm gróf Károly János király követe! s még ehez Marmont tábornagy. Atyám egykor sokat tartott erről. Velei beszélgetésem után ezt megfoghatom. Ma őt látni fogom. Örvendek, hogy francziával összeköttetésbe jövök; nem akarok ismeretlen maradni Francziaországban, hol rólam és helyzetemről oly hamisan ítélnék.“

XXXV.

Marmont tábornagynak a herceggeli megismerkedése ismét episod katonai életében. Atyját eddigelé csak könyvekből ismerte, s nem jött össze oly férfival, ki azon tetteket, melyeket végrehajtott saját szemével látta, ki maga is vagy részes vagy szemtanu volt és így a császár közelében lehetett. Marmont tábornagy egyike vala azon férfiaknak. Marmont a juliusi forradalom után jött Bécsbe. Cowley lordnál a herceg vele megismerkedvén, Metternich herceg beleegyezése következtében, a tábornagynak megengedettett, hogy egymást meglátogathassák.

A tábornagy mély hadvezéri tehetséggel és tudományokkal birt. Ezenkívül gazdag tapasztalatai valának, s mint a jelen idő nagy eseményeiben egyik közreműködő személy, a művészet, tudomány, irodalom, harcz vagy politika minden kitünő emberével ismerős volt. Az ismeretség tehát szerencse vala az ifju hercegre.

Marmont mindjárt az első látogatása után látta, hogy a herczeg a század eseményeit jól tudja, atyja életét ismeri, szellemét fölfogta, s mindazokból, miket atyjáról irtak a fontosabbakat megtartá.

A tábornagy és herczeg megegyezének, hogy látogatásuk czéljaul valami hasznos foglalkozást tüzzenek ki. A herczeg indítványára, a tábornagy Napoleon hadjáratait tüzte ki, hogy ezekről rendes fölolvadásokat tartand. A fölolvadások három hónapig tartottak. „Az ifju legnagyobb figyelemmel kísérte; szemei fénylettek a fölfogás vágyától. A tábornagy ezen átható tekintetben hánszor nem gondolta, hogy Napoleon lelkét ujra föltalálta! A herczeg kielégithetlen vala a tanulásban. Megjegyzései helyesek és találók valának. Kérdései mély belátást árultak el, de ezeket ritkán tevé, nem akarván a tanítást, mi egész figyelmét igénylé, félbe szakasztani. Emlékező és ítélő tehetsége minden alkalommal rendithetlennek mutatta magát. Nevezetesen atyja első hadjáratával kivánt megismerkedni; ezért a tábornagy ezt tüzé ki fölolvadásai főtárgyaul.

Mellesleg némelykor nyilvánítá, hogy helyzete mennyire ellentétben áll harczias hajlamaival.

Miután a tábornagy hadvezéri fölolvadásait bevégezte, s a magasb stratégiában a herczeg hatalmas előmenetelt tön, elbucsuztak egymástól. Marmont kijelenté, hogy, miután a fölolvadások bevégződtek, gyanut gerjeszthetne gyakori látogatásával, tehát csak minden tizennégy napban teendi látogatását. Mielőtt elváltak volna, a herczeg tanítóját megajándékozni akarta az utolsó fölolvadás alkalmával arcz-

képével, melyen Daffinger ecsete művészi tehetségének bizonyítványait hagyta hátra. A herczeg atyjának márvány szobrával szemben ül, a képen kívül valamire látszik hallgatni. Daffinger a herczeg mély és megszólamló vonásait páratlan hűséggel adá vissza.

A kép alá a herczeg saját kezével Racine Phädrajában Hyppolitnek Theramenhez intézett eme szavait írta:

Arrivé près de moi par un zèle sincère,
Tu me contais alors l'histoire de mon père :
Tu sais combien mon âme attentive à ta voix
S'échauffait au récit de ses nobles exploits¹⁾.

Racine nem gondolta, hogy még születik egy nagy Napoleon és annak egy szelleműs fia, ki Hyppolit szájába adott szavait ily találólag használja föl.

A reichstadti herczeg Metternich herczegnek és környezetének sokat beszélt Marmont herczeg-geli találkozásairól, és azon benyomásról, mit az rá nézve tett. „A tábornagy — mondá — kétségkívül ismeret- és tehetséggel gazdagon megáldott ember; azonban ellenséges csillag alatt kellett születnie. Üzlet, politika, minden a mibe fogott, nem sikerült neki, a háborut kivéve. Összejöveteleinkről sokat beszéltek és nekem nagyravágyó terveket tulajdonítottak. Ha én valaha olyan tervekhez kezdenék,

¹⁾ Őszinte indulat hogy hozzám vezete,
Te elbeszélted mi atyám története :
Tudod beszédedre figyelő lelkemet,
Szolván, mikép gyujtá a nemes hősi tett.

szerencsétlenségének befolyásától, mit neki gyakran, mikép hiszem hibául róttak föl, rettegni fognék. Ha a tábornagy Franciaországba visszatér, nem fogom egyébbel megbizni, mint hogy üdvözölje nevemben a Vendoméetér oszlopait. Ő annyit tett föllállításokra, hogy ily megbizásra minden bizonyal érdemes.

Később találkozott Maison tábornaggal, Lajos Fülöp követével is, egy udvari tánczvigalom alkalmával. A herczeghez közeledvén, a tábornagyot neki bemutaták. Az 1814-iki hadjáratról beszéltek, s a herczeg a politikát gondosan kikerülte. Maison tábornagy azután nagy dicsérettel szólott a reichstadti herczegről.

Valamivel elébb ismerkedett meg Eszterházy Móricz gróffal, s ezen ismeretségéről nagy melegséggel nyilatkozott. A fiatal gróf a diplomatiái osztálynál volt alkalmazva, s ezen körülmény nem sokára elválasztá őket. Gróf Eszterházynak Nápolyba kellett menni. Hogy a gróf a herczeg iránt minő őszinte szeretet és tisztelettel viseltetett, kitűnik azon leveléből, melyet a herczeg halála következtében Prokesch-Ostenhez intézett.

XXXVI.

Mennél tovább megyünk a reichstadti herczeg életében, úgy tapasztaljuk, hogy élete egyetlen célnak volt szentelve: katonának lenni! A hadsereghez mindig kérezett, de ezen kívánsága nem teljesitetett, s activ szolgálatban nem lehetett. Végre azonban ohajtása teljesült. Elhatároztatott,

hogy Prágába megy és katonai háza leend. A katonai ház tisztei már 1830 vége felé érintkezésbe jöttek, valódi szolgálatuk azonban 1831 jun. 14-kén kezdődött.

1831 elején mindjárt, a juliusi francia forradalom utólokései Olaszország északi részében is érezhetők levének. A forradalmiak erélyesen működtek. Még Parma is, Maria Luiza császárnő tartománya, fölkelte, s a fölkelők elől Reggioból Piacenzába kellett menekülnie.

Mihelyt e hirt meghallá, egyfelől reszketve anyja miatt, de másfelől örvendve szilárd magaviselésén, sietett a császárhoz. Kérte: engedné meg neki anyja segítségére sietni. A mély belátásu fejedelem e kérésnek nem engedett, s okait előtte fölfejté.

Ezen okok fürkészetébe nem bocsátkozunk, csak egyet említünk meg: hogy ez időben a hollandi volt királynak két fia Napoleon Lajos és Károly Lajos Napoleon (III-ik Napoleon császár) Olaszországban a forradalmiak élén küzdött.

A herczeg engedett nagyatyjának, de nagyon elszomorodott. „Igy tehát én valóban elég szerencsétlen vagyok,“ — mondá ő — kényszerítve levén az első ajánlkozó alkalmat, anyám iránti ragaszkodásom bebizonyítására, elszalasztani. Oly édes lett volna mellette állani, oly becsületes dolog, kardomat először az ő ügyéért vonni ki, és azokat megfenyíteni, kik őt gyalázták és fenyegették. . . Ő szorult helyzetben, és én — nem tehetek egyebet, mint haszontalan vigasztalással előállani.“

Megindító levelet irt anyjának, s biztosítá,

hogy ha rajta állana, azóta rég segítségére sietett volna. „Ez az első eset, irta ő, hogy nehezen esik a császár parancsának engedelmeskednem.“

Kérését ismételte, s midőn az elébbi választ nyerte: megrendült lényében; könyvek hulltak szeméből; nem akart csak háborut; azt lehetne gondolni, hogy lázban szenved; mit sem dolgozhatott.

Midőn szemére vetették, hogy mikép érhet meg nagy rendeltetésekre ha a változtathatlant túrni nem tudja, így szólt: „Az élet rövidebb és hirtelenebben eltűnik, ha előkészületekre kell vesztegetni: a cselekvés pillanata rám nézve nem épen most érkezett el?“

Ekkor, midőn az olaszországi nyugtalanságok következtében Prokesch-Osten Romába küldetett következő levelet intézett hozzá:

„Bécs, mart. 30, 1831.

„Barátságunk kezdetétől fogva ma először válnak el egymástól hosszabb időre. Addig talán tettgazdag napok fognak lefolyni míg egymást láthatnók. Vagy tán a főveny azért foly le csak rám nézve, hogy egy kötelesség-teljes jövőre intsen, vagy talán a becsület parancsa, a sors szava tőlem a legnehezebbet, ifjúkori hő vágyaimról lemondást kíván, azon pillanatban, midőn teljesülte legfényesebb színben képződik? A sors bármi állapotba helyez engemet, sámitson ön mindig reám. Hála és szeretet fognak mindig önhez csatolni. Azon gond, melyet ön katonai kiképzésemre szentelt, ön őszinte észrevételei, azon bizalom, mit irányomban ta-

nusított, természetünk öszhangzó rokonszenve, legyenek ezen érzelmek maradandó kezességei.

„A barátság az emlékek nem külső hanem belső becsét nézi. Fogadja hát el ön ez órát. Ez az első, melyet hordozok. Hat év óta mindig velem van. Mutassa önnek a boldogság sok óráját és nem sokára a valódi pillanatot a dicsőségre! De emlékezzék arra is, hogy ön volt az, ki engem először az idő használatára és megragadására tanítja.

„Mikép ön küldetésének valódi célját fölfogom, az nem ügylet, az ön tehetségeit kívánsága szerint fogja elfoglalni. Önnek az, mint emberismerőnek és világfürkészőnek, hasznot nyujt, ezen forradalmi mozgalmak valódi természetét és összefüggését kikutatni, a nemzet erejét jövőre nézve megítélni; önt azon földre vezeti, mely nekünk az erő és nagyságnak alig elérhető előképét adá.

„Közelebbről anyámnak irok mindazon melegséggel, mit csak ön volt képes csepegtetni

Öszinte barátja

Reichstadi Ferenczbe.

Prokesch-Osten elutazott. — A herczeg katonai háza jun. 14-kén elkezdte valódi szolgálatát, s ő mint alezredes a Gyulay-ezredbe tétetett által. Ekkor kezdődik valódi katonáskodása. Juniustól kezdve a katonák és tisztek közt élt a laktanyákban, a hadgyakorlati téreken. A tisztek iránt udvarias, jó, barátságos volt; rájuk nézve bajtárs és nem herczeg vala. Köztök befolyását mindjárt biztosítá, mert értett ahoz, hogy azt környezetében megnyerje.

Hartmann tábornok beszélte, hogy bámulandó

szenvedélyel teljesíté katonai kötelességeit. Azonban alig vezénylé zászlóalyját négy napig, mindjárt elrekedt. A herczeg hihetlen lelki erővel titkolá gyengeségét. Pedig látszott rajta. Félt, hogy ha fölfedezi, tétlen és külön életre lesz kárhoztatva. Hartmann tábornok azonban közlé a dolgot Malfatti orvossal, ki 1830 óta a herczeg rendes orvosa vala, s kezdettek rá figyelmesebbek lenni. A herczeg ezenkívül keveset evett, úgy látszott, hogy nem képes annyi ételt bevenni, mennyi gyors növésehez megkívántatott. Többször szenvedett nyakbajokban is, és köhögött. De soha sem panaszkodott. Ezt gyávaságnak tartotta volna. Malfatti sokszor rendkívül bágyadt állapotban találta a laktanyában. Egyszer hogy meglepte, nem tagadhatá el erőtlenségét: „Haragszom ezen nyomoru testre, — szólt — mely lelkem akarátát nem képes követni.“ Malfatti figyelmeztette a megerőltetés rosz következményeire. Alig evett és aludt valamit; mindig lován vagy a laktanyában ült. Még mindig nőtt, és szemlátomást soványodott. Arcza vizszinü lett. Ha Malfatti kérdezte, hogy érzi magát, mindig azt felelte: „igen jól!“

Végre Hartmann tábornok is belátta, hogy a herczeg ezen életmódja őt nemsokára veszélynek teheti ki. A császárnak jelentést tettek. Megparancsolta a császár, hogy Malfatti más nap (sept. 26, 1831) a szemle után jelentését olvassa föl a herczeg előtt nagyatyja jelenlétében. A szemle a Schmölzön tartatott. Midőn Malfatti emlékiratát fölolvasta, a császár a herczeghez fordulva mondá: „Most dr. Malfattit hallottad, és innen rögtön menj Schönbrunn-

ba.“ A herczeg nem akart engedelmeskedni; azonban fejét ismét fölemelve haragosan tekintett Malfattira: „Tehát ön az, ki engem fogságba tesz?“ szolt és gyorsan távozott.

XXXVII.

Malfatti betege két hónapig pihent Schönbrunnban: A nyugalom éltető balsam vala rá nézve. Ereje visszatért. Arcza elveszté viz színét. Nyolcz kilencz órát aludt. A mellbajok is kezdtek enyészni. Jó kedve visszatért, és Malfatti iránt is más indultalattal kezdett viseltetni. Mikor orvosa betegen feküdt, meglátogatta és illetlen magaviseleteért engedelmet kért.

Malfattinak elég alkalma vala öt betegsége alatt megismerni. Nem lesz fölösleges, ha a reichstadi herczegről tett véleményét soraink közé igtatjuk. A herczeg minden tárgyról nevezetes élelműség-, könnyűség és szabatos kifejezéssel beszélt. Ismeretei mélyek valának: főleg az új idő történetét taglalta, azt át meg átgondolta. Legkülönösebb volt azonban benne azon tehetség, hogy az emberi szivet legutolsó rétegeig kifürkészni tudta, az igazság megtudására. Az irodalomról gyakran beszélt. Búkóros és sivár kedélye az irók választásából is kitészett. Malfatti előtt egyszer lord Byront dicsérte: „Ezen mély kedély fenekén valami nehéz titok fekszik — szolt a herczeg — valami fény és homály mi lelkehez szol; én szeretem gondolatimat az övéivel egyesíteni.“ Malfatti roszalta előtte, hogy Byron kétségbeesik, midőn a remény

és hit gazdag forrásaiból merithetett volna. Byron legnagyobb hibája, hogy az embert utolsó támaszától megfosztja, mi gyengeségében fentarthatná, hogy eltávolítja a céltől, mi őt megnyugtathatná és lételét nemesíthetné. A vaksors nyomoru játéklabdájánál mivel feljebb áll Lamartine embere :

Borné dans sa nature , infini dans ses vœux,
L'homme est un dieu tombé qui se souvient des cieux. ¹⁾

„Valóban szép gondolat“ — mondá a herceg — sajnálom, hogy Lamartinet nem ismerem.“

Malfatti Lamartine költői elmékedéseit még az nap átadá.

Másnap megköszönte a könyvet, s megjegyzé, hogy örömmel olvassa, mert osztani látja a sötét költő iránti hajlamát.

J'aime de ses concerts la sauvage harmonie,
Comme j'aime le bruit de la foudre et des ventes. ²⁾

„De csak olvassa ön tovább azon szép elmékedéseket“ szól Malfatti.

A könyvet elővette; hangja reszketett és ellágyult, mikor a következő helyre érkezett:

¹⁾ Lényében korlátolt, vágyában végtelen,
Ember: bukott isten, merengve egeken.

²⁾ Zenéjének vadon öszhangját szeretem,
Mint villám és vihar zugását szeretem.

Courage , enfant déchu d'une race divine ;
 Tu portes sur ton front ta céleste origine.
 Tout homme , en te voyant , reconnait dans tes yeux
 Un rayon éclipsé de la splendeur des cieux. ¹⁾

E sorok mély benyomást tettek rá ; mintha csak Lamartine épen hozzá intézte volna ! —

Nem sokára ezután , oct. havában , Prokesch-Osten Romából visszatért , és elébbi barátságos viszonyaik újra elkezdődtek. A herczeg az első látogatás után másnap e következő levelet intézte hozzá :

„Schönbrunn, oct. 2, 1831.

„Önnek , legkedvesebb barátom , nehezen leend fogalma azon örömről , melyet én tegnap éreztem , midőn önt viszontláthatám. Lelkem telve vala örömmel , s elcsodálkozám azon befolyás fölött , mit ön reá gyakorol.

„Mennyi megfordul agyamban , helyzetem , a politika , a történet , a mi nagy tudományunk , az államok fentartója és összerontója felől , mennyi arról , mi egész kifejlése és érettsége , ismereteinek világossága és ítéletének tanácsára nézve szükséges ! — Mennyi eszme támad én bennem ! Mivel némelyike gondolatban is bűnnek látszik , alig hogy fölmerült , visszataszitom a homályba. Most önt ismét látom , önt , ki engem nem ítél meg , ha merészen gondolkozom ! . . Ön távolléte óta főleg két tárggyal foglalkoztam : egyik Europa politikai viszonyainak és

¹⁾ Bátorság , istenfaj lealázott sarja ;
 Halántékod égből származtát mutatja.
 Szemedből olvassa minden , ki téged lát,
 Az égi fénynek egy elárnyalt sugarát.

azon intézményeknek megfontolása vala, melyekhez azokat alkalmazni lehetne. A józan ész összege e világban meg fog elégedni a jelen rendszerrel. Egy pillantás a jövőbe bizalmatlansággal tölt el ezen rendszer iránt, és én még mindig azon gondolattól vagyok lelkesítve, hogy a valódi megelégedés, a tulajdon és forgalom biztosságára alapítva, elég korán soha meg nem szerezhető, kerüljön bár legnagyobb áldozatokba. — Vizsgálódásaim második tárgya a vallás vala, de ezen pont több időt kíván, mintsem e sorokban róla szólhatnék.“

Később Prokesch-Osten előtt a vallást illetőleg következőleg nyilatkozott:

„Némely tárgyak, miket nem rég olvastam, s mások, miket láttam és hallottam, biztosságomból kiforgattak. Én nem tagadhatom, hogy a kicsinyes dőreség vitt szenteskedése azon személyeknek, kiknek tettei oly kevésbé hangzanak össze a vallás szellemével, engem szomorú gondolatokra gerjesztett. Tudom, hogy atyám, minden idő nagy törvényhozói példájára, a vallást a társadalom mellözhetlen alapjának nyilvánítja. Mi a társadalomból kihagyhatlan, az a valóságon kívül nem eshetik; ez világos. De mi tulajdonkép szívemben, vallásos hitem helyében szól, az a császár kedélyének ismerése.

Rá nézve a vallás nem ajkán levő szó, nem csupán lelkének benső szüksége, nála az életerő és minden cselekedetében látható. Ha ő imádkozik, szól, cselekszik, ő mindig mélyen vallásos ember. Ennek látása oly beszéd, melyet én szerencsére megérthetek. Én fölfogom a vallás fölségét, és fölfogom azt

is, hogy az legbiztosabb pálcza az élet éjében vándorló számára.“

A vallásróli beszélgetés közben föllekesült, s látszott, hogy az különben is fogékony keblében majd nem természet fölötti erő forrása, mi őt hosszú küzdelmében soha sem hagyta el.

A szenvedőnek a vallás lőn barátja, s ennek ölelő karjaiba vetette magát.

Ezen magasztos lelkesedés főpontján szekrényéhez futott, egy könyvet vett elő, s abból egy lapot kiszakasztva, ezen szavakkal adá barátja kezébe: „Hogy ez óra rám nézve mi becses vala, ezen emlékből következtetheti, melyet önnek itt nyujtok.“

E lap Albach „Szent hangzatok“ című imakönyvéből vala kiszakitva, melyet a reichstadi herczegnek a császár és császárné ajándékozának a következő fölirattal: „Isten adjon neked az élet minden eseményében, minden küzdelemben erőt és világosságot. Ez szerető nagy-szülőid kívánsága.“ Ezen fölirat alatt a császár és császárné nevei állottak.

Midőn barátja vonogatta magát: „vegye“ szólt ő — „e lap barátságunkra, e szép órára fog emlékeztetni.“

Azonban, hogy a magasb kérdések fölötti vizsgálódásáról még egy példát hozzunk föl, közöljük Thiersnek a pairségről tartott beszédére tett észrevételeit: „Thiersnek a nemesség iránti indokai, általában, az emberi szivből vannak véve, a történet által vannak bebizonyítva, és az ember azon tulajdonságain alapulnak, mik őt cselekvésre ösztönlők.

Mi különösen a pairséget illeti: szónok ez intézmény célját eléggé nem magyarázza meg, és úgy látszik, hogy az örökösödés melletti védvei a próbát nem mindig állják ki.“

Midőn barátjától önmaga és mások fölötti vizsgálódásra szólítatott föl, következő levelkében fejezte ki véleményét:

„Önnek tegnap reggeli szives sorai jó eszközt szolgáltatnak kezembe, hogy magam fölött mindinkább nagyobb hatalmat gyakoroljak, és hogy képes legyek mások tanácsát is követni. Önmagunknak, cselekvényeink indokának és eredményének szigorú ismerete legjobb mérv eszméink teljesülhetésére nézve, mik gyakran, mint némely gyermekek nehéz szülés után, halva jönnek a világra, ha tudniillik az agy azokat kifejti anélkül, hogy valódi éltető erővel bírának. Az ember megtanul szigorúan itélni, szigorúan követelni, de megtanulja azt is, hogy a lehetlent ne kívánja.

„A munkára, mire ön, barátom fölszólít, idő kívántatik; és a benső hangulat, mi a jövőendő munkában főszerepet játszandó, azt sugja, hogy sok vállalatomban először is ez hiányzik.“

Még később is irt, azonban életereje fogyni kezdett. Gondolatai mindinkább elhomályosodtak.

XXXVIII.

Az 1832-ik év sok szenvedést, kevés örömet hozott a hercegre, s végre bekövetkezett az is, mit csak sejtettek, de valósággal hinni nem akartak. A hercegeg látta, hogy napról napra nem re-

ményeinek és vágyainak határa, hanem az élet föl-
 oszlása felé közeledik. Erőt akart venni magán.
 Tetteté, hogy nem beteg, de azért ereje lassan-
 ként fogyott szemlátomást. Januártól elkezdve azon-
 ban valának mégis enyhe órái: mihelyt jobban érezte
 magát kilovagolt, kikocsizott. Ebből állott minden
 mulatsága, nem említvén, hogy íróasztalán állot-
 tak Bignon, D' Arnault, Jouy, Norvins, Ségur,
 Jomini, Vaudoncourt, Chambray, Lascases, Oméara,
 Bourrienne, Rovigo, Montecuculi, Nagy Fridrik
 munkái; ott álltak Ossian és Tasso, kikből napon-
 ként könyv nélkül szokott néhány verset megtanulni.
 De szenvedélyének, a katonai gyakorlatoknak nem
 élhetett. Gyöngesége miatt nem engedtetett meg
 neki a rendes katonai szolgálat, s csak nagy szem-
 lék alkalmával a vezénylő hadparancsnokok tábor-
 karában foglalt helyet. Utolsó katonai szolgálatát
 1832 jan. 16-kán tevén, midőn Siegenthal tábornok
 temetése alkalmával, zászlóalyját a József-piaczon
 fölállítá. Ekkor is a nagy hideg miatt hangja elre-
 kedt, s ezután láz kezdé bántani, mi később váltó
 lázba ment keresztül.

Ez idő tájban kellett a Bonaparteok elleni szá-
 müzetési törvényt tárgyalni Franciaországban, mert
 Lajos Fülöp, kormánya ellen rendkívüli ellenszenvvel
 kezdett viseltetni. Kitetszik a következő körülmény-
 ből. Midőn jan. 21-kén Maison tábornagy Lajos
 Fülöp követe őt tánczvigalmába híttá, nagyon föl-
 indult e miatt. „Megkérdeztem a császárt,“ mondá
 ő, „vajjon kötelességem-e hozzá elmenni; a csá-
 szár szabad tetszésemre bizta a dolgot. Nekem nincs
 semmi kifogásom a tábornagy ellen, de mit keres-

sek én Lajos Fülöp követénél, még pedig e pillanatban, midőn kormánya száműzetés- és kitiltással sújt? Mindazok, kik jelenlennének, pirulva nézének rám, s mit kellene nekem éreznem?”

Az általa érintett száműzetés az 1832 apr. 16-kai törvényben állítatik meg, mi csak 1848-ban, az ideiglenes kormány alatt, töröltetett el.

XXXIX.

April havában még aggasztóbb jelenségek álltak elő. Testén kiütések támadtak. Az emésztés megakadt. Méginkább fájni kezdett. Raimann és Wiehrer orvosok a láznak valamennyire véget vetettek, s képes volt ismét kilovagolni és kikocsizni. Majd azonban ismét nedves idők állván be, kilovaglása közben meghűtötte magát. Nevezetesen egyszer estve felé a Praterbe kikocsizván, s kocsijának kereke eltörvén, kénytelen vala kiugrani, minnek következménye heves idegláz és köhögés leve. Még ezenfelül balfüle hallását is elveszté.

A herczeg aggasztó szenvedésének következtében Vivenot, Wiehrer és Türkheim orvosok több tanácsot tartottak, s abban állapodának meg: hogy a herczegnek, egészségi állapota tekintetéből, jó lenne Olaszországba, nevezetesen Nápolyba utazni.

Az utazás hire a herczegnek rendkívüli örömet okozott. „De hiszi-e ön,” szolt a herczeg Malfattihoz, „hogy ezen utazásnak nem leend semmi akadály? . . . A császár nincs jelen. Menjen ön Metternich herczeghez, s kérdezze meg, hogy ez elutazás lehető leend-e?” Metternich herczeg az or-

vosnak ezt felelte: „Mondja meg ön a reichstadti herczegnek, hogy Franciaországot kivéve, melyet előtte megnyitni nem tőlem függ, elmehet oda, hova neki tetszik. A császár, unokája egészségének helyreállítását fölibe teszi minden egyéb tekinteteknek.“

A felelet a herczeget méginkább megörvendezhette. Fájdalom, azonban, e vágya nem teljesült.

Elgyengülése folytonosan növekedett. Ferencz főherczeg és Sophia főherczegnő, kik iránta legbensőbb testvéri szeretettel viseltettek, minden törekvésüket ráfordíták szenvedéseinek enyhítésére. De a remény lassanként enyészett. Szükségesnek találták, hogy a herczeg a végszentséget is fölvegye, és édes anyja a császárné után küldötték Parmába.

A jó anya legnagyobb lelki fájdalmak közt sietett Triest felé, hol épen I. Ferencz császár jelen vala. Bár a császárné egészségi állapota is gyöngye volt, nem lehetett visszatartani. Sietett, hogy szenvedő fiának végső sohajtásait fölfogja.

Eddig a herczeg érkező anyjának mindig messze elibe sietett, s ha távozott messze elkisérte. Most nem tehette. Ágyában felült. A nő és fia egymás nyakába borultak. Mély fölindulástól mindkettő elalélt. Az anya fiát látván, összeroskadt, s tőle néhány percze el kellett válnia, hogy fájdalmát könnyekkel enyhithesse.

A herczeg férfiasan készült közel végéhez. Erről többször hőshez illő rettenthetlenséggel beszélt.

Jul. 21-ke reggelén a fájdalmak hevesen támadták meg. Nagyon rosszul lett. Ekkor először vallá meg, hogy szenved. „Meddig fog még enyomoru lét tartani!“ kiáltott föl. Maria Luiza ép ekkor lépett a herczeg szobájába. Még erőt vett magán, s kérdésére azt felelte, hogy meglehetősen érzi magát, és beszélt öszszel teendő utazásáról. Mal-fatti azonban kijelenté, hogy ez éjjel félni lehet. Az orvos jól látott.

Moll báró elrejtette magát a herczeg szobájában, mert senkit sem türt, hogy mellette virasszon. Reggel 4 óra felé hirtelen ágyából fölemelkedett s így kiáltott: „Meghalok, meghalok!“ Moll báró és komornyikja mindjárt hozzászaladtak, s karjait megfogták. „Anyám, anyám!“ ezek valának utolsó szavai. Vonásai torzulni, szemei homályosodni kezdének. Moll mindjárt a császárné és Ferencz főherczeg után sietett, kit az ifju herczeg megkért, hogy elhunytakor legyen jelen. Maria Luizának nem volt annyi ereje, hogy a haldokló ágya mellett megállhasson. Ágya mellett összerogyott.

A herczeg többé nem vala képes szólani. Szemeit anyjára veté, ezekkel akarván tolmácsolni azt mit szive érzett, de mit ajkai többé ki nem mondhattak.

Az udvari főpap megállt mellette. Szemeit az ég felé emelte, s vele a herczeg is. Fejét kétszer megforditá. S öt óra, nyolcz perczkor — II. Napoleon, a reichstadi herczeg, többé nem vala.

XL.

Ezen szomorú esemény az egész fővárosban mély részvétre talált. A császárhoz Moll százados indult, a gyász-hír megvitelére. Az ősz nagytya, mihelyt Moll báró a leverő hirt tudtára adá, könyekre fakadt és sokáig sirt szeretett unokájának elvesztésén.

A reichstadti herczeg egész vasárnap halotti ágyán maradt. Jul. 23-kán hulláját bonczolás alá vették. Megkeményedett és elrágosodott tüdeje, a mellsontnak majd nem hiánya, és szük mellének gyenge alkotása eléggé mutatták, hogy élnie nem lehetett.

Jul. 24-kén estve 5 órakor temették el a kapuczinusok templomában.

Koporsóján ezen fölirat áll :

AETERNAE. MEMORIAE.
 OS. CAR. FRANCISCI. DUCIS. REICHSTADIENSIS.
 NAPOLEONIS. GALL. IMPERATORIS.
 ET.
 MAR. LUDOVICAE. ARCH. AUSTR.
 FILII.
 NATI. PARISIIS. 20. MART. 1811.
 IN. CUNABULIS.
 REGIS. ROMAE. NOMINE. SALUTATI.
 AETATE. OMNIBUS. INGENII. CORPORISQUE.
 DOTIBUS. FLORENTEM.
 PROCERA. STATURA. VULTU. JUVENILITER. DECORO.
 SINGULARI. SERMONIS. COMITATE.
 MILITARIIBUS. STUDIIS. ET. LABORIBUS.
 MIRE. INTENTUM.
 PHTHISIS. TENTAVIT.
 TRISTISSIMA. MORS. RAPUIT.
 IN SUBURBANO. AUGUSTORUM. AD. PULCHRUM. FONTEM.
 PROPE. VINDOBONAM.
 22. JULII. 1832.

Azalagya be van végezve. Smig a végpontot le-
tennők, fájó visszpillantásunk helyett, kérdjük, ez ele-
gia tárgya nem benfoglaltatik e a reichstadti herczeg
következő szavaiban : „Még oly ifjan , s már az éle-
tet haszon nélkül és dicstelen be kell végezni. Szü-
letésem és halálom , ez az én egész történetem.“

Dr. BALLAGI GÉZA.

Ex ungue leonem.

I.

Midőn a festész ecsetét, a szobrász vésűjét kezébe veszi, hogy a lelkében fogamzott eszmét megtestesítse: a rokonszenv vagy gyűlölet érzelmei egyformán vezethetik szellemének röpkedését. Nem így a történetírónál. Mig ők eszményivel foglalkozhatnak, s a geniusz a műben önmagát visszatükrözheti: a történetíró meglevő tényekhez van kötve, s kötelessége nem egyéb, mint azok leghűbb, okadatolt előterjesztése. Ha az erényt mellőzi kiemelni, vagy pártszenvedélyek által vezetettve, megvonja tőle az illő szinezetet; ha a bünt a mentegetés árnyalatával vonja be: művére a hűtlenség jellegét nyomja, s ha tárgyát a jelenből meríté, a kortársak nem késendének illő megrovásukat irányában megtenni. E szerint az életírás nem könnyű feladat, s az író lelkiismeretességét nagy mértékben veszi igénybe. Már a romai történet egyik remek-íróját, Tacitust, ezen nézet látszik vezérelni. Évkönyvei írásához „sine ira et studio“ kezd¹⁾. Azonban ő

¹⁾ C. C. Taciti Annales, lib. prim.

sem tagadja az életírás nehézségét, mert: *rara temporum felicitate, ubi sentire, quae velis, et, quae sentias dicere licet*¹⁾). De kísértjük meg, a nehézségekkel megküzdeni.

II.

I. Napoleonnak, midőn Europa szárazai részeit lába előtt hódolni kényszeríté, lelkének egyik leg-hőbb ohajtása vala a napoleoni dynastia megalapítása. Hogy ezen vágyát valósítsa, megvála csillagától, s más nőt vitt diadalai közepett a császári trónra. A császárság épen tetőpontján ragyogott, midőn Lajosnak, a hollandi királynak Beauharnais Hortensziától egy hercege született, első figyermek az uj császári családból, kinek neve a császári anyakönyvbe az örökösödés rendét illetőleg a senatusban le-tétetett. E nevezetes esemény 1808 apr. 20-kán történt. E gyermeket Fontainebleauban keresztel-ték meg. Fesch bibornok önté rá a szentelt vizet, s a császár és neje Maria Luiza tarták alája. Nevelőn: Károly Lajos Napoleon.

Atyja, mikép megjegyztük, Bonaparte Lajos vala, ki 1806 jul 5-kén lett hollandi királyá. Egyenes, becsületes és népszerű ember volt. Ő 1802 jan. 2-kán kelt össze Beauharnais Hortensziával, Josephine leányával. 1810 jul. 1-jén azonban a trónról lemondott, Teplitzen keresztül Gratzba, majd Rómába ment, s mint St. Leu gróf nagy részint Olaszországban élt és később Livornóban halt meg.

¹⁾ C. C. Taciti Historiarum liber prim.

Hortense (Hortensia) leánya Beauharnais Jenőnek és Josephinenek. Josephine a Tascher de la Pagerie családból származott, mely eredetét egy grauhundtneri ujság szerint Igis faluból veszi Thur mellől. Tascher Keresztélynek, ki született 1671-ben, volt egy Márton nevű fia, ki elébb Párisba azután Martiniqueba vándorolt, hol családja Tascher de la Pagerie grófi czimet vön fel. Josephine született Tascher de la Pagerie. Hortense születéséről, ki 1783-ban jött napvilágra, némely alaptalannak látszó dolgot beszélnek.

Josephine, a heves vérű creolnő, még Martinique szigetén szerelmi viszonyban élt egy fiatal creollal, s midőn Beauharnais nőül vette, a creol Párisba kísérte. A szerelemföltű Beauharnais Hortenset nem akarta elismerni, s annyira ment a viszály, hogy neje ellen váló pört indított. Josephine azt megnyerte, s a parlament, férje lakását kivéve, jelentékeny évpénzt rendelt számára, mit Beauharnais fizessen. A nő független lett. 1787-ben elindult Martiniquebe beteg anyjának látogatására. Azonban ott a feketék és fehérek közt forradalom ütven ki, kénytelen vala Európába visszatérni, még pedig a legnagyobb szegénységben, ugy annyira, hogy a hajósok tartották leányával együtt. Visszatérven, férjével kibékült. Beauharnais majd vesztőpadra hurczoltatott. Josephine pedig, a még mindig szép és tüzes creolnő, megismerkedett az ifju Bonaparte tábornokkal, s lett később a francziák császárnéja.

I. Napoleon Hortenset rendkívül szerette, mely körülményt a rágalmozók a fogadott leány becsüle-

tének rovására használtak föl, sőt épen a Bonaparte család tagjai valának, kik mind Josephine mind Hortense irányában ellenszenvel viseltettek. Josephine oda vitte a császárt, hogy leányát férjhez adta, még pedig Duroc tábornok helyett, Napoleon testvére Lajoshoz.

E házasság nem vala szerencsés. Pár évig azonban mégis nyugodtan éltek, de később (1815) egymástól végkép megváltak.

Az érintett gyöngéd viszony azonban az apa és fogadott leánya közt soha sem szakadt meg. Ez lelkesedéssel viseltetett iránta, és a szerencsétlen napokban sem hagyta el. Mig Napoleon Elba szigetében volt, addig Párisban Hortense vala a császári párt középpontja. Ő elésegítette visszajövetelét, s a 100 napok alatt azt majd nem diplomatiailag vezette. A legutolsó pillanatban sem hagyta el császáriját: midőn nyolcnapig a waterlooi csata után Malmaisonban fogoly vala, ki volt ezen szerencsétlenségében leghűbb osztályosa? — Hortensia!

III.

Mikép maga Hortense, úgy fiai közt, I. Napoleonnak legkedvesebbje vala Károly Lajos Napoleon¹⁾. Mig Maria Luiza a romai királyt nem szülé, addig figyelmével és szeretetével ezen gyermekén csügött. Talán előre sejtette, mikép ez lesz, ki

¹⁾ Még két idősb testvére volt: Napoleon Károly; meghalt 1807 maj. 5-kén, mint hollandi trón-örökös; — a másik: Napoleon Lajos, elevei és bergi nagyherceg, ki Forliban halt meg, 1831 mart. 17-kén.

ujonnan alapított trónjának és fegyverrel szerzett jogainak egykor örököse és védője leend. A római király születése után sem változtatá ezen indulatát. Így a gyermek egy lángész ihlete és egy szerető anya keblének hevével találkozott mindjárt első felpillantása után.

Anyjában is különben megvalának mindazon tehetségek, melyek egy anyában a gyöngéd és szelemdús növelésre megkívántatnak. Ha Hortense arcvonásait szemléljük, nem de el kell hinnünk, mikép ily anyától hőzönéséges valami nem származhatott. „Arcza kifejező, szemei kékek, egyszermind szelidek és áthatók valának; szőke haja ellentétben állt fekete szemöldöke- és szempilláival. Testének hajlékonysága, lépésének méltósága, minden mutatá rajta a királynőt: ezen természeti ajándékok növelve valának választékos izlése és szép egyszerűsége által. . . Midőn gyermekeiről, testvéreiről, a művészetről, barátairól szólt; arcza föllesült; belőle gondolatának egész tüze vissza sugárzott.“

Mikép anyja, úgy ő is szerette a művészetet; de nem csak azért szerette, mivel, mikép anyja fölfogni és becsülni tudta, hanem mivel maga is művészi teremtő lélekkel birt, és szerencsétlen sorsában szenvedéseit ezen magasztos tulajdon enyhítette. Azon zeneszerzemények, nevezetesen románczok, a geniusz ihletével birnak. És ki ne ismerné „Partant pour la Syrie“ czimű kedvencz szerzeményét, melyet a francia zenekarok most is szakadatlanul játszanak? Igen, ezen nemes nő még e tekintetben is kitünő vala. Ezen tehetséggel őt Isten áldotta

meg. Mert a gyöngéd és megsebzett nőnek vigasztalásra volt szüksége. A merengő lélek fájdalmait mi altathatta volna el inkább, mint azon dalhangok mennyei varázsa, melyek a sziv hurjain végig zendülve a lélekben találtak viszhangra. Vajjon zokogását nem dalhangok fojtották-e el? . . .¹⁾

Lajos Napoleont első éveiben ily nő vezette. A nevelés első forrása e nő vala, ki az első pillanattól fogva minden alkalmat fölhasznált fia nagyravágásának élesztésére.

Ha a francziák mostani császárijában lovagiaságot, emberiséget és szelid lelkületet látunk, e nőnek köszönhetni, ki azok első csiráit a gyenge kebelbe átoltotta.

IV.

A királyi nimbusz, mi bölcsője fölött lebegett, nemsokára szétpárolt: atyja 1810-ben lemondott a hollandi királyságról. Anyjának egyel több oka vala, hogy fia növeltetését más irányba vezesse, mint tán történt volna, ha a gyermeknek tovább is módja lett volna királyi trón közelében lehetni. De ezen kívül is szerencsétlenségek következtek be.

1815-ben a waterlooi nap után a Napoleonok napja lehanyatlott. Kiritás, száműzetés, jószágkobzások lettek osztályrészeik. És e gyermek látta a roppant császárság összeomlását, családja minden

¹⁾ Hortensia királynő műveit La Garde és Hyppolyte Prévost „Livre d'art de la reine Hortense“ czim alatt pompás kiadásban terjeszték a mivelt világ elibe.

szerencsétlenségét. Jelen volt a bucsun, midőn I. Napoleon Malmaisonban az övétől elszakadott. E jelenet előttünk annyira szívrehatóan tetszik, mikép nem tehetjük, hogy a „londoni levelek“ íróját a történet tanujakép föl ne idézzük.

Én a császárhoz bevezettettem — mond az író — szomorú- és gondolkodónak látszott, jóllehet hangja mikép rendesen, erős és élesen hangzó vala. Legnagyobb figyelemmel hallgatám mindazt, mit nekem mondott; történetesen körülnézvé észrevehém, hogy azon ajtó, melyen a császár kijött, nyitva maradt. Előléptem, hogy az ajtót bezárjam, midőn hirtelen a szobába egy gyermek lopózik és a császárhoz közeledik. Ez egy szép, 7—8 éves gyermek vala szöke hajjal és kifejező kék szemmel. Arczán a fájdalom érzelme ült, egész magaviselete heves izgatottságot árult el, mit eltitkolni ügyekezett. Midőn a gyermek a császárhoz közeledett, letérdelt előtte, fejét térdére hajtotta és keservesen sirt. Mi bajod Lajos? szólt a császár oly hangon, mely nyilván mutatta, mikép ezen félbeszakítás rá nézve alkalmatlan vala — honnan jössz, miért sírsz? Sire, felelt a gyermek, nevelőném épen most mondá, hogy ön a háboruba megy és elutazik. Oh ne távozzék ön, ne távozzék ön! De miért nem akarsz, hogy távozzam, szólt a császár szeliden, miért nem akarsz, gyermekem, hogy elutazzam? A császár ezen szavakkal kedvenczének fejét megfogta, s haját kezével borzogatta. Nem először történik, folytatá tovább, hogy én háboruba megyek, — miért szomorkodol? ne félj, én majd visszatérek. Oh, viszonzá a gyermek tovább sirva, oh kedves bátyám,

én sirok, mert azon rossz szövetségesek önt meg akarják ölni; engedje, bátyám, hogy önnel mehessek! A császár nem felelt; őt a gyermek szeretete legbenszejében indítá föl. A gyermeket térdei közé vette, karjai közé zárta és hevesen megölelé. — Én ezen érzékeny jeleneten fölindulva, gondolkozóba estem, én magam sem tudom mibe. — Csak annyit tudok, hogy azon esztelenséget követém el, mikép a római királyról kezdék szólani, ki már akkor Ausztriában vala. Oh! kiáltott föl a császár, mikor fogom őt látni? A császár mélyen fölindulva vala, mert sejteni látszott, hogy azon politika, mely ellen ő egész életében küzdött, hogy helyébe a lángész hatalmát tegye a világ uralkodójakép, őt legyőzendi, s gyermekét tőle elszakasztja. De hangja mindjárt visszanyeré szilárdságát, fenhangon kiáltott: Hortense, Hortense! és szólt az elősietőnek: vigye el unokámat, s mondja meg nevelőjének, hogy gondolatlan beszéde által ezen érzékeny gyermeket ne izgassa. Még egyszer megcsókolta a herceget, szelid szavai által ügyekezett őt lecsendesíteni, s azután anyjának visszaadta. Midőn látta, hogy én mennyire fölindulva vagyok, így szólt hozzám: ölelje meg őt, — jó szive és szép lelke van. Midőn én a gyermeket csókjaimmal és könnyüimmal boritám, a császár ezen nevezetes szavakat mondá: Igen, kedvesem — ő talán családom reménye fog lenni.

Midőn a császár tőle végkép elvált, alig lehetett visszatartani. Felügyelői erőszakkal hozták vissza.

A császár végszavai ezek valának hozzá: „Élj boldogul, gyermekeim! én tán örökre válok; de mi-

kép én most kezemet fejedre teszem, így a tiedet egykor áldással tárd ki Franciaország fölött. Engem ugyan elárultak, de az árulók csak kevesen vannak, a mag jó. Hajtsd végre egykor azt, mit én csak elkezdtem, mutasd meg egyszer Franciaországnak, hogy én a harczok és győzelmek által jólétre, boldogságra és szabadságra akartam vezetni.“

Ezen végmegválás 1815 jun. 29-kén történt, midőn Franciaország a század hőjét hazájának elhagyására kényszerítette.

V.

Hortense királynő a száz napok után, mint St. Leu hercegnő Bajorországba menekült fivére Beauharnais Jenőhez, ki miután pályáját, mint olaszországi király bevégezte, nejével Augusta bajor hercegnővel, Eichstätt herceg név alatt ott telepedett le. Hortense Augsбургot választá tartózkodási helyeül. A magasabb nevelés itt mindjárt elkezdődött, mit Lebas vett át a szigoru republikánus Lebas fia, ki magát agyon lőtte, hogy barátját Robespierret tul ne élhesse, és Hage, a jeles hellenista. E mellett az ottani gymnasium rendesnővendéke lett, és gyors előmenetellel haladt a holt és élő nyelvekben. A német nyelvet különösen annyira sajátjává tette, hogy oly készséggel beszélte, mint egy született német, mi pedig, nevezetesen francziának ritka tulajdonsága A többi tudományokban is helyes alapokat nyert, melyekre lassanként építeni lehetett.

Az augsburgi tartózkodás később Helvécziaival cseréltetett föl, még pedig ennek egy kies vidékével, Arenenberggel. Az édes anya ezen csöndes elvonultságában még inkább fölállozhatá magát gyermeke növelésére. Ezen szép vidék, a constanzi tó közelében, természeti iskola vala a növendők fejlődő hajlamaira nézve. A szellemi növelés mellett, a testi sem mellőztetett el: a vivás-, uszás-, lovaglásban jeles képzettséget nyert, s ügyességének, bátorságának mint ifjoncz gyakori próbáit adta. Nevezetesen az uszás- és lovaglásban mester vala. Midőn egyszer nénjét Stephanie nagyhercegnőt Mannheimban meglátogatta, hugaival kikocsikázván a Neckar hidjáról szemök láttára a hullámok közé ugrott. A hercegnők az aggodalom miatt félig elájultak, midőn a merész uszó néhány percz mulva nővéreit jelenlétével újra megnyugtatá. Egykor pedig, szokása szerint, a közellevő halmokra és hegyekre kilovagolván, nagy kiáltozást hall. Egy csoport ember kiáltozott ijedten egy kocsi után, melyben két gyermek anyjával együtt a lovak által elragadtatva egy roppant mélység felé vitetett. Az ifju herceg, ki akkor tizenöt éves vala, alig pillantá meg a veszélyt, lovát megsarkantyuzza, s néhány lépéssel a tátongó mélység előtt a rohanó lovak elibe szökik, s azokat megragadja. Az anya gyermekével együtt mentve vala. A nép örömkialtásokkal futott hozzá nemes bátorsága elismerésére. Ezen hidegvérűség és merészség már ez időben lelkiületét nagyon is jellemezte.

Az élő nyelveket is tovább tanulta. Diezi ta-

nár örömének tartá, hogy ily jeles növendéket vezethetett. Azonkívül a katonai tanulmányokhoz is hozzá kezdett. Constanzban alkalma vala katonai ismeretek gyűjtésére. De hogy a katonai tudományokat tökéletesen magáévá tegye, elment Thunba Bern mellé, és ott a derék Dufour tábornok alatt szorgalmasan tanult. Dufour tábornokon kívül még Fournier, a nagy hadsereg egykori mérnök-ezredese adának neki oktatást. A két jeles katona mindig dicsérettel emlékezett szorgalmáról és képzettségéről.

VI.

A juliusi forradalom őt Thunban találta. Őt, mi-kép az egész Bonaparte családot e hir egyszerre föl-villanyozta. Azt hívék, hogy hazájokat, mely 15 évig zárva volt, a nagylelkű franczia nemzet előt-tök megnyitandja. E nagy eseményt nem csak remélték, hanem hitték. Családi gyűlést hittak össze. 1830 december havában Lactitia anya (I. Napoleon anyja) körül seregeltek össze Romában Fesch bi-bornok, Bonaparte Jeromos, St. Leu grófnő, fiával Lajossal együtt. A hatóság ezen értekezlet miatt nyugtalan lett, nevezetesen az ifju herczeg jelen-léte aggasztá, s a város elhagyására utasították. S midőn a megintés hiában történt, a pápai gendar-merie anyja karjai közől kiragadta és a határról el-távolítá.

Főlizgatott lelke azonban nem nyughatott. A juliusi események sokkal inkább hatottak rá, mint sem tétlen néző lehetett volna az általános forrongás

közepett. 1831 telén testvérével együtt Toskanabament, hogy ott a Menotti vezetése alatti alkotmányos párthoz állván, az olasz szabadsághízlók alatt harcoljon. XVII. Gergely pápa alig ült a szent székre (1831 febr. 2-kán) már az olasz forradalom kitört. A vihar Modenában törvén ki, átvonult az egyházi államok északi részén. Bologna alkotmányt követelt, és a pápai helytartó annak elismerésére kényszerítetett. A szerencse az olasz hazafiaknak annyira kedvezett, hogy az egyházi állam februar 17-kén majd csak nem Romára szoritkozott. Így álltak a dolgok, midőn a két herceg a forradalomhoz csatlakozott. Lajos Napoleon egy vitéz csapat élére állt, hogy Bolognából Civita Castellana-t bevegye. Az ideiglenes kormány azonban tervét félbenszakasztá, s neki szomoruan Bolognába kellett visszatérni, Romagna védelmében közremunkálni. Az ausztriai seregek már átjöttek volt az Alpeseken, a forradalom lecsendesítésére. Az osztrák seregek és a fölkelők közt több ütközet történt, melyekben az arcolei hős unokái magánosan kitünőleg viselték magukat, de végre a tulerőnek engedniök kellett. A fegyelmetlen csapatok mindjárt megszaladtak az ausztriai lovas századok támadására¹⁾. Az ausztriai seregek mart. 6-kán bevették Ferrarát, 8-kán Parmát és Modenát, 21-én megszállották Bolognát. Az alkotmányos pártnak még egy szerencsétlen csatája vala Rimininél mart. 25-kén; Ancona mart. 29-kén föladta magát, s mart. 30-kán Sercognani hadteste a fegyvert letette.

¹⁾ La Gueronnière, N a p o l é o n III.

Az olasz forradalom így legyőzetett. Eredménye nem volt egyéb szerencsétlenségénél.

Lajos Napoleon idősb testvére Napoleon Lajos a hadjárat fáradalmi miatt betegségbe esett. A betegség halálát okozta. 1831. márt. 17-kén testvére karjain halt meg Forliban. Lajos Napoleon is nagyon megbetegedett, s Anconába menekült, hová az alkotmányos párt vonta volt magát.

Mihelyt édes anyja Romában e szomorú hírt meghallotta sóvárogva sietett Anconába fia ápolására. Sok veszélyen keresztül végre hozzá jutott, s itt lappangva gyógyította. A Bonaparteok proscríbáltattak. Az anya azon hírt terjesztette el, hogy fia Görögországba menekült, minék jó eredménye is lett, mert a bajt kikerülvén, mihelyt felüdült a herczeg, anyja társaságában, mint annak legénye, egy angol utlevéllel az olasz földet elhagyhatta, s Franciaországba menekülhetett. Márt. 20-kán érkeztek Párisba.

VII.

Hortense némileg biztosítva érzé magát Lajos Fülöp kegyére nézve. A 100 napok alatt Lajos Fülöp anyja és nénje egyedül Hortense kérése következtében maradhatott Párisban és a császár évdíjat rendelt számukra. Sőt a király Hortense atyját, Beauharnais tábornokot mindig barátjának nevezte, s a bádeni nagyherczegnőt biztosítá, mikép a tábornok leánya segítségére mindig számolhat.

A menekültek De la Paix utcza egyik hôtélébe szálltak be, honnan a Vendôme-oszlopokat látni

lehetett. Hortense valahogy Lajos Fülöp egyik hadsegédét magához hívatta, s kérte, hogy a királynál eszközöljön számára magán kihallgattatást. Lajos Fülöp értésére adatta, mikép erről Périer Kázmért értesítette, ki hozzá fog menni. Hortense végre a Palais Royalba hivatott. A király vigasztalta és mindent megígért. Kérte a királyt: engedné meg Franciaországban maradhatásukat, mert Ausztria, az olaszországi események után, nem tűrné fiának Helvéciában tartózkodását. Lajos Napoleon a királynak levelet irt: engedné meg, hogy a francia hadseregben szolgálhasson. A király nem tartá méltónak, hogy levelére feleljen. Azonban 1831 majus 5-kén I. Napoleon Elbábóli visszatértének emlékére a nép a Vendômeoszlopokat koszorukkal kezdte ékesíteni, mi Lajos Fülöp alig egy éves kormányát, kivált egy Napoleon jelenlétében, megrettentette. Jóllehet Périer azt mondta, miszerint látásához Franciaországban lassanként hozzá szoknak és ha nevét megváltoztatja a hadseregben is szolgálatot vehetne. Lajos Napoleon a névváltoztatást visszautasította. A menekültek nem maradhattak még néhány hétig csendesen; egyszer csak megjelen Lajos Fülöp hadsegéde Haudetot, s megparancsolja, hogy Párist, ha csak a herczeg halálán nincs, rögtön hagyják el. Az orvos kijelenté, mikép nagy óvatossággal elutazhatnak.

A Vendôme-oszlopok megdicsőítése miatt az anyának és fiának maj. 6-án elutaznia kellett. Londonba mentek.

Mihelyt Londonba érkeztek, Talleyrand, Lajos Fülöp követe, mindjárt kérdezősködött utazások

czélja felől. Hortense királynő kijelenté, mikép Livornóból jő, s Belgiumon keresztül Helvéciába szándékozik. Franciaországból jöttét azért titkolta el, mert Lajos Fülöpnek megígérte volt, hogy erről hallgatni fog. Hortense nyilatkozata azonban a diplomatiát fölverte. Az angol lapok mindjárt híresztelték, mikép Hortense királynő azért jött Londonba, hogy fia számára a belgiumi koronát kérje. Hortense hivatalosan nyilatkozott, kijelentvén Londonba jöttének czélját. Előadta, mikép Lajos Fülöp tudtával történt Londonba érkezése; hogy általa értésére adatott, mikép irásban folyamodhatik a vichyi fürdőkre menetelére nézve.

Ezen nyilatkozat a diplomatiát megnyugtatta. Belgium koronájával elhallgattak.

Mig Londonban tartózkodtak, hol őket az angol aristocrazia legnagyobb szivességgel fogadta, meglátogatták őket Murat fia, Achilles, valamint Berry herczegnő is. A francia kormány azonban nem feledkezett meg róluk: a követséget utasította, miszerint a Bonaparteoknak Franciaországba utlevelet ne adjon. Vichy helyett tehát a tunbridge-wellsi fürdőkre mentek.

Lajos Napoleon ez időben többször felszólított, mikép Franciaországban állna egy bonapartista forradalom élére, de, mikép ezt anyja erősíté, általa az ajánlat mindig visszautasítaték. Nevezetesen a köztársasági párttól, mely titkosan ugyan, de erélyesen működött, hizelgő meghívásokat kapott. A köztársaságiak többé sem a nép sem a katonaságtól nem remélettek. A főhatalom élére egy

bonapartistát akartak állítani köztársasági intézményekkel.

Lajos Napoleon azt felelte, mikép ő megmutatta, hogy francia szive van, mert a hadseregben szolgálatot kért. Őt visszautasították, és ő nem hátrózhatja rá magát, hogy erőszakkal elébevágjon a nemzet kívánatának, melynek határozatait bevárni akarja.

Aug. 1-jén megkapták útleveleiket Helvéciába. Hortense királynő Arenenberg grófnő nevet vevénfölnincognito Franciaországon át utazhatott. Boulogneba érve, az anya megmutatta fiának azon helyet, hol 1805-ben a nagy tábor állott. Megérinték Chantillyt, Ermenonvillet, St. Denist. Malmaisonba, hol Hortense fiával együtt I. Napoleont utoljára látta, nem bocsátották őket be.

Arenenbergre aug. közepén értek. Thurgaucanton ismét szívesen fogadá a sors üldözötteit.

VIII.

Lajos Napoleon alig pihente ki magát, nagyra-vágyó lelkének uj tér nyilott a Vistula mellett. A lengyelek az orosz kormány ellen fölkeltek, s a rendkívüli forradalom függetlenséget látszott ígérni az elkeseredett nemzeti pártnak. Ők élénken emlékezvén I. Napoleonra s a Bonaparteokra, kik Lengyelországot függetlenné akarták tenni, nem feledték Lajos Napoleont, kinek kardja ép most tört ketté az olasz forradalomban. Egy lengyel küldöttség ment hozzá fölirattal, meghíván őt, hogy állna a nemzet élére.

A herczeg 1831 aug. 28-kán fogadta őket. Nem vala veszteni való ideje. Anyja szavára nem hajtva, sietett a lengyel határokra. Azonban a véres küzdelem daczára, a lengyelek ereje megtörött az orosz hadsereg túlsúlya alatt. Az ostrolenkai csata Lengyelország függetlenségét nem adhatá vissza. Varsó nem sokára elesett. E szomorú hirt Lajos Napoleon ép akkor hallá meg, midőn Lengyelországba belépni akart. Nem tehetett egyebet: visszatért ismét Arenenbergbe. Helvéczia, Thurgau-canton lett hazája, mely irányában szeretetét tanusítani édes kötelességének tartotta. Thurgau-canton kistanácsa 1832 apr. 30-kán tiszteleti polgárjoggal ruházta föl „azon jótékonyágokérti hála jeléül, melyeket a St. Leu család a canton irányában tanusított.“ A herczeg a polgári jogot két hat fontos állgyu küldésével köszönte meg, válaszlevelében ezeket irván: „Legyenek önök biztosítva, mikép én jövődő életem minden viszonya között, mint franczia és Bonaparte büszke leendek egy szabad nép polgára lehetni.“

Egyébiránt ő mihelyt a thuni iskolát bevégezte, a herti tüzérségnél századossá neveztetett. És így, habár mint franczia a hősek sorában nem szolgálhatott, a szabad Helvéczia kardot adott neki, s ezen nemes tette által hálájára kötelezte.

IX.

Lajos Napoleon az olasz és lengyel eredménytelen kísérletek után ismét komoly tanulmányozásra adta magát. Ekkori élete a többi közt imigy raj-

zoltatik. . . Hortensee mindenféle körülmény között vagyonának nem jelentéktelen részét vesztette el; az arenenbergi élet még egyszerűbb, még polgáriassabb lett. Ő még csak fia Lajosért élt, kit legbensőbb gyöngédséggel szeretett. Ez csak tanulmányaival, tudniillik a katonai tudományok elméleti és gyakorlati tanulmányozásával látszott foglalkozni; ő százados vala Bern-canton tüzéri hadilletékében, megjelent a szövetségi táborozások- és hadgyakorlatokon, megnyeré felsőbbjei és bajtársai, valamint alattvalói barátságát, ha otthon volt a tudományok- és szép művészetekre szentelte magát, vagy néha stratégiai kísérletet tett gyakorlatilag, midőn egy szép nő meghódítására csatatervet készített, vagy pedig egy piros arczu thurgau-i hölgy ártatlan szívét gyos ostrommal vevé be. Különben igen vidám és jószívű vala, s mindenkitől szerettetett. Két fiatal olasz nemes, a giovine Italia tagjai a hercegtől számokra ajánlott arenenbergi menhelyet elfogadták. Az egyik V-i marchese igen elfogult vala, s a párisi arszlán valódi jellegét viselé magán; a másik, A... gróf, egy szép fiatal ember, komoly, sokat mondó arcvonásokkal, kitünő észtehetséggel, szép érzülettel birt, s egész lelkéből ragaszkodott Lajos Napoleonhoz. Valóban úgy látszott, mikép anyja még csak érte és benne él, lemondván örökre a nagyra-vágyás álmairól, csak hogy e csöndes visszavonult élet üdvét szívéből élvezhesse.“

Ez időre esik Lajos Napoleon megismerkedése Chateaubrianddal. Chateaubriand meglátogatta Arenenberget, s a „Mémoires d' Outre Tombe“ czimű munkájában ezen látogatásról írja: „Lajos herczeg

egy külön pavillonban lakik, hol én fegyvereket, hely- és hadi földrajzokat láttam; oly tárgyakat, melyek önkéntelenül a hódítóvali rokonságára emlékeztetnek. A herczeg fiatal, igen mivelt, jelentékeny ismeretekkel, becsületes és komoly jellemmel bíró ember.“ Chateaubriand emlékirataiban a herczegnek egy levelét is közli, melyet az hozzá a júliusi forradalom után megjelent röpirata következtében intézett. Ez irat, mely Arenenbergben, 1832 maj. 4-kéről kelt, imigy hangzik.

„Algróf ur! Utolsó röpiratát olvastam. Mi szerencsések a Bourbonok, hogy támaszuk oly szellem, mint az öné. Ön egy ügyet azon fegyverekkel emel föl, melyek megbuktatására valának alkalmazva; ön szavakat talál, melyek minden francia szivben viszhangozni fognak. Minden, mi nemzeti, viszhangra talál ön lelkében; így emeli ön a tárgy fenségét, ha ön oly nagy emberről szól, ki Franciaországot husz év alatt fénnel környezé, ön lángesze egészen körülövezi őt, és ön lelke természeti hajlamát követve, a legnagyobb dicsőséget a legnagyobb gondolatokba foglalja. Engem is algróf ur mind, mi hazám becsületét emeli, lelkesedéssel tölt el; ezért bátorkodom, érzelmeimnek szabad tért engedve, legbensőbb rokonszenvet nyilvánítani azon férfiú iránt, ki annyi hazafiság- és szabadságszeretben mutatkozik. De, engedje ön kimondanom, mikép a régi királyságnak egyedül ön rettegett védője; ön azt a nemzetnek visszaadná, ha hihetni lehetne, mikép az ugy gondolkodik mint ön, de hogy ezen hite legyen, nem elég az, hogy ön pártját fogja. Sőt inkább önnek meg kell mutatni, mikép

az ön nézeteit osztja. Különben, algróf ur, ha nézeteink különbözök is, kivánságaink legalább Franciaország boldogságaért egyesülnek. Fogadja stb...
B o n a p a r t e Lajos Napoleon.“

Chateaubriand feleletéből ezeket emeljük ki:
„Mindig nehéz valakinek a dicsérő magasztalásokra felelni, és ha az, ki azokat osztja, oly társadalmi viszonyban élt, mihez oly emlékezések kapcsolódnak, mikhez hasonlóval amaz nem bír, a zavar növekedik. Mindamellett mi még is a hasonló rokonszenvenben összetalálkozunk: ön fiatalságában, mikép én öregségemben, Franciaország becsületét akarja. Ön élni fog, hogy hazáját szabadnak és boldognak lássa; ön romok fölibe lépend, mik engemet elborítottak; én magam azon romok egy része vagyok. Ön, herczeg, tudja, mikép fiatal királyom Skótságban van; mikép, míg ő él, előttem Franciaországnak rajta kívül más királya nem lehet; de ha az Isten kifürkészhetlen elhatározása szerint, szent Lajos családat elvetné, ha hazám szokásai rá nézve a köztársasági alkotmányt lehetlenné teszik, akkor egy név sincs, mely Franciaország dicsőségével jobban öszhangzanék, mint az öné.“

X.

Mig Hortense királyné fiával együtt a helvétek szeretetét és ragaszkodását, számtalan jótétemnyeik által kötelezőleg megnyerték, s személyök iránt köztiszteletet gerjesztettek: az ifju herczeg a közfigyelmet másfélekép is ügyekezett magára vonni. Nem elég volt iskolákat alapítani, szegény mene-

külteket tartani, az elnyomorodottak szenvedését — vizsgáló nemtörkép — mindenütt enyhíteni, ő szellemének erejét akarta megmutatni nemcsak Helvéciának, hanem a szeretett Franciaországnak és egész Európának. Május havában, 1832-ben, még mint alig huszonnégy éves ifju kiadta „politikai álmódzásait“¹⁾. Ebben egy Napoleoni alkotmány alapvonalai foglaltatnak, még pedig: „átalános szavazat; két kamara; a végrehajtó hatalom élén császár; örökösödés; minden átmenetnél a nép szentesítése.“ „Az ily kormány, mondá, erős lenne zsarnokság nélkül, szabad féltelenség nélkül, független hódítások nélkül.“ Ezen két népszerű dolgot: II. Napoleon²⁾ és köztársaság, egyesíteni kell. „A nagy ember fia a legnagyobb dicsőségnek, a köztársaság a legnagyobb szabadságnak képviselője.“ A herczeg ezen iratában nyíltan kimondja, mikép Franciaország csak a Napoleonok alatt születethetik ujja. Később azonban ezen munkáját elsietettnek nyilvánítá.

Ezen munkáját egymás után követték: „Politikai és katonai elmékedések Helvéciáról“³⁾. E könyv alapos tanulmányozást árult el, s kivált a szövetség katonai viszonyaira nézve nyereseménynek tekintetett. E könyv helvét polgári jogot szerzett neki. A másiknak czime: „Tüzér kézikönyv“⁴⁾, mely őt tüzér századossá tevé.

1) Réveries politiques. 1832.

2) A reichstadti herczeg ekkor még élt.

3) Considérations politiques et militaires de la Suisse. 1833.

4) Manuel d'artillerie. 1835.

XI.

A reichstadti herczeg halála 1832-ben Lajos Napoleon herczeg életére nézve új forduló pont vala. Mit nagybátyja sejtett, beteljesült. Csakugyan ő lett a család azon tagja, kihez kilátásaikat és reményeiket csatolhatták. Most több felől tekintettek rá; a világ figyelemmel látszott iránta viseltetni. Most először nyílt alkalom, hogy királyi székbe üljön. Midőn az ifjú portugali királynő, atyja Don Pedro helyett, Portugal koronáját fejére tette, egy férjet néztek ki számára, és sokan Napoleon Lajost¹⁾ szemelték ki. De ő nem akart rokona Jenő Napoleon leuchtenbergi herczeg elébe lépni, ki a portugali királynő kezének elnyerésére vágyott. Leuchtenberg herczeg a királynőt csakugyan megnyerte, de néhány hét múlva meghalálozott. Most tehát Napoleon Lajosra annál inkább tekinthettek, de ő az ajánlatot visszautasította, mint I. Napoleon örököse, sorsát Franciaország sorsához csatolván. Nézeteit e tárgy iránt nyilvánosságra juttatta. 1835 decemb. 14-kéről kelt és egy hirlapba igtatott levele imigy hangzik: „Némely hirlapok ujságul közölték Portugalba utazásomat, hogy ott Donna Maria királynő kezét megnyerjem. Bár mennyire hizelgő is rám

¹⁾ Testvére a bergi herczeg és a reichstadti herczeg halála után Lajos Napoleon annál inkább fölvehette a Napoleon Lajos nevet. I. Napoleon rendeletéből a család idős fitagjának mindig N a p o l e o n nevet kellett viselni. Történetünk folytán tovább e szerint már Napoleon Lajossal találkozunk.

nézve egy fiatal és szép királynővel, kedves rokonom özvegyével összeköttetésem előre föltevése, mindazáltal kötelességem oly hirt megzáfolni, mit semmi általam tett lépés elő nem idézhetett. Hozzá kell tennem, miszerint én, daczára egy nép sorsa iránti élénk érdekemnek, mely szabadságát most szerzette meg, azon szerencsét, hogy Portugal trónját megosszam, nem fogadnám el, ha a sors úgy akarná is, mikép néhányan tekintetököt rám függeszték. Atyám szép példája, ki 1810-ben leköszönt, mivel Franciaország érdekeit Hollandéval többé nem egyesithette, rám nézve nem vezett el. Atyám megmutatta, mennyire elébeteendő a haza egy idegen trónnak. Valóban érzem, mikép én, megszokván gyermekségem óta hazámat mindenekfölött szeretni, nem volnék képes bárhol is valamit Franciaország érdekeinek elibe tenni. Meggyőződve levén, miszerint azon nagy név, melyet viselek, nem lesz mindig ok a hazából kizáratásra, mivel azt tizenöt dicsőségteljes évre emlékezteti, egy szabad és vendégszerető országban csendesen várom be azon időt, midőn a nép kebelébe azokat visszahijja, kiket 1815-ben kétszázezer idegen száműzött. Azon remény, hogy egykor Franciaországot mint polgár és katona szolgálhatom, fölemeli és erősíti lelkemet és elöttem többet ér mint a világnak minden trónja. Fogadja stb. *Bonaparte* Napoleon Lajos.“

Az igaz, I. Napoleon örököse francia nemzeti-ségéről le nem mondhatott, és a nevet melyet viselt, nem vala szabad föláldoznia sem egy nő szerelmének, sem egy ország külön érdekeinek. Napoleon Lajos úgy is már kétszer állott függetlenségre törek-

vő nemzetek élén: először Olaszországban, másodszor pedig Lengyelországban szándékozott föllépni; következőleg, nem szabad részéről megvetésnek tekinteniünk, ha Portugal koronáját el nem fogadta. Mindez csak hazája szeretetét, és nagy jövődjébeni bizalmát jelenti. És ő e tekintetben nemcsak saját személyére támaszkodhatott. A juliusi forradalom óta nemcsak remélhetett, hanem hihetett.

1833-tól fogva kezdett ő leginkább lelkesíteni, hogy készüljön azon jövődre, mely Romában, midőn anyja egy néger nőt fia sorsáról megkérdezett, neki jósltatott. La Gueronnière beszéli, mikép Hortense 1834-ben Romában járván, ott egy delejes-álmu néger nőt talált, ki egyszer elsenderülvén, a királynő által fiát illetőleg kérdésekkel ostromoltatott. Egyszer álma közben a néger nő felkiáltott: „igen én látom őt szerencsésen és győzedelmesen, egy nagy nemzet fejévé választja! . . .“ „Császárává, nemde, úgy mondta ön?“ kiáltott Napoleon Lajos anyja lélekzet nélkül, egész fölindulással. „Császárává. . . s o h a!“ Legyen ezen jóslat azonban bár melleleg fölhozva, de nem tagadhatjuk, hogy egész életében valami rejtélyszerű hatalom vezette sorsát, mit ő csillagábani hitének nevezett. Azonban nem rendeltetésének hite, hanem Franciaország tényleges állapota hatályosan serkentették. Mint megjegyeztük, 1833-ban a reichstadi herceg halála után kezdett leginkább honfitársaival Franciaország érdekében egyezkedni. Nevezetesen egy emberrel hosszú és komoly értekezletekbe ereszkedett. Ki volt ez a férfiú? Lafayette, ki nagybátyja kezéből a waterlooi szerencsétlenség

után a kardot kiragadta, ki őt száműzte. Ez az ember, a juliusi kormányban csalódva, azt hívé, mikép Napoleon Lajos őt és hazáját megboszulja ¹⁾. De Lafayetten kívül még Carrel Armand is buzdítá, „ezen a jelenkori szabadság forumában eltévelyedett régi hős“, kit Girardin Emil, megbocsáthatlan hetykéségből, mit később maga is megbánt²⁾ párbajban meggyilkolt. Carrel a democratia győzelmének esetére épen nem mutatta magát ellenségesnek a császár unokája irányában. E tárgyban a herczeg egyik barátjától megkérdeztetvén, Carrel így felelt: „Bonaparte Napoleon Lajos politikai és katonai munkái erős főre és nemes jellemre mutatnak. Azon név, melyet hordoz, legnagyobb a jelen időbeliek közül. Ez egyedül képes hatályosan fölserkenteni a francia nép rokonszenvét. Ha e fiatal ember fölfogni tudja Franciaország új érdekeit, ha feledni tudja a császári legitimitás jogait, hogy ne emlékezzék egyébre csak a népfensőségre, egykor nagy szerep eljátszására lehet hivatva.“

A köztársasági párt e szerint Napoleon Lajos részén vala; a bonapartista pártot, nevezetesen a katonait, melynek élén egy Parquin, a régi császári testőrség ezredese és Montholon tábornok állottak, alig kell említeni. Ezek őt a francia hadsereg hangulatáról tudósították, s ő nem kevesebbre készült elő, mint a juliusi trón megbuktatására.

¹⁾ La Guéronnière, Napoléon III. Paris, 1853.

²⁾ Girardin 1848-ban Carrel sirján akart annak nemes szellemével kibékülni.

XII.

Napoleon Lajos 1836 tavaszán Baden-Badenbe ment, s itt találkozott Vaudrey ezredessel, ki Strasburgban a 4-ik tüzérezrednek vala parancsnoka. Ép ez az ezred volt az, melyben a császár Toulon ostrománál először szolgált, mely őt később Grenoble-tól vállain vitte Párisig. Vaudrey Waterloonál hősileg küzdött. Ő megtartá lelkében ezen vesztes érzelmét és zászlájának tiszteletét. Mint világfi könnyü modoru, kész, gyors, emelkedett érzelmű ember vala; e mellett se nem önző se nem kíváncsi. Ez nem akart összeesküdni, hanem hazájaért harczolni. A kötelesség rá nézve nem esküjében, hanem hitében állott. A strasburgi eseményekben ily embernek, kit Napoleon Lajos egy szóval megnyerhetett, nevezetes szerepet kellett játszania.

De nem csak Vaudrey ezredessel, hanem másokkal is a francia hadseregből érintkezésbe jött, mint az öreg Parquin, kit már említünk, Persigny, Petry, Gros, Laity, Dupon-Houat, Schaller Quérelles, Gricourt, kikhez társult még Bruc, X. Károly egykori komornyikja és Gordon asszony (született Brault, egy császárság alatti százados lelkesült leánya).

A nevezettek nem sokára összeszöttek az összeesküvés szálait. Jóllehet N a p o l e o n L a j o s a játékasztalok mellett olykor megfordult, s Stephanie nagyhercegnő salonjaiban tréfás modorban társalgott: a komoly figyelő annyit ész-

revehetett, hogy Napoleon Lajost a véletlen mindigen emberekkel hozza társaságba.

Ezek közül nevezeteseb egyéniségek valának Persigny egy mély szellemü, erélyes és merész jellemü ember, ki ösztönileg volt diplomata, s ki az összeesküvés eszetül tekintetett; Parquin, a császári korszak kifejezése, rövid beszédü, határozott, elszánt, — zászlaján szendergő vén katona, hivén az örökös császárságban, mivel a császár halhatatlan; továbbá: Laity, ki az öszművészeti iskolából köztársasági szellemet hozott ki, és ki a democratia reményeit, a dicsőség reményeihez köté, melyeket a Napoleon név felkölte, tele hévvel és lelkesedéssel¹⁾: s végre a szép énekesnö.

A terv ebből állott: először is Strasburg háttárerősséget, melynek erős helyőrségére, fegyverkészletére és a juliusi kormány iránt idegen népségére támaszkodni lehetett, bevenni; süker esetében 12,000 emberrel és 100 álgyuval Elasz és Lothringen helyőrségeit magokkal ragadva Páris felé nyomulni, s a fővárost elfoglalni, mielőtt a kormány védelmi eszközökről gondoskodhatott volna. Segélyül kellett volna sietni az ifjuságnak, a császárság régi katonáinak és a democratáinak.

A herczeg bement maga is titkon Strasburgba, s az alsó-rajnai kerület parancsnokát, Voirol tábornokot, a császárság egyik régi katonáját találkozásra szólította föl, de ez a meghívást nem fogadta el, sőt Choppin d'Arnouville strasburgi főispánnak értésére adta a herczeg jelenlétét, ki azonban nem

¹⁾ La Gueronnière, N a p o l e o n III.

csinált az egészből valami lelkiismeretes dolgot. Még a kormány is értesítetett. Raindre nevű százados, kivel Napoleon Lajos herceg terveit közölte, a herceg szándokát parancsnokának Franquevillenek följelentette. A dolog a miniszteriumhoz tovább jelentetett. Azonban vagy nem tartották az összeesküvést komolynak, vagy bizonyos pontig kifejlődni obajtották, hogy így a napoleonisták ellen annál szigorubban lehessen föllépni, röviden, az összeesküvés elibe akadályokat nem gördítettek ¹⁾.

A herceg visszatért Baden-Badenbe, s onnan Arenenbergbe, az összeesküvést kissé forni engedvén.

XIII.

1836 oct. havának 25-kén a herceg azon elhatározással, hogy tervét végrehajtja, elhagyta Arenenberget. Anyja mit sem tudott utazása céljáról. A herceg azt mondta, hogy a hohenzollern-hechingeni herczegségbe megy vadászatra. Mások azt beszéltek, mikép a királynő fia titkába beavatva lett volna, és elbucsuzásakor Josephine és I. Napoleon jegygyűrűit ujóra huzta. Elég az, hogy anyjától megvált. Freiburgban magas, a titokba beavatott személyeknek kellett volna hozzá csatlakozni, de miután hasztalan várakozott rájok, Ornano barátja társaságában Strasburgba indult. Ide october 28-kán 10 órakor estve érkezett. Persignyhez szállt, ki eddig is az összeesküvést vezette ²⁾. Parquin

¹⁾ Louis Blanc, Histoire de dix ans.

²⁾ Louis Blanc, Histoire de dix ans.

mindjárt megjelenvén rá állott, valamint azon 25 tisztt is, kik Persignynél még a herczeg megérkezése estvéjén összeseregelték. Ezek, mihelyt Napoleon Lajos Strasburgban létét megtudták lelkesedve kiáltották: „A császár unokája legyen közöttünk üdvözölve, ő a francia becsület védelme alatt áll, mitől félhet? Mi őt életünkkel védelmezendjük.“ Néhány percz mulva Napoleon Lajos a tisztek között állott, kik lelkesedve állottak körülte. Megjelenése mély benyomást tett reájok. Így szólott: „Uraim, a császár unokája bizalommal adja át magát önöknek és önök becsületére, ő önök előtt áll, hogy saját szájokból hallja érzelmeiket és véleményeiket: ha a hadsereg nagy történetére emlékeznek, ha a haza nyomorát érzik, akkor nekem oly nevem van, mit önök használhatnak, mi népszerű, mint mult dicsőségünk, és hirneves, mikép a nemzet. Igaz, hogy a férfi többé nem él, de az ügy ugyanaz maradt; a sas, ezen szent jelleg, mely 100 csatát nevezeteszit, mikép 1815-ben, a nép elvitázott jogait, és a nemzet elrabolt dicsőségét képviseli. Uraim, a száműzetés sok bánatot és sok szomorúságot halmozott reám, de minthogy nem személyes nagyravágyás mi engem tenni késztt, mondják meg önök nekem, vajjon csalódtam-e a hadsereg érzelmeire nézve, és ha meg kell lenni, ismét idegen földre huzódom vissza, hogy jobb jövődre várjak.“ „Nem, nem!“ kiálták a tisztek egyhangulag, „ön nem fog a száműzetésben sorvadozni, mi önt a házának visszaadni akarjuk, érzelmeink régóta ön mellett szólanak; mi elfáradtunk a tétlenség miatt, miben ifjuságunkat töltenünk kell; mi szégyeljük

azon szerepet, melyet a hadseregnek játszania kell.

A tiszték így nyilatkoztak. Ok majdnem az egész hadsereg érzelmét fejezték ki.

Másnap Vaudrey ezredes is megjelent nála. Az ezredes előterjeszté a hercegnek, mikép most az időt nem tartja kedvezőnek. A herceg viszonzá, hogy már tovább ment, mintsem visszaléphetne. Midőn Vaudrey határozatlanul állna, a herceg egy papírt vett elő, melyben Vaudrey gyermekei 10000 frk. évdíjról biztosítatnak. A becsületes francia tiszt az iratot megragadva, széttépte. „En önért véretem áldozom föl, de áruba nem bocsátom ¹⁾).

A strasburgi helyőrség 3 ezred gyalogság-, 1 zászlóaly mérnöktest-, és 3 ezred tüzérségből állott. Egyedül a 3-ik tüzérezred volt tökéletesen fölszerelve. Ha ez ezredet a herceg megnyeri, az utászok megnyerése, valamint a 4-ik tüzérezred átállása, melyet Vaudrey ezredes vezénylett, majdnem bizonyos vala. Vaudreynél volt a fegyvertár kulcsa is. E szerint, ha a gyalogság eleinten nem állott volna is a trónkövetelőhöz, de majd látva ennyi erő kifejtését, ellenállni nem lett volna képes. Azonban nem így cselekedtek. Először is a 4-dik tüzérezred fölhívását határozták el, mellyel a Finkmatt laktanyában a 46-dik serezedet kellett meglepni, eszköz pedig nem volt kezeik között, mivel a nevezett ezred megnyerésére legkevésbé is számíthattak. Az ezredek egymástól jó tova feküdtek. A 46-dik serezed a sánctvonal végén, ez irányban

¹⁾ Louis Blanc, Histoire de dix ans.

a 3-dik tüzérezred, a 4-dik az austerlitzi városnegyedben, a többiek a várerősségben és a város más részén voltak elszórva. E szerint nem lehetett őket egyszerre meglepni, csak egymásután. És ez nem kis nehézség vala. A fölkelési időt oct. 30-kán kora reggelre határozták. Vaudrey ezredesnek kellett a herceget ezredének bemutatni, ki táborkara kíséretében az ezred előtt jelenende meg. Ha az elfogadás sükerül: a városi és megyei főhivatalnokokat kellett elfogni, a távirdát és nyomdát lefoglalni. Voirol tábornokkal végezni a herceg magának tartotta fen, hogy a császári ügy részére megnyerje.

A terv ebből állott. A tiszték ezután szétoszlottak, hogy másnap reggel 4 órakor összegyűljenek. A herceg az austerlitzi laktanyától 200 lépésnyire levő lakására ment, hol már fegyverek és egyenruhák valának elkészítve. 3 órakor előszólitá azon tiszteket, kikre leginkább számíthatott, s ezekkel még közlé a végzendőket, nevezetesen a francia nép-, a hadsereg-, Strasburg és Elsass népségéhez intézett kiáltványait. Ezen kiáltványok helyeseltettek.

Ezen kiáltványok közül a két elsőt ide igtatjuk:

1. A franczia néphez. „Francziák, ti el vagytok árulva, politikai jogaitok, kereskedelmi érdekeitek, becsületetök, dicsőségtök a külföldnek eladattak, és ki által? Azok által, kik nemes forradalmunkat magok részére kizsákmányolták, és most alapelveit megtagadják. Hát 40 évig azért küzdötünk, hogy igazság nélküli kormánnyal, erő nélküli intézményekkel, szabadság nélküli törvényekkel,

nyugalom s boldogság nélküli békével és jövődö nélküli jelennel birjunk? A dicső forradalom után 1830-ban Franciaországra kormányt erőszakoltak annélkül, hogy a párisi népet, vagy a vidékit, vagy a hadsereget ez iránt megkérdezték volna.

„Francziák, mindaz, mi nélkületek történt, törvénytelen. Egyedül egy polgárok által választott nemzeti konventnek van joga megválasztani, mi legüdvösebb Franciaországra nézve. Családomra büszkén, a néptől négy millio szavazat erejénél fogva trónra hivatva, én előttetek megyek, mint a nemzeti fensőség képviselője. Ideje, hogy a pártok chaosában, egy nemzeti hang emelkedjék, ideje, hogy az elárult szabadság kiáltására felkeljete, hogy széttörjétek azon jármot, mi gyalázzal nehézkedik a szép Franciaországra. Nem látjátok-e, hogy azon emberek, kik sorsunk fölött határoznak, az 1814-ki és 1815-diki árulók, Ney tábornagy hóhérai? Bizhattok-e bennök? Ők mindent megtesznek, hogy a szent szövetségnek tessenek; hogy annak engedelmeskedjenek, a népeket, szövetségeseinket elhagyták; hogy magokat fentartsák, testvért testvér ellen fegyvereztek föl; ők városainkat vérbe borították, ők rokonszenveinket, akaratunkat, jogainkat lábbal tapodták, — a hálátlanok, ők csak torlaszokra gondolnak, hogy a szabadság ellen bástyát emeljenek. E nagy nemzetet félreismerve, az erősek előtt csusznak, a gyengéket pedig boszantják. Régi háromszin zászlónk kezeik közt lealacsonyitva érzi magát. Francziák, megemlékezve arról, ki mindent a haza jólléteért és becsületeért tett, ez lelkesitsen benneteket! Ügyem szentségé-

ben bizva elétök állok, egyik kezemben a császár végrendeletével, a másikkban austerlitz kardjával. Midőn a nép Caesar véres öltönyeit megpillantotta, kétszinü elnyomói ellen tört. Napoleon nagyobb mint Caesar, — ő a tizenkilencedik század polgárisodásának jelképe. A császár elveihez hiven, nem ismerek más érdeket mint a tieiteket, más dicsőséget, mint Franciaországnak és az emberiségnek használni. Minden gyűlölség és harag nélkül, minden pártszellemtől mentten, a császárság sasai alá szólítom mindazokat, kik keblökben francia szívet hordanak. Én életemet egy nagy küldetés teljesítésére szenteltem. Szent Ilona szikláiról a lenyugvó napnak egy sugara az én szívembe lövellt. Én e szent tüzet megörzendem, én a nép ügyeért győzni vagy halni tudandok. 1789-ki férfiak, 1815 mart. 20-diki férfiak, 1830-diki férfiak, keljetek föl! nézzétek ki kormányoz benneteket, tekintsetek a sasra, a dicsőség jelképe — a szabadság jellegére és válasszatok. — Éljen Franciaország, éljen a szabadság!

Napoleon.

2. A hadsereghez. „Katonák, a pillanat elérkezett, hogy fegyvereitek régi fényét visszaszerveztétek. A dicsőségre levén teremtve, ti kevésbé vagytok képesek mint mások azon gyalázatos szerep további viselésére, melyet veletek játszatnak. A kormány, mely polgári érdekeinket elárulta, fegyvereink dicsőségét is beszennyezheté. Hát azt véli, hogy az arcolei, austerlitz és wagrami hősek nemzetsége kihalt?

„Ti hozzám hasonlóan fogjátok föl magas rendeltetéstöket. A hazát az árulók- és elnyomóktól

megszabadítani, a nép jogait védni, Franciaországot és szövetségeseit az idegen becsapás ellen óltalmazni — ez azon ut, melyre titeket a becsület hí.

„Katonák, francziák! Bármi párthoz tartoztatok is elébb, gyűljetek mindnyájan össze az ujonnan született háromszin zászló körül, az dicsőségünk emlékjele. A pártok által szétszaggatott haza, az elárult szabadság, a szenvedő emberiség, a gyászoló dicsőség számítanak reátok.

„Katonái a köztársaságnak! Katonái a császárságnak! nevem serkentse föl bennetek a régi erőt. És ti fiatal katonák, ti, kik mint én, a wagrami álgyuk dőreje között láttatok napvilágot, gondoljátok meg, mikép ti a nagy hadsereg katonáinak gyermekei vagytok. Száz győzelem napja sütötte bölcsőinket. Nagy tettek vagy dicső halál tegyenek méltókká születésünkre. Az égből Napoleon császár nagy árnyja fog minket vezetni, és megelégedvén törekvéseinkkel mondani fogja: „Ök méltók valának atyáikhoz!“

„Éljen Franciaország! Éljen a hadsereg!

Napoleon Lajos.“

A herczeg még két levelet irt, mindkettőt anyjához: egyiket a süker, másikat a szerencsétlenség esetére. Megmondá, miszerint ha a 4-ik tüzérezredet megnyeri, az első levelet küldhetik, mert a győzelem bizonyos ¹⁾).

A herczeg alig nyujtá át könyes szemekkel a leveleket, már a végzetteljes óra, mely dicsőségét

¹⁾ Ezen levelek közül az első Hortense királynőhez csakugyan eljutott.

vagy szerencsétlenségét vala meghozandó, gyorsan közelgett.

Az austerlitz-i laktanyában a trombiták egyszerre harsogtak. Rendbeszedte magát. És e pillanattól fogva lélekjelenléte hagyta-e el? Nem soha. Még kiindult volna néhány szót szólott, megemlítvén, hogy nagy dologhoz kezdnek, mi ha sikerül a népet öket áldani fogja, ellenkező esetben pedig sárral dobálandja. A vállalat eszélytelennek fog nyilvánítani. De ő minden gyalázatot békén tűr, emlékezvén a császár sz. ilonai halálküzdelmére.

Midőn Napoleon Lajos az austerlitz-i laktanya elibe ért, már elég világos volt, s az udvaron a katonaság rendben áll. A herceget tisztei mindnyájan kísérték. Rajta tüzer-tiszti kék öltöny vala, vörös hajtókával, s ezredesi vállrojjtal; fején törzstiszti kalap, mellén a becsületrend keresztje, kezében az austerlitz-i kard. Vaudrey az udvar közepén állott: a herceg bátran lovagolt elibe. A katonák fölindulással és kíváncsisággal nézték e szokatlan jelenetet. Vaudrey ezredes akkor a katonák felé fordul, s férfias és lelkesítő hangon így szól hozzájuk: „katonái a 4-ik ezrednek! e pillanatban nagy forradalom kezdődik. Bonaparte Napoleon Lajos herceg, a császár unokája, ki itt jelen van, életök-re áll. Ő a francia földre jött, hogy a nép jogait visszaállítsa, hogy Franciaországnak dicsőségét és szabadságát visszaadja. Most tehát győzni vagy halni kell egy nagy ügyért, mi a nép ügye. Katonák a 4-ik tüzérezredben, a császár unokája számíthat-e reátok?” „Igen, ezredes ur”, kiáltanak a katonák lelkesedetten. „Éljen a császár! éljen a sza-

badtság!“ kiálták tovább, kardjaikat a légben vilogtatták, s csákóikat föl felé hányták. A herceget e jelenet meglepte. Fölindulással borult az ezredes nyakába. Ezután jelt adott, hogy ő is szólni akar. Csend lön. A herczeg így szólott: „Katonák, elhatározva levén a szabadságért győzni vagy meghalni, először hozzátok akartam fordulni, mivel köztem és köztetek nagy emlékezések merülnek föl. Ezredetök volt az, melyben a császár, nagybátyám, katonai pályáját megkezdette, soraitok közt volt ő midőn Toulonnál magát kitüntette, és ezredetök volt az, mely midőn Elbából visszatért előtte Grenoble kapuit megnyitotta. Katonák! egy uj, nagy rendeltetés vár reátok. Tiétek a dicsőség, egy nagy vállalat megkezdése, tiétek a becsület, hogy mint első üdvözölhetitek az austerlitz-i és wagrami sasokat.“ Ekkor tisztei egyikétől egy sasos zászlót megragadott, azt magasra emelve, imigy folytatá beszédét: „Katonák, itt a francia dicsőség jelképe, mi mostantól fogva a szabadság jelképe fog lenni. 15 évig vezette ez atyáinkat győzedelemre, minden csatában fénylett, és Europa minden fővárosán átlengett. Katonák, egyesüljete ezen nemes zászló alatt, én azt becsületetök- és bátorságtokra bizom. Menjünk a haza árulói és elnyomói ellen, kiáltva: éljen Franciaország, éljen a szabadság!“ A katonaság ezen meleg szavakra elragadtatott. „Éljen a császár!“, „éljen II. Napoleon!“, „éljen az első consul! éljen a köztársaság elnöke!“ föl-váltva kiáltozták. Az ezred zenehang mellett a fő-örhelyre indul. A polgárok és nép kezdenek özszeseregleni, s a katonák kiáltásait utánozzák. E

szerint a katonaság és nép egyesülvén, a forradalom legkedvezőbb jellemet ölte.

Míg ezek történtek, az alatt a 3-ik tüzérezred megnyerésén is egyre dolgoztak a herczeg tisztjei. A laktanyában elbeszéltek, mi történt a 4-ik tüzérezreddel. A 3-dik ezred tisztjei rendeletet adtak, hogy az álgyuk indulásra készítessenek, és az utászok készen álljanak. Persigny egy osztállyal a főispán, távirda és nyomda kézbekerítésére indult. Maga a herczeg, Vaudrey és Parquin ezredesek társaságában, a sereggel együtt Voirol tábornok, az 5-ik katonai osztály parancsnokának laka elibe nyomult, s itt a csapatot megállítva, bement a tábornokhoz. „Tábornok, e pillanatban a francia nép szabadsága és dicsőségeért forradalom kezdődik. Mint barát jövök önhez, és vigasztalhatlan lennék, ha régi háromszinü zászlónkat egy derék katona nélkül, mint ön, kellene fölemelnünk; a felkelő sereg követ; itt a császári sas! Határozzon ön.“ Napoleon Lajos e szavak után Voirol tábornoknak kezét nyújtá, de az azt nem fogadta el: határozottan kijelenté, mi-kép a királynak letett esküt nem törendi meg.

Voirol ezen szavai után elfogatott, s egy csapat tüzér őrizet alá vette.

A herczeg ezután sietett a Finkmatt laktanya felé, de az utat roszul választották a Sz. Péter külvároson keresztül, mert a nép a kísérő tüzér ezredet elvágva, csak néhányad magával jutott be a laktanya főkapuján. Midőn a katonaságot felszólította, azok határozatlanul állottak egy darabig, de majd egy őrmester, ki a császári testőrségnél szolgált vala, előrohanva, a herczeg kezét megragadja

és csókjával borítja. A lelkesedés lendületet kap: a katonák körüle csoportoznak, sorok, szakaszok, századok képződnek „éljen Napoleon!“, „éljen a császár!“ kiáltások közt, s azon ponton állanak, hogy egészen a herceg részére álljanak. E közben a laktanya másik végén zaj hallatszik. Egy tiszt azon hirt terjeszti, hogy a herceg nem Napoleon császár unokája, hanem Vaudrey ezredesé, és egy család, egy nyegle volna. Erre új megütkezés támad. Plegnier nevű tiszt a herceghez rohan, hogy megfogja, de a tüzerek megragadják, a herceg azonban elbocsáttatja. A zavar növekszik; azok is, kiket a herceg már megnyert, dühbe jönnek. Napoleon Lajos a megnyert katonákkal kivonulni akar, s már a kaput eléri, midőn a 4-ik tüzer ezred elvágott része, mely a rossz fogadtatást az utban meghallá, a laktanyába nyomul, s a herceg részére alakult századokat karddal és karabéllyal visszaveri. A gyalogság majd sorba áll, s töltött fegyverrel, szuronyt szegezve a tüzérséget a laktanya faláig szorítja vissza. A herceg vala az első, kit fogságba ejtettek, s ép azon tiszt fogta meg, kit elébb szabadon bocsátott. Vaudrey ezredes is rövid ellenkezés után megadta magát. Parquin ezredes most berohan, és a katonákat a herceg és Vaudrey mellett bátorítja. A zavar most még nagyobb lesz. Taillandier ezredes nem képes őket lecsendesíteni. A 4-dik tüzer ezred ezredesének kibocsátását kívánja. Végre engednek. Vaudrey ezredes az ezred elibe mennén, kéri őket, hogy most utoljára engedelmeskedjenek neki. A nép a sánczról a gyalog ezred magaviseletét látván, kövekkel kezdte dobálni; a katonaság még

nagyobb dühbe hozatván, puskalövésekkel kergette el a népet.

Mig ezek a laktanyában történtek, addig a többi tüzér ezredeket megnyerték, s csoportonként utban valának; az utász zászlóaly is Laity fölszólítása következtében a herczeghez állt. Azonban a roszt kiemenetelt meghallva, lassanként elszéledtek.

A laktanya belsejében pedig két francia ezred fegyvert szegezve egymás kebelének, állott szemben, mig végre Taillandier és Vaudrey szavára lecsendesültek, s a kapu megnyilván, a tüzerek kitakarodtak.

Persigny és Laity is megérkeztek. Ezek a tüzereket álgyuikhoz akarták vezetni, de a lőszer a fegyvertárban levén, melynek kulcsa a fogoly Vaudrey ezredesnél volt — így mit sem tehettek.

Parquin és Laity is elfogatott. Persignyt Gordon asszony ügyesen megmentette, alkalmat szolgáltatván a távozásra, és egyuttal az irományokat ideje korán megégette.

Igy a vállalat egészen meghiusult. A herczeg különben megmenekülhetett volna, néhány tisztt utat tört számára, de ő társai sorsát osztani akarta. Miután fogoly volt, magát férfiasan és csendesesen viselte. Vaudrey ezredestől engedelmet kért, hogy ily bajba vitte, s ez a herczeg kezét hévvel megszorítván keblére nyomta.

A herczeg alig fogatott el, a börtönből mindjárt irt Voirol tábornoknak, s úgy jelenté föl magát mint a merény egyedüli okozóját. Irt anyjának is a szerencsétlen eredmény felől. Különben, mikép fölebb is megjegyztük, két levelet készített volt

előre: egyiket a siker, másikat a szerencsétlenség esetére. Ez utóbbiból, mely különben anyja kezéhez nem juthatott, ezen sorokat emeljük ki: „Kedves anyám: Én meggyőztem, én egy nemes ügyért halok meg, a franczia nép ügyeért, mely egykor halálomat sajnálni fogja. Ne sirjon ön értem, ne tegyen senkinek szemrehányást, engem senki sem csábított, én egyedül akartam a kísérletet tenni, hogy Franciaországnak dicsőségét és szabadságát visszaadjam. Midőn én a Rajnát átléptem, mindenre készen valék.“

Ezen érzelem látszik azon szavaiban is midőn többek által vigasztaltatván így szólott: „Legalább most nem halok meg a száműzetésben.“

A herczeg tiz napig volt börtönben, anélkül, hogy tudta volna a kormánynak irántai szándokát. Voirol tábornok többször meglátogatta, s könyezve beszélte, hogy mi benső küzdelmet kell kiállnia, midőn a császár unokája ellen így viseltetni köteleztetik; megvallá, hogy mindezt azért teszi, mert hálából Lajos Fülöp iránti kötelességeit nem akarja megszegni. 1836 nov. 9-kén estve Voirol tábornok Chozin d'Arnouville városi ispánnal a börtönben megjelent, s kivezették, anélkül, hogy mondanák hová. A városháznál átadatott Cuynat seinemegyei csendőrségi főparancsnoknak és a vele volt hadnagy Thiboutotnak. A herczeget mindjárt postakocsira tették és Párisba vitték. Jóllehet a herczeggel udvariisan bántak, ő mégis panaszkodott, hogy miért választják el társaitól, s miért nem engedtetik meg neki, hogy a népet céljai felől fölvilágosítsa.

Mig a herczeg utban volt Páris felé, addig

Hortense királynő megtudta a leverő hirt, és sietett mindjárt Párisba, hogy a királynál fia számára kegyelmet eszközöljön. A herczeg nov. 12-kén érkezett meg, s már anyja ott volt. Delessert főispán a herczeget tudósítá anyja megérkeztéről, valamint arról is, hogy Molé megígérte, miszerint azon föltétel alatt, hogy ha anyja a már rá sujtott számüzetést vele megosztaná, nem fogna elítéltetni, és a számüzetési hely Amerika fogna lenni. Napoleon Lajos Delessert ezen szavaira elkeseredett. Tiltakozott az elvitel ellen. Majd azt adták feleletül, miszerint ugy bánnak vele, mint hasonló esetben Berry herczegnővel, és mi különbséget sem fognak tenni, barátai azonban hasonló sorshan nem osztozhatnak.

A herczeg ezen szomorú körülmények közt anyjához következő levelet intézett:

„Drága anyám! Ön lépésében elismerek minden irántami gyöngédséget, de ön csak a veszélyre nem becsületemre gondolt, mi engem barátim sorsának osztására köteleze. Nagyon fájt nekem ezen embereket elhagyni, kiket én döntöttem veszélybe, minthogy jelenlétem és részükre tett törekvéseim az esküdtszékre hatállyal lehettek volna. Én irok a királynak, kérvén őt, vessen egy kegyes pillantást reájok — ez a legnagyobb kegy, mi engem megindíthat. Én utazom Amerikába, de drága anyám, ha ön nem akarja fájdalom növelni, ne kövessen engemet, esedezem! Azon gondolat, hogy anyámmal az amerikai számüzetést megosztani engedném, a világ előtt letörülhetlen szennyfolt, szivemre nézve pedig mardosó fájdalom lenne. Én megyek Amerikába, hogy ugy tegyek, mint Murat Achilles. Én

szerzek magamnak életmódot; hogy nekem ott tes-
sék, új érdek kelleik. Kérem, drága anyám, gon-
doskodjék hogy a strasburgi foglyoknak mi se hiá-
nyozzék; gondoskodjék ön Vaudrey gyermekeiről,
kik anyjokkal együtt Párisban vannak. Én sorsom
könnyen tüdném, ha bizonyos volnék benne, hogy a
többi szerencsétlen társaim megszabadulnak; de de-
rék katonák halálát tudni, ez keserű fájdalom, mi
nem szünik meg soha. Isten önnel drága anyám!
fogadja hálámat irántam tanusított gyöngédségeért;
térjen vissza Arenenbergbe, s ne keressen föl en-
gem Amerikában, mert én úgy nagyon szerencsét-
len lennék. Isten önnel, ölelem önt, én mindig egész
szivemből fogom szeretni

Szerető és tisztelő fia

Bonaparte Napoleon Lajos.“

Ez alkalommal irt a királyhoz is: kérte őt fo-
goly barátiért. Irt Barrot asszonynak is, Odillon-
Barrot nejének, kinek férjét, Mauguin és Larabittal
együtt fölkerete, hogy ha tán az esküdtszék elibe ál-
litatnék védelmezné őt. Az Odillon- Barrothoz in-
tézett levélhez van mellékelve a herczeg által ké-
szített védelmi terv is, mely nevezetes okmányt ide
igtatjuk:

„Uraim, nem életemet akarom önök előtt vé-
delmezni, hanem becsületemet és jogomat. Ne hig-
gyék önök, hogy azért jöttem ide, mikép bársonnyal
bevont székre üljek — nekem magasb eszmém volt:
én a népet jogaiba visszahelyezni, nemzeti gyűlést
összehíni akartam, mely mindenki érdekét tekintet-
be véve, francia törvényeket teremtett volna,

anélkül, hogy azokat Anglia vagy Amerika alkotmányaiból kölcsönözte volna, melyek hozzánk nem il-
lenek. A császár küldetését, Europa polgárosítását
végrehajtotta, ő a népeket szabadságaikra előkészí-
tette, midőn ő a szokásokba az egyenlőség elvét be-
vitte és a fölemelkedésre egyedül az érdemet joga-
sitotta. Mindazon kormányok, melyek utána követ-
keztek, kizárólagosak valának — egyik a nemességet
és papságot, a másik a polgárságot, meg másik a
proletariatust segítette. A császár kormánya azon-
ban a népre támaszkodott, mint a tábornok hadse-
regére. Én magam a nemzetgyűlés képviselőjeül
tekintem és a sasban csak a nép jogainak jelvényét
látom.“

A herceget sem anyja sem senki más meg nem
nézhette. Mikor az elindulás órája ütött, egy kocsi-
ba tették, s a port-louisi rév-erősségbe vitték, hol An-
dromeda corvettre ültették. A corvett nov. 21-kén
szedte föl horgonyait, hogy elhagyja Európát, mint
nagybátyja azelőtt 21 évvel. A hajóskapitány sem
tudta hova viszi, irott parancsa volt, melyet csak a
32 szélesség-foknál bonthatott föl. Így történt az,
hogy a hajó először csak Rio-Janeiroban vethetett
horgonyt, hol sokáig maradt, anélkül, hogy a vidék
lakosival a közlekedés neki megengedettetett volna.
Végre a hajó 1837 mart. első napjaiban New-York-
ban kikötött, s Napoleon unokáját, ki állítása szerint
szabadságért küzdött és bukott meg, e szabad föld-
nek adta át.

XIV.

Mig Napoleon Lajos herceg a tengeren új rendeltetése helyére vitetett, addig a strasburgi foglyokat Vaudrey és Parquin ezredest, De Bruc századost, De Querelles és Laity hadnagyokat, Gri-court urat és Gordon asszonyt esküdszék elibe állították. A pört tizenkét ülésben tárgyalták, igen számos hallgatóság előtt. Alig kezdtek a tárgyaláshoz, Persigny egy levelet küldött Londonból Vaudrey ezredeshez, melynek postán okvetlen a királyi főügyész kezeibe kellett kerülnie. Ebből egy szélesen kiterjedő összeesküvésre lehet következtetni. Végre Parquin ügyvéd, a vádlott ezredes testvére, védelmének derekán erélyesen kérte a vádlottak fölmentését: mint az egyenlőség megsértését hozván fel, hogy az összeesküvés fejét szabadon bocsátják, míg a kisebb bünösöket elítéltetni akarják. E védv nagy hatást gyakorolt a hallgatóságra. Parquin kimondá, hogy nincs más elégtétel, mint a szabadonbocsátás. „Igen, igen“ kiáltá utána a tömeg. Az elnök az elítélés mellett szólott, míg a karzaton a szabadonbocsáttatást hangoztatták. Végre a tanácssterembe vonultak. Midőn husz percz múlva visszatértek a vádlottakat bünteleneknek nyilvánították. Erre rendkívüli lelkesedési örömjaj tört ki, mely mind az esküdteket, mind a vádlottakat illette.

Ez ítélet ellen a francia miniszteri és német sajtó hevesen kikelt; egyedül az angol sajtó nyilatkozott az esküdszék mellett.

Im ez a strasburgi merény története, melyet sokan akkor pártszenvedélyből százfélekép adtak a világ elibe. Történt bár az előadás akármilyen alakban, kettőt nem lehet megtagadni: először Napoleon Lajosnak e vállalatbani önzéstelen jó szándokát és nemeslelkűségét, másodszer pedig a francia népnek e vállalat iránti rokonszenvét. Ezt mutatja a strasburgi népnek a merény alkalmávali magaviselete; ezt mutatja az esküdtszék ítélete. Maga Louis Blanc „Tíz év története“ czimű nagyszerű munkájában megvallja, mikép e vállalat kimenetelét, melyből csak a szerencse hiányzott, a köztársaságiak őszintén sajnálták, pedig ha győzött volna, meglehet összetiporja őket ¹⁾.

Végül még ne feledjünk egyet, a strasburgi esküdtszéki ítélet a Molé-Guizot miniszteriumot annyira megzavarta, hogy az ugynevezett különválasztási törvényt indítványozták, mely abból állott volna, mikép a katonák és polgáriak által közösen elkövetett bűnöknél a katonák haditörvényt, a polgáriak pedig esküdtszék elibe lennének állítandók. Lamartine, ki a strasburgi esküdtszék ítéletén fölborzadt és ki a bonapártistáknak, mint a restauratio története munkájából is kitetszik, soha sem volt barátja, a törvény mellett szavazott, az orleanista Dupin és a legitimista Berryer pedig ellene.

¹⁾ Louis Blanc, Histoire de dix ans.

XV.

A strasburgi események a Bonaparte családnak Amerikában levő tagjai közt mély részvétet gerjesztettek. Europai lapok azon hirt terjeszték el, hogy az ott élő Bonapartisták készek volnának az első jelre Európába visszatérni. A herceg nem sokáig tartózkodott Amerikában, azonban míg ott mulatott, azon kevés időt is haszonnal tölté el. Gyorsan beutazta Észak- és Délamerikát. Anyjához több levelet irt¹⁾, melyekből míg egyfelől legnagyobb fiui gyöngédség tűnik ki, másfelől hevesen tör ki azon vágy, hogy életének egyetlen czélja: Franciaországban a legfőbb hatalomra jutni.

Napoleon Lajosnak ugy látszik, nem volt kiszabva Amerikában mulatása ideje. E tekintetben nem tett semmi ígéretet, jóllehet némelyek az ellenkezőt állítják, mit azonban megczáfol azon körülmény, mikép a párisi kormány Hortense királynőnek azt ajánlotta, hogy csak birja fiát az Amerikában maradásra. A királynő azt felelte, hogy a herceg saját ura. De másfelől ezen rábirás sem látszik valami követelőnek, mert már 1837 tavaszának elején Gérard tábornagy Arenenbergbe izent, mikép a francia kormány nem nézné rosz szemmel Hortense királynő fiának visszatérését.

Mig azonban őt Europa földére visszahoznók,

¹⁾ Ezek következő czimű munkában közöltettek : The Political and Historical Works of Louis Napoleon Bonaparte. With a Original Memoir of his Life. 2 vols. London.

közöljük egy nevezetes levelét, melyet Amerikából Vaudrey ezredeshez intézett. E levél, jól mondja La Gueronnière, a loyaltás és stoicismus bámulandó példánya.

„New-York, apr. 15, 1837.

„Kedves ezredes,

„Ön nem képzelheti mennyire boldog valék meghallván az Egyesült-államokbani kiszálltamkor ön felmentetését; négy hónap és fél alatt egy pillanattig sem szüntem meg ön sorsával gondosan foglalkozni. Fogságba vettetése pillanatától kezdve Franciaországból történt távozásomig, nem szüntem megtenni mindazt, mi tőlem függött szerencsétlenségem társai állásának enyhítésére, és mindenütt kérelmezve részökre, mit sem tettem, mikép ezt ön gondolhatja, mi viselt nevem méltóságával ellenkezének. Midőn elhajóztam volna, irtam önnek, levelem Rossé főügyészhez intézve, ő azt nem küldte el önnek, mert ön védelmére hasznos lehetett volna. Minő gonoszlelkűség! — Mi engem illet, jól teszik, hogy utaztatnak, hogy megakadályozzák az önneli közlekedést a pör bevégezése előtt; én azonban nem busulok érte; francia hajón valék, ez egy lebegő haza. . . És lássa ön az emberi érzelmek különösségét: szerencsétlen vállalatomban könnyeim csak kétszer áruáltak el fájdalmamat; midőn önöktől elszakadva megtudám, hogy el nem ítéltetem, s midőn a fregattot elhagyva, szabadságom visszakupám.

„Azon levél, melyet ön nekem irt, legnagyobb örömmel töltött el; én boldog vagyok annak meg-gondolásában, miszerint mindaz, mit ön szenvedett

nem változtatta meg önnek irántami barátságát, mit én annyira becsülök.

„Két hónapig a déli égöv alatt a sz. ilonai szelekkel hajókáztam. Fájdalom! nem vehettem észre a történeti fontosságú sziklát; de mindig úgy tetstett, mikép a lég közelemben suttofta volna a haldokló császárnak szerencsétlen bajtársaihoz intézett utolsó szavait. . .

„„Én megszentestím a forradalom minden elvét, én azokat törvényeimbe, cselekvényeimbe öntöttem; nincs köztök egy sem, melyet meg ne szentestitettem volna; szerencsétlenségre a körülmények nehezek valának. . . Franciaország engem kimélettal itél meg, számba veszi törekvéseimet; becsüli nevemet, győzelmeimet; kövessétek, legyetek h i v e k azon véleményekhez melyeket védelmeztünk, a dicsőséghez, melyet szereztünk; azonkívül nincs egyéb csak becstelenség és zürzavar!“

„Ön, ezredes, ezen szép szavakat, jól fölfogta!

„Ime én Amerikában vagyok, távol mind attól, mi nekem kedves; még nem tudom mit teendek és meddig maradok itt. Minden esetben, ezredes, én bármely földön legyek, bennem mindig oly barátta találand, kire számíthat, és ki büszke leend érzelmei bizonyítványának tanusítására.

„Isten önnel, ezredes, szolgálja még Franciaországot; mi engem illet, én nem tehetek többet érte a kívánságnál. Isten önnel, ne seledjen.

„Barátja

Bonaparte Napoleon Lajos.“

„U. I. Nincs szükségem, hogy mossam magam ön előtt azon rágalmaktól, melyeknek tárgya valék; nem irathattak alá velem semmi kötelezvényt, mivel azt kértem, hogy fogoly maradjak; különben meg sem kísértették azt kieszközölni. Azzal vádolnak, hogy cseleket szőttem. De Thiers ur ki fog menteni, ő ki azt mondja II. köt. 119 lap: „Minden árnyékban működni kötelezett párt oly lépésekre van kényszerítve, melyeket cselekvényeknek neveznek, ha azok nem szerencsések.“

„Vállalatomat roszalják; de Thiers ur kimentend, ő, ki Marat koporsójának megtiszteltetéséről szólván, így fejezé ki magát: „És ha a történet hasonló jelenetekre emlékeztet, ez azért van, hogy az embereknek értésére adja, mikép a pillanat előítéleteinek hatásáról elmélkedjenek és hogy őket magok megvizsgálására intse midőn a hatalmasokat siratják vagy a nap legyőzötteit kárhoztatják.“ (4-ik kiadás, V. köt., 87-ik lapján Forradalom történetének.)

„Midőn a jövő ön előtt távozik, a multban találhatni vigasztalást! Isten önnel, Isten önnel!“

Azonban míg Napoleon Lajos Amerika szabad földén bujdosik, legyen szabad egy pillanatra visszatérnünk Arenenbergbe rokonszenvünk kísérte Hortense királynőhez.

XVI.

A fiunak az anyátóli elszakadása, — mint, mikor az ág a fáról letöretik, minek következtében maga a fa sorvadásnak indul — Hortense királynőt is

annyira megtöré testben és lélekben, hogy megmaradásához kevés reményt lehete kötni. Ő érezte közelgő halálát. Kevéssel azon fontos műtét előtt, mit rajta végrehajtani kellett, megíratta végrendeletét, mi a következő szavakkal záratik be: „Fiamnak nem adok semmi politikai tanácsot — tudom, hogy állását s mindazon kötelességeket ismeri, melyeket neve elibe szab. Én mindazon fejedelmeknek, kikkel barátságos közlekedésben voltam, megbocsátok azon könnyelműségért, mellyel rólam ítéltek. Az európai hatalmak minden miniszterei- és ügyvivőinek megbocsátok azon hazug tudósításokért, mellyeket rólam költöttek. Én megbocsátom néhány francziának, kiknek én talán hasznára lehettem, azon rágalmat, mivel engemet, hibájok eltakarására, földre sujtottak; én megbocsátok azoknak, kik vizsgálat nélkül hittek nekik, és remélem, hogy drága honfitársaim emlékében egy kevésse élni fogok.“

Hortense irt fiának is Amerikába. Nem kérte őt visszajövetelre, csak közelgő végét sejtette vele. Ezen levélből emeljük ki a következő sorokat, az anyai gyöngédség ezen forró véglehelletét: „Ezen levélben küldöm áldásomat. Mi ismét találkozunk, nem de? egy jobb világban. . . Ezt elhagyván, csak téged sajnállak, és gyöngédségedet, te ki egyedül teremtél nekem némi gyönyörűséget. Ez vigasz leend rád nézve, kedves barátom, mondván neked, mikép gondoskodásod által anyádat, mennyire lehetett, boldoggá tevéd; te gondolni fogsz az én szeretetemre és bátorságod leend. . . Bizonnyal még

találkozunk. . . Higyj ezen édes eszmében; ez szükségesebb sem hogy igaz ne legyen. . .¹⁾

A szerető fiu ezen levélre elhagyta Amerikát és lehető sietséggel utazott vissza Arenenberg felé, édes anyja szemének befogására. Hortense végpillanatairól egy szemtanu ki őt 1837 tavaszán meglátogatta, imigy irt: „1837-ben tavasszal láttam ismét Hortenset, s ah mi megváltozva! A bánat, aggály és betegség megromlását okozták; a királyi nő üres, beesett arcczal, bágyadt, kialudt szemmel és halavány ajakkal kendők és vánkosok közé takarva feküdt a számára készített hord-székben és igy vitetett ide s tova kertében, hol a kedves pontokat egymásután kereste meg, kétségkivül azon gondolattal, hogy nem sokára tőlük bucsut kell vennie. . . Az ég még halála előtt meg adta azon örömet miért esengett: fiát újra meglátta. Utolsó pillanataig jóságát, türelmét és bátorságát nem veszté el; látni lehetett rajta, hogy végtelenül szenved, de a fájdalom és közelgő halál halavány és elfogyott arczáról a kellem és jóindulat előttem feledhetlen sajátságos kifejezését nem törülték le, és mennyire lehetett eltitkolta szenvedését, hogy fiát és barátait ne aggassza. Ajtatosan, szenteskedés nélkül az imádságban kereste a neki szükséges erőt és lemondást; szelid mosollyal, égő lázas kezének gyenge szorításával, a hála szeretetteljes szavával jutalmazott minden körülte tett legkisebb szolgálatot is. Néha haldokló tekintetét a legbensőbb szeretet ki-

¹⁾ Le comte de La Garde, Livre d'art de la reine Hortense.

fejezésével emelte fiára, úgy hogy a körülte levők könyvekre fakadtak.“

Hortense királynő oct. 5-kén fiának karjai közt lelkét az égnek visszaadta. „Halála — mint az említett szemtanu írja — szerencsétlenség vala az egész vidékre. Ha mint királynő hal meg, a ravatal tán fényesebb leendett, de a kísérők fájdalma öszintébb nem. Koporsóját több mint 2000 ember kísérte s úgy sirtak mintha anyjokat vesztették volna el.“ A francia kormány engedelméből a rueil-i sirboltban tétetett le anyja mellé, Malmaisonhoz közel, Seine és Oisemegyében.

XVII.

Napoleon Lajos herceget anyja halála után meglátogatta Laity, a heves érzelmű republikánus, ki a strasburgi eseményben nem jelentéktelen szerepet játszott. A két elégületlen egy könyvet készített a juliusi dynastia ellen, egyszersmind a strasburgi esemény igazolására. Ezen röpirat egész Franciaországban elterjesztetett, s Lajos Fülöp kormánya ezért annyira fölboszonkodék, hogy Laityt, kinek neve a könyv alatt állt 5 évi fogság és 10,000 frk pénzbírságra íteltette. Azonban még ezzel sem elégedett meg, helvécziai követe Montebello gróf (az Eszlingennél elesett Lannes tábornagy fia) által Napoleon Lajos kiutasítását követelte, és annyira vitte a dolgot, hogy ez ügybe Ausztria, Poroszország, Bajorország és Baden követeit bevonta. A herceg épen a gottliebeni vár kiigazításával foglalkozott, melyben egykor Husz János fogva ült,

s melyet lovagvárrá akart átalakítani. Mihelyt a helvétek meghallották, hogy Franciaország mit akar, a rokonszenv jelei egymásután kezdtek iránta mutatkozni. Salenstein, Arenenberg mellett, polgári jogot adott neki, többen tiszteleti polgársággal kínálták meg, sőt Dieszenhofen a Rajna mellett a nagytanács tagjává választotta. Thurgau követe több cantonnal együtt tiltakozott a herczeg kiutasítása ellen, kit Helvéczia polgárának tart. Thurgaucanton nagytanácsa forma szerint visszautasította a francia követelést, miután Napoleon Lajos megígérte, hogy a cantonban csendesen marad. Az alkudozás még folyt, de eredmény nélkül, míg végre Lajos Fülöp felboszankodva, berni követét visszahívatta, a határokat elzáratta, s 25,000 embert vont össze. A francziák Bexben nyomultak és a lyoni tüzérség is parancsot kapott az előnyomulásra. Azonban Helvécziais, megbecstelenítve érezvén magát az által, hogy egy polgárát Lajos Fülöp féltékenységének fölládozza, hasonlókép készült. Genf-, Bern- és Baselben hatalmas készüléteket tettek, a határvárákat erősítették. Helvéczia ellen a német hatalmasságok is fenyegetőztek, s így csakugyan valónak látszott Chateaubriand ezen mondása: „Ha Napoleon kalapját és szürke kabátját egy pálczára akasztanák és a bresti partokon madár-ijesztőnek kitennék, egész Europa fegyvert ragadna¹⁾).

A lelkesedés Helvéczia részéről folytonosan nyilvánult. A berni nemzeti párt 1838 sept. 23-kán népgyűlést hítt össze, s Langenthalban 6—8000 ember gyűlt össze; Baselben hasonló népgyűlés tartott. Ekkor látván Napoleon Lajos, hogy a köztár-

¹⁾ Franke, Louis Napoleon. Gera, 1849.

saságban maradása a helvétekre veszélyt hozhatna, azt mit érte Helvéczia tön elégségesnek vélvén, sept. 22-dikén kijelentette, hogy ő a köztársaságot önként elhagyni akarja. Ezen nyilatkozat a viszálynak végét szakasztá. Aymard tábornok, ki a helvét határokon a francia sereget vezénylette, ugyan fenyegetőzött a „nyugtalan szomszédok“ ellen, de ezen dorgáló napiparancsnak nem nagy hatása vala a népre nézve. A kormány ezen fenyegetésre azzal felelt, hogy a nyugoti határokra két figyelő hadtest állitatott föl.

Napoleon Lajos oct. 14-én Helvéczit elhagyta. Németországon keresztül, Londonba ment, s Carlton-Terraceban üté föl főhadiszállását, itt készítvén újra Lajos Fülöp kormánya ellen a stratégiai terveket.

October 15-dikén, a herczeg eltávozása után, Montebello gróf a kormánynak átnyujtá a francia miniszterelnök sürgönyét, melyben a viszály bevégettnek és a helvét határokoni hadsereg fölösztatottnak nyilváníatik.

XVIII.

Mihelyt a herczeg Angolországba érkezett, első gondja vala, hogy viszálkodó családja között kibékülést kísértsen meg, mert a közelebbi eseményből okulva már ideje lenne viszályaikat feledni és a közös érdekekben egy célra egyesülni. Egy német lap mondja: „ők érezték szükségességét, hogy közös érdekeik védelmére egyesüljenek, s erre az északi hatalmasságoknak az arenenbergi ügybe avatkozása sokat tett.“ A bonapartisták Londonban védelemre és vendégszeretetre találtak. Maga a herczeg mig

egyfelől mint nagyvilági ember az aristocratiai felsőbb körökben kénye-kedve szerint élt, másfelől nem feledkezett meg azon küldetésről, mi a reichstadti herczeg halála után őt illeté. Franciaországi barátival az összeköttetés megerősödött; a közlekedés köztük folyt. Ügyének a sajtóban védelmezőket szerzett, mindamellett, hogy Lajos Fülöp a sajtó embereit mind a maga részére ügyekezett hódítani. Ezen kölcsönös törekvés következménye volt, hogy 1839 nov. és dec. havában Páris- és Lyonban több bonapartistát befogtak: a többi közt Durandt, a „Capitole“ szerkesztőjét, Varginet-t a „Censeur de Lyon“ szerkesztőjét, Croy-Chanel marquist testvérestől együtt.

A herczeg maga is folytonosan dolgozott. Carlton-Terraceban írta „Napoleoni eszmék“ czimű nevezetes munkáját nagybátyja politikai elveinek kitisztázása, védelme és terjesztése végett. Ez irata leginkább van elterjedve Európában, s némely lényegesebb részeit kiemelni nem lesz fölösleges. A herczeg előbeszédében kijelenti, hogy miután fegyverrel a császárt nem védheti, legalább iratai által ótalmazandja emlékét. Ő mint minden általános eleméletnek és minden erkölcsi függésnek ellensége, egy párt, egy osztályzat, egy kormány iránt sem kötelezte el magát; szava szabad mint eszméje . . . ő szereti a szabadságot. Igen, mondja Napoleon Lajos, a császár is a szabadságot akarta megalapítani, de nem volt ideje az előkészületek bevégzésére, mert Anglia és az idegen hatalmak soha sem akarták elfogadni a följánlott békét. „A belső szabadság ideje még nem jött volt el. Ha egy ország ellenséges

pártok által van megszaggatva, azokat elébb el kell enyésztetni, így elébb a gyűlölség és visszavonásnak kell megszűnni, s csak azután lehetséges a szabadság. Ha egy demokratiai országban, mint Franciaország, az egyenlőség elve még általánosan nincs átvive, azt minden törvénybe előre bevinni kell, hogy a szabadság lehetséges legyen. Ha sem közszellem, sem vallásosság, sem politikai érzület többé nincs, legalább egyet ezen három tényezők közül vissza kell állítani, míg a szabadság lehető fogna lenni. Ha az alkotmány ismételt változtatásai a törvény tiszteletét megrendítették, a törvényes befolyást ismét meg kell szilárdítani, mielőtt a szabadság lehető volna. Ha társadalmi forradalom által a régi erkölcsök megromlottak, új elvek által újakat kell teremteni, mielőtt a szabadság lehető volna. Ha a kormánynak, bármi alakú legyen is, nincs sem hatalma, sem tekintélye, rend nem létezik sem a kormányzatban, sem az államban, a tekintélyt újjá kell teremteni, a rendet vissza kell állítani, mielőtt a szabadság lehető volna. Midőn egy nemzetben nincs többé aristocratia, és nincs szervezve csak a hadsereg, szabályozott szervezetre alapított társadalmi rendet kell teremteni, mielőtt a szabadság lehető volna. Végre midőn egy ország szomszédaival háborút visel és kebelében még az idegenek párthivei vannak, az ellenségeket kell legyőzni, s a szövetségeseket biztosságba helyezni, mielőtt a szabadság lehetséges volna. Forradalom után nem lényeges alkotmányt készíteni, hanem egy rendszert kell elfogadni, mely népszerű elveken alapulván, az alapítás és alkotás minden szükséges erejével birjon,

mely a pillanat nehézségein győzedelmeskedve, hajlékonysággal birjon, hogy azt a körülményekhez lehessen illeszteni. „Az alkotmány, mondja Napoleon, az idő műve, benne a javításokra nem lehet elég tágas utat hagyni.“

Napoleon Lajos munkájában ezután fölhozza, hogy Napoleon az érintett elveket mikép alkalmazta:

„Hogy a pártokat kibékítse és elenyésztesse, megszüntette azon törvényeket, melyek a kivándorlottak rokonait és elébbi nemeseket politikai jogok gyakorlása- és közhivatalok viseletéből kizárták, deportatióra ítélt írókat, mint Carnot, Portalis és másokat visszahítt, valamint több mint 100,000 kivándorlót, ezek közt az alkotmányozó gyűlés tagjait; hivatalában több volt conventi tagot megerősített, kiket kizárni akartak. Kibékíté Vendéet, Lyon-, Marseille- és Bordeauxban helyhatóságokat szervezett. Államtanácsában egy nap így szólott: „„Egy párt által kormányozni, annyit tesz: mint elébb utóbb tőle függeni. Azt nem teszem. Én nemzeti vagyok. Én használom mindazokat, kiknek képességek, akaratok van velem haladni stb.“ Hogy a törvény hatalmát ismét szilárdan megalapítsa, Napoleon törvényhozást teremtett, mely midőn mindenki érdekét és a jogosság s egyenlőség elveit alapul vette, a kedélyekben is gyökeret vert. Az erkölcsi és anyagi érdekek elősegítése által, az ipar, földészet, kereskedelem emelésére, a szegénység enyhítésére tett intézkedések által, valamint a közoktatás javítása által a közszellem föléledésére hatott, mi az ország intézményeihez ragaszkodásból

áll. Az egyenlőség és rendre nézve egy mindent magában foglaló közigazgatási, politikai és katonai szervezet által gondoskodott, mely egészen demokratiai alapból folyván ki, egy csomó hierarchiai közbeeső lépcsőzetek által minden egyest az állam fejéhez kapcsolt és megfordítva ez utóbbi hatalmát s akarátát az állam minden részére kiterjeszté. Minden erő- és tehetségnek leghatalmasabb tért nyitott a hadsereg- és államban legmagasb helyekre juthatni, és az egyenlőség elvét legnagyobb kiterjedésben vivé keresztül. Egy egész demokratiai államnak, melyben a fentartó elv hiányzik, örökös dynastiára, az állandóság elvére van szüksége; midőn tehát Napoleon a nemzethez azon kérdést intézte, vajjon örökös hatalmat akar-e, négy millió szavazat igennel felelt. Végre, hogy a vallásos elemet megszilárdítsa, a szertartásokat ismét helyre állítá, anélkül azonban, hogy a papságot uralma eszközévé tette volna. Ha Napoleon külczélját: a nemzetiség és minden közös érdek kielégítésének elvén álló európai nagy államszövetség megalapítását eléri, benn a szabadságot megszilárdítja; ő ezt teheté; a szabadság csak erősítette volna hatalmát, mert mindazon intézményeket megtette, melyeknek a szabadságot megelőznie kell, az ő hatalma a nemzet egész tömegén seküdt, érdeke az volt mi a népé, és a kormány s kormányzottak között legtökéletes kölcsönös bizalom uralkodék. Sem a parlamenti vitatkozás szabadsága, sem a sajtó szabadsága nem lehetett rá nézve veszélyes, mert mennél több erkölcsi erővel bír valamely kormány, annál kevesebb szüksége van anyagi hatalom-eszközök alkalmazá-

sára; a közvélemény mennél önkénytebben nyújtja át a hatalmat, használatát annál könnyebben nélkülözheti.

A kül politikát illetően, három mód s következőleg három rendszer létezik, mely szerint Franciaország az idegen államokkal közlekedhetik: „Van egy vak és szenvedélyes politika, mely egész Európának keztyüt vetni és minden királyt trónjától megfosztani akarna. Van egy más, ennek ép ellenkezője, mi a béke fentartásából áll, a haza érdekeinek és becsületének árán a fejedelmek barátságát keresve. Végre van egy harmadik politika, mely Franciaország barátságát őszintén följánlja minden kormánynak, melyek közös érdekekben vele akarnak haladni. Az elsővel nem lehet sem béke, sem fegyverszünet; a másodikkal nincs háboru, de függetlenség sem; a harmadikkal nincs becsület nélküli béke, nincs általános háboru. E harmadik volt Napoleon politikája.“ A többi közt, végül, fölhozza, hogy Franciaország háboruinak, szerencsétlenségeinek Anglia volt az oka, pedig Napoleon a békét többször följánlotta, s e tekintetben a császár bizonyító szavait idézi föl.

A „Napoleoni eszmék“-et „Napoleoni eszme“ című havi irat követte. ¹⁾ Ebben a Napoleoni eszmének képét adja, melynek Franciaország minden államférfia előtt lebegnie kell. „A napoleoni eszme erejének öntudatában erős levén, a megvesztegetést, hízélgést, hazugságot, a gyengesség ezen köz segéd-eszközeit elutasítja magától. Jóllehet mindent a

1) „L'idée Napoléonienne, oeuvre mensuelle.“ 1840.

néptől vár, azért a népnek nem hizeleg, hanem a democratia hitvány phrasisait megveti, melyekkel a tömegeket csalogatni és nemtelen rokonszenveket szövetségesül toborzani ügyekeznek. Nem célja: változékony népszerűséget szerezni, alig lecsendesített gyűlölet élesztése és veszélyes szenvedélyek gerjesztése által. . . . A napoleoni eszme a jogosság, tekintély és szabadság azon nagy elveit fejt ki, melyek az izgatottság idejében gyakran elfelejtetnek. Az csak meggyőződés által akar győzni, ezért egyességet és bizalmat szónokol, s inkább az észre, mint az erőre hivatkozik. De ha sok üldözés által szélsőségre vitetik: az egy szerencsétlen nép egyedüli reménye, a dicsőség és hazabecsületének vég menedéke, majd sisakot és lándzsát ragad, a haza oltárára lép és az annyi államférfiak és szónokok által megcsalt néphez, így kiált: „Hányd le a trónról hamis bálványaidat és képeidet! Égesd meg, mit eddig imádtál, és imádd, mit eddig megégettél“¹⁾.

XIX.

Napoleon Lajosra kedvező idő látszott bekövetkezni. Lajos Fülöp minisztertanácsának elnöke Thiers lett, ki eddig, mint szabadelmű, a Molé-Guizot miniszterium ellen működött. Ez egyfelől harcias érzelmei által, másfelől szabadelműségének nyilatkozatai által akarta a nép kegyét megnyerni. Az ut és mód nem hiányzott. A keleti kérdés Franciaországot tíz évi dermettségéből fölveré. A négyes szövetség, mi által Franciaország a keleti ügyben minden befolyásból kizáratott volna, a né-

¹⁾ Tiedesfreund, Napoleon III.

pet creje és becsületének érzetére serkenté, s Thiers, hogy népszerűségét megszilárdítsa, a szószéken, a sajtóban háborut szónokolt. A nép is nagy kedvet mutatott a háborura. Thiers, hogy a kedélyeket máskép is izgassa, elhatározá, hogy a francia nép régi kivánságát, Napoleon hamvainak Sz.-Ilonából visszahozatalát végrehajtja. Guizotnak, Franciaország ekkori londoni követének meghagyatott, hogy a császár hamvait a britektől, kik őt életében mindig tábornoknak tekintették és elismerni nem akarták, kérje vissza. A brit kabinet engedett. A szent hamvak elhozatalára Joinville herceg, Lajos Fülöp fia rendeltetett ki, a Belle-Poule fregattal. Ezen határozattal a nép rokonszenve is föléledt a bonaparteisták iránt: a követkamrához kérvények intéztettek a Bonaparte család visszahívása tárgyában.

Ennyi szenvedély hullámozása, ennyi rokonszenv nyilvánulása közepett Napoleon Lajos, miről gondolkodott Londonban? Hogy a francia népnek szabadságát visszaadja, s hogy egy második merény által a strasburgi szerencsétlen vállalatot jóvá tegye. A vállalatot nagyobb részt ismét azon emberek vezették, kik a strasburgit. Nevezetesen részt vettek benne, az öreg Montholon tábornok, Ornano, Parquin, Persigny, Morny stb. A bonapartista működés központja Páris és Lille vala. Amott a régi katonákra, munkásokra és helyőrségre akartak hatni. Excelsmans tábornok a herceg által személyesen szólított föl, de nem ígérkezett, Lilleben nevezetesen a katonaságot akarták megnyerni, melyet Magnan tábornok, az északi hadosztály parancsnoka vezénylett.

Itt Le Duff de Mesonan működött, egy Lajos Fülöp által nyugalmazott, s ezért elleneesküdütt táborkari tiszt. A londoni levelekből a lillei helyőrség katonái közt több ezer példányt osztottak ki, s jó sikerre számítottak. Mesonan azt írta Napoleon Lajosnak, hogy Magnan tábornokra számíthat, azonban ez később, a törvénytörés előtt a gyanunak ellene nyilatkozott. Így a franciaországi dolgokat lehető jó reménnyel elintézték.

A herceg 1840 maj. havában Brüsszelbe utazott. Itt is ügye részére megnyert egy Kessels nevű belga őrnagyot. Az összeesküdtek Londonban, jul. havában összegyűltek, és a pillanatot épen elérkezettnek tekinték, mert már a fregatt elindult volt Sz.-Ilonába. Az indulás meghatározott. Napoleon Lajos a „Castel of Edinbourgh“ nevű hajót kibérelte. Aug. 5-kén reggel 56 személy kíséretében Ramsgateben hajóra ülének. A kísérők közt valának: Mont-holon tábornok és fia, Vaudrey tábornok, Voisin tábornok, Parquin ezredes, Persigny, Kessels őrnagy, Crouy-Chanal marquis, Forestier, Thery, Querelles, Brac, Lombard, Bassarotti, Elsner, Derand Károly, Jourdain Desportes, és a herceg orvosa Dr. Conneau. Mindezek, úgy azok is, kiket még toboroztak, a régi testőrség egyenruhájában valának öltözve.

A hajó másnap reggel 1 órakor Vimereuxbe ért, egy kis francia révbe, Boulognetól két órányira. A herceg remélte, hogy úgy fogadják, mikép nagybátyját Cannesban, Elbából visszatérte alkalmával. De nagyon csalódott. Vimereuxból Boulogneba nyomult, ép azon városrészbe, hol a 42-ik serezből két század feküdt. A sást a csapat élén vitték. A

nép azonban hozzá nem igen csatlakozott, minek oka tán az idő is lehetett, mert reggel korán 4 órakor vonult a városba.

Előbb a laktanyában levőket akarták megnyerni, de itt csak egy tiszt ajánlkozott, ki midőn a katonaságot fölszólítá, azok csak gyéren feleltek kedvezőleg. Egy más tudósítás szerint pedig a katonaság őket jól fogadta, s már a jöttökkel kezdtek összebarátkozni. Annyi igaz, hogy a laktanya előtt álló őr, talán Aladenize hadnagy meghagyása következtében, ki titkon a bonaparteistákkal tartott, mikor a herczeg a laktanyába lépett, előtte tisztelkedett. Ezen tudósítás szerint a herczeg „éljen a császár!” kiáltással fogadtatott. A dolog tehát jó lábon állott volna; de itt is, mint Strasburgban, szerencsétlen körülmények adták elő magokat, melyek miatt a terv meghiusult. Col-Puygellier százados a laktanyába ront, a katonákat kötelességeikre inti, ezek két részre szakadnak, s fenyegetőleg állanak egymással szem közt. A herczeg most határozottabb volt mint Strasburgban: a századosra pisztolyt szegzett — de, szerencsétlenségre, nem talált — és egy más katonát sebesített meg. Miután a nevezett százados körül a hűségben maradó katonák gyülekezni kezdtek: a bonaparteista csapat tanácsosnak vélte a visszavonulást, mi legjobb rendben megtörtént.

Most a fölkelés más szint ölte. Mintegy 300 ember csatlakozott hozzájuk a népből és elhatározták, hogy a népet lázasszák föl. Első teendő vala: a várerősséget bevenni, hol fegyverek voltak. De a kapu zárva volt, s hogy szétrontsák nem vala semmi

eszköz. Napoleon nem tehetett egyebet, mint a városon kívül vonult és csapatját a Napoleon oszlop körül állítá föl, mely ott az 1805-ki tábor emlékére emeltetett. Erre a háromszin zászlót a sassal kitűzték. A városban az alatt a nemzetőrséget összegyűjték. Az alispán, a nemzetőrséggel és Col-Puygellier a sorkatonasággal ellenök nyomult. A tengeren ugyan ott volt a mentő hajó, de a dacolás még is veszélyes lehetett. Montholon tábornok visszavonulást ajánlott. A herczeg nem akart róla tudni: „én e földön akarok meghalni, melyről annyi idő óta számüzve vagyok!” kiáltott, s csak erőszakkal vihették el. A parthoz érve, csak egy csolnak volt a hajóhoz, s a nemzetőrség nyomukban haladott utánuk. Col-Puygellier tüzet parancsol. A nemzetőrség vállhoz vett fegyverben marad, de a sorkatonaság lö, s Voisin tábornok megsebesítetik, Faure pedig agyon lövetik. A herczeg három lövést kap: kettő öltönyén megy keresztül, egy pedig karját surolja. A menekültek a csolnakra szaladnak, s közöttük és a nemzetőrség közt csatára kerül a dolog. A herczeg maga is egyet megsebesít. Végre sikerül a partot elhagyni. A lapátok a hullámokkal küzdenek. A nemzetőrség is lö. A csolnak azonban fölfordul, minthogy nagyon meg volt terhelve. Majd mindnyájan a vízbe hullanak. Dunin gróf elmerül; a többek uszással akarnak menekülni, de vagy ott helyben vagy Boulogne környékén elfogatnak, kivéve Querelles grófot, kit a jól megfizetett halászok megszabadítottak. A herczeg Col-Puygelliernek megadta magát. A herczeg ötvenegyed magával lett fogoly, s a boulognei várba vitetett.

Midőn a gőzös a vámhivatalnokoktól megmozdított, néhány ezer fegyvert, két állami kocsit, s tiz pcompásan felszerelt lovat találtak, egy betanított eleven sassal együtt. Ezen sasnak a monda szerint a Napolon oszlopra kellett volna, jó jelként repülni, vagy pedig kedvező süker esetében, ha a herczeg császárrá kiáltatik, fejére szállani. A hajón találtak még több Londonban nyomott és a néphez intézett kiáltványt; egyikben Thiers miniszter-elnök, Clauzel tábornok pedig hadügyminiszterre nevezetett.

A boulognei merény is, e szerint ép úgy megghiusult, mint a strasburgi. A herczeg eszélyesen teszi, ha a párisi bizottmány véleményét követi, mely őt leverni ügyekezett vállalatáról, jó kimenetelet nem látván.

XX.

Napoleon Lajost Boulogneból Hamba, azután Párisba vitték. Börtöneül azon szoba rendeltetett, melyben egykor Fieschi, a pokolgép föltalálója ült. Egy királyi rendelet által a pairek aug. 9-ikén összehivattak, a fölségsértők elítélésére. Lehető rövid vizsgálat után, a pör tárgyalása sept. 28-kán elkezdődött. A vádiratban 19 egyén foglaltatott be, mint fölségsértő, minek oka pedig, mert Lajos Fülöp kormánya ezen merényletnek sem akart jelentőséget tulajdonítani. A pairek előtt tizennégyen jelentek meg: a többi közt Montholon tábornok, Voisin tábornok, ki megsebzett karját akkor is vörös kendőbe kötve hordozá, Persigny. A herczeg előtt egy

csendőr hadnagy ment, s mindnyájan utána lépdeltek. A vádlottak padjára leültek. Montholon tábornok a herczeg közelében foglalt helyet. Miután az illető iratok fölolvastattak, az elnök szólt: „Bonaparte Napoleon Lajos, álljon föl ön, kihallgattatása kezdődik. A herczeg fölállt. „Mielőtt önök kérdéseire felelnék, engedtessek meg, hogy a pair-törvényszékhez néhány szót intézhessenek.“ Az engedély megadatott, s akkor Napoleon Lajos herczeg következő beszédet tartott:

„Először életemben, végre megengedettet, hogy szavamat Franciaországban fölemeljem és a francziákhoz szabadon szólhassak.

„Daczára az öröknek, kik környeznek, daczára a vádaknak, melyek ellenem emeltetnek, fiatalkorom emlékeitől eltelve, én midőn a senatus ezen falai között, önök között vagyok, kiket ismerek, nem gondolhatom, hogy szükség magamat igazolnom, sem hogy önök biráim lehetnének. Ünnepestes alkalom nyujtatott nekem polgártársaimat állásom, nézeteim, terveim felől, arról mit gondolok, mit akarok, fölvilágosítani.

„Ha én kevélység és gyengesség nélkül a nemzetől családom kezébe letett jogokra hivatkozom, ez csak azért történik, hogy azon kötelességeket teljesítsem, melyeket e jogok mindnyájunkra szabnak.

„Ötven év óta, midőn a népfensőség elve a világ leghatalmasabb forradalma által megszentetett, a nemzeti akarat oly ünnepestesen soha sem proclamáltatott, soha annyi és oly szabad sza-

vazat által be nem igtattatott, mint a császársági alkotmány elfogadásával.

„A nemzet fensőségének ezen nagy cselekvényét soha vissza nem vonta, és a császár mondotta: Minden mi nélküle történt, jogtalan.

Ovakodjanak önök azt is hinni, mikép én talán személyes nagyravágyás sugallataitól vezetettve Franciaországban az ország akarata ellen császári restauratiót akarnék megkísérteni. Én magasabb leczkék után képződtem, és nemesb mintaképek alatt éltem.

„Én oly atyának vagyok fia, ki a trónról sajnálat nélkül mondott le, midőn látta, hogy Franciaország érdekeit azon népével, melynek kormányzására hivatott, össze nem egyeztetheti.

„A császár, nagybátyám, inkább lemondott a császárságról, minthogy a kötések által oly megszorító határokat fogadjon el, melyek Franciaországot megvetés és fenyegetéseknek tették volna ki, mikkél most ellenében a külföld fölléphet. Egy nap sem volt, hogy feledtem volna ezen oktatásokat. Az érdemetlen és véres száműzetés, mely életemet a trón lépcsőitől, hol születtem, a börtönig, melyből most jövök ki, elhuzta, képtelen vala szívem fölingerlésére és elfárasztására; egy nap sem volt képes elidegeníteni Franciaország dicsőségétől, jogaitól, érdekeitől.

„Midőn a nép, 1830-ban, fensőségét visszanyerte, azt hívém, mikép a győzelem utáni nap loyális leend, mint maga a győzelem, és hogy Franciaország sorsa örökre megállapítva; de az ország tiz év alatt szomorú tapasztalatokat szerzett; azt gon-

dolám, mikép négy millio polgár akarata, mi családomat fölemelte, legalább a nemzetre hivatkozás és akarata megkérdezésének kötelességét tüzi előnkbe; azt is gondolám, mikép ha a nemzeti congressus kebelében, melyet én összehíni akarék, némely igények meghallgathatók lettek volna, jogom leend a császárság fényes emlékeit fölkölteni, a császár idősb testvéréről ezen erényes emberről szólni, ki én előttem az ő méltó örököse, és a mostani elgyengült, a királyok congressusában hallgatva mellözött Franciaországot a hajdani, benn erős, künn oly hatalmas és tekintélyes Franciaországgal szembeállítani. A nemzet felelt volna: „Köztársaság vagy monarchia, császárság vagy királyság.“

„Mi vállalatom illeti, ismétlem, nincs részes társam. Mindent egyedül határoztam; előre senki sem tudta sem terveimet, sem forrásaimat, sem reményeimet. Ha valaki irányában hibás vagyok, ezek csak barátaim. De ne vádoljanak, hogy könnyelműen visszaéltem oly bátorság és föláldozással mint az övék. Ők fölfogják a becsület és eszély indokait, melyek nem engedik meg még előttök is fölfedeznem: hogy okaim a süker remélésére mennyire kiterjedtek és hatalmasok voltak.

„Még egy utószót uraim. Én önök előtt egy elvet, egy ügyet, egy veszteséget képviselek. Az elv: a nép fensősége; az ügy: a császárság; a veszteség: Waterloo. Az elvet önök elismerték; az ügyet önök szolgálták; a veszteséget önök megboszolni akarják. Köztem és önök között nincs különbség.

„Mint politikai ügy képviselője akaratom és cselekvényem bírójaul el nem fogadhatok politikai törvényhatóságot. Önök formái senkit sem csálnak meg. Azon harczban mely kezdődik csak egy győző és egy legyőzött létezik. Ha önök a győzelmeselek, önöktől igazságot nem várok és nagylelküséget nem akarok.“ (Hosszas izgatottság).

A herczeg nyugodtan felelt a hozzá intézett kérdésekre és mindent bevallott, mivel vádolták. Célja volt: Franciaországnak elébbi rangját visszaadni.

A főügyész Franc-Carré, hosszas requisitoriumában a vádlottakat mind bünösöknek rajzolta. A herczeghez fordulva, beszédét ezen szavakkal zárta be: „Mindenki roszalja ön igényeit, négy év ótai bünös vállalatait. Mindenki megmondta önnek előre, hogy ezen merész nagyravágyás hova viendi. Ön Franciaországba azért jött, hogy bünt akarjon. Most ön Franciaországban birái előtt áll. Ezek önt és társait megérdemlett büntetéssel fogják sújtani.“

Ezen dorgáló egyszersmind sértő szavakra Berryer, a herczeg védője felelt, e nagy ügyvéd és nagy szónok, ki huszonöt évvel azelőtt Dupinnal a császárság egyik hőst Ney tábornagyot védelmezte, s most a császár unokájának fölajánlá nemes szolgálatát. Berryer a birák lelkiismeretét kezdte feszegetni oly ékesszólással, minőnek birtokában alig van más Franciaországban.

„És itt, kiáltott föl, én nem hiszem mikép azon jog, melynek nevében a terv megkísértetett, elbukhassék a főügyvéd ur megvető szavai előtt. Önök

az eszközök gyengeségére, a vállalat nehézségére, a süker reményének neveltségére czéloznak; jól van! ha az eredménytől függ minden, hozzátok, kik férfiak, sőt kik az államban első, kik egy nagy politikai testület tagjai vagytok, így szólok: Van egy kikerülhetlen örökös bíró minden bíró és vádlott között; mielőtt önök ítélnének, ezen bíró előtt és a haza színe előtt, mely önök végzését meghallgatandja, mondják meg önök, az eszközök gyengeségét nem tekintve, a jog, törvények, alkotmány előttük léve, kezőket szívökre téve, isten és előttünk, kik önöket ismerik, mondják meg: Ha ezen jog sükerül, ha győzedelmeskedik, én megtagadtam, e hatalombani minden részvételt visszautasítottam, azt el nem ismertem, azt visszautasítottam volna. Mi engem illet ezen legfelső bíróságot elfogadom és ki önök közül isten, s a haza előtt nekem ezt mondja: Ha sükerül, én ezen jogot megtagadtam volna! azt én bíróul elfogadom."

Montholon tábornok néhány megható szót mondott. Ő Szent-Illonában a császár utolsó sohajtásait fogta föl, a boulognei homok-zátonyon hogyan hagyhatta volna ő el a császár unokáját?

A vita oct. 2-kán végeztetett be. A főügyvéd Napoleon Lajosra halált kért. Az ítéletet Pasquier kancellár oct. 6-dikán olvasta föl. A herczeg élet-hosszig tartó fogságra, Aladenize hadnagy deportatióra, a többiek 20—5 évig terjedő fogságra ítéltettek. Montholon tábornok, Parquin ezredes, Perigny és Lombard 20 évi börtönbüntetéssel sújtattak.

A pairek így ítelték el unokáját azon császárnak, kinek pairségöket többnyire köszönhatték.

A herczeg oct. 7-kén erős fedezet alatt Párisból Hamba vitetett, mely Peronnetól öt mértföldnyire Sommemegyében fekszik. Montholon tábornoknak és dr. Conneaunak különös kegyből megengedettett, hogy a herczeggel egy börtönben lehessenek. A börtöni szenvedésben a derék Montholon tábornok derék neje is részt akart venni

Joinville herczeg oct. 8-kán Szent-Ilona előtt, hogy a császár koporsóját megnyissa, horgonyt vett: e nap Napoleon Lajos herczeg élve a hami börtönbe temettetett,

Mig a herczeget Párisból elvitték volna, Berryernek következő levélben köszönte meg nemes szolgálatát:

Páris, oct. 5. 1840.

„Kedves Berryer ur!

„Nem akarom párisi börtönöm anélkül elhagyni, hogy meg ne ujtsam köszönetemet azon nemes szolgálatokért, melyeket ön pöröm folyama alatt irányomban tett. Mihelyt megtudtam, hogy a pairek széke elibe állittatom, mindjárt gondoltam, hogy önt kérem föl védelmemre, mivel tudtam, mikép önt jellemének függetlensége a pártok kicsinyes akadémikusodása fölibe emeli, és mikép ön szive nyitva van minden szerencsétlennek, mint szelleme kész minden nagy eszme, minden nemes érzelem fölfogására. Én önhöz fordultam a becsülés következtében, most önt hála- és barátsággal hagyom el. Nem tudom, hogy a sors mit tartott fen számomra; nem tudom,

ha valaha leszek-e azon helyzetben, hogy ön iránti hálámat bebizonyíthassam; nem tudom, ha valaha ön e bizonyítványokat elfogadandja-e; de, bár minők legyenek is kölcsönös viszonyaink, a politika és alkalmatlan kötelezettségeken kívül, mi egymást mindig becsülhetjük és barátok lehetünk; és megvallom, mikép ha pörömnek nem lenne más eredménye, mint ön barátságának megszerzése, még is azt hiszem, hogy rendkívül nyertem és sorsom miatt nem fogok busulni.

„Isten önnel kedves Berryer; fogadja tisztelet- és hála-érzelmeim biztosítását.

B o n a p a r t e Napoleon Lajos.“

XXI.

A herczeg elítéltetése nemcsak Franciaországban, hanem az egész külföldön mély részvételre talált és ezen érzelmek mindenütt nyilatkoztak: politikai körökben, salonokban, sajtóban, kivéve azon lapokat, melyeket Lajos Fülöp kormánya zsoldjában tartott. Nevezetesen a szabadelmű sajtó hevesen nyilatkozott a torlasz-királyság ezen tulszigorúsága fölött. Nevezetesen, Cormenin „ki előtt a császárság a népfensőségi jogban a tekintély elvét képviselte“¹⁾ a herczeg mellett védíratot készített. Ő a népfensőségi és általános szavazatjogból indulván ki, következő védveket hozott föl Napoleon Lajos részére.

„A hatalom a néptől jő; egyedül ő bir fenség-
séggel, egyedül ő törvényszerű. Azt, mi ő hozzá

¹⁾ La Gueronnière, N a p o l é o n III.

tartozik oda adhatja; azt mit adott, visszaveheti. Császárok, királyok, bírák, tábornokok, törvényhozók, mi nem lehetünk egyebek, mint szolgálai és képviselői.

„Én nem azért jöttem, hogy őt elnyomjam, hanem hogy megkérdezzem. Én azért jövök, hogy a kényszerített hallgatást megtörjem és hogy karddal utat nyissak a nemzeti fensőség gyakorlására.

„Én megbuktam. A vaksorstól függ az eredmény; az elvek jogot szerzenek.

„Ha önök a szavazatot megszámitani akarják, nekem 3,500,000 szavazatom van, és önöknek 219.

„Ha önök mérlegelni akarják, az enyéim a néptől származnak, az önökéi egy alkotmányozó teljesség, különös fölhatalmazás és jóváhagyás nélküli gyűléstől.

„Ha önök azt mondják, Napoleon törvényes volt, az csak a császársági alkotmány erejénél fogva vala, akkor hogyan lehet az, hogy én örököse, az ne legyek ugyanazon alkotmány erejénél fogva?

„Ha a nép a császárság alkotmányait megváltoztatni akarta, hol van akaratának okmánya? Ha nem tette és hogy tchesse, én őt nem tagadom meg, hanem érette kell megkérdezni, hogy maga által tudhassa mit akar.

„Ez esetben, nem kell hogy háboru legyen közöttünk, csak fegyverszünet.

„Én elismerem, hogy a népet illeti: engem vagy önöket választani, vagy mindkettőnket mellőzni!

„Részemről, én nevemet hozandom és oly ma-

gas szívet mint nevem. Mi önöket illeti, mit hoznak önök? A nép választani fog. Legyen az ő akarata!

„Önök engem a haza földjéről és napjától erővel eltiltottak. Én eljövök nemes bajtársaimmal erőszakkal visszafoglalni az ember és polgár javait.

„Önök legyőzték személyemet, de nem győzték le jogomat.

„Önök engem, önök törvényén kívül helyeztek, önök törvényei hogyan ítélhessenek el engem? Mint száműzött a francziákhoz szólok. Mint vádlott, nem ismerem el önöket illetékes törvényszékül csak ha önöket a nép vagy képviselői választották. Mint legyőzött, én nem tartozom önök birói szigora alá, én csak önök foglya vagyok.

„Mint császár vagy polgár örömmel ontottam volna véretem a csata mezején a francia nép dicsőségeért és szabadságaért. Üldöztetve, elítélve, száműzve, azt teszem mivel nevemnek, jogomnak, kardomnak tartozom, és bátorságom lesz szerencsétlenségemben.“

Azonban emberi rokonszenv és lovagias védelem mit sem tehetének a hami börtön ajtajának megnyitására. Lajos Fülöp szigoruan megmaradt a páirrek ítélete mellett.

XXII.

A herczeg számára azon szobát rendelték, melyben egykor Polignac X. Károly minisztere, és a nemeslelkű Moncy tábornagy szenvedett, ki Ney tábornagy elítélésében nem akart részt venni. A kormány megengedte, hogy Conneau vele egy

szobában lehessen. Mihelyt a vasajtót utána becsapták, e pillanattól fogva legnagyobb önmegtágadás és lemondással hordozta a sors csapásait. Hogy tulajdonkép állását mikép fogta föl, kitetszik egy leveléből, melyet egy főrangú angol hölgyhez intézett: „Én e helyet hol most vagyok nem kívánom elhagyni; itt én helyemen vagyok; oly nevet mint az enyém, vagy a börtön homálya vagy pedig a hatalom fénye illet.“ A herczeg szigorú felügyelet alatt tartatott, mindamellett az elég tágas udvaron megengedtetett, hogy lovagolhasson, sétálhasson, s egy kis virágos kertet is mivelhetett. Azonban mindez a harminczkét éves gondolkodó és tenni vágyó férfi lelkét ki nem elégithette volna. Más szellemi elfoglaltatás kellett. Kizárólag az irodalomra szentelé magát. Levelezni kezdett barátival, a socialista iskola fejeivel, Sand György (Dudevantné assz.) és Blanc Lajossal. Vegyes tartalmu hirlapcikkeket irt a „Progrés du Pas-de-Calais“-ba, s fordításokat tett németből, nevezetesen Schillerből. Ezen apróságok mellett azonban nagyobb önálló művekkel is föllépett. E czélra a szükségeseket Villemain tanártól, Lajos Fülöp közoktatási miniszterétől megszerezte, s az mindennel, mi tőle kitelhetett szivesen szolgált; egyedül Soult tábornagy, a hadügyminiszter, ki Napoleon Lajos nagybátyjának köszönhette tábornagyi pálcáját, nem akarta vele közölni a Napoleon császár életére vonatkozó adatokat.

Első munkája a „Történeti töredékek“¹⁾. Eb-

¹⁾ Fragments historiques. 1688 et 1830. — 1841.

ben az 1688-ki angol és 1830-iki francia forradalom hasonlítatik össze. Midőn a könyvárushoz e művét elküldte, következő levelet mellékelte hozzá:

„Hami erősség, maj. 12, 1841. Uram! Fölhasználom az alkalmat Frère urnak a császár régi hű szolgájának látogatását, hogy önnek egy munkát küldjek, melyet én fogságom hosszú óráiban irtam... Ezen történeti elmélkedésekben megmutatni akarom, mikép én nem az vagyok, kinek ellenségeim engem örömet kiadnak, egy meghiusult dynastia romja, oly ember ki elébbi rangjából csak a nevetéséges igényeket tartotta meg, kit az események menete a divatból kivett, de meg nem tanított. Én egy hatalmas tölgy ága, melyet az embereknek megdönteni, igen de erős gyökereit Franciaország földéből kiszakítani hatalmuk nem volt, egyedüli erőmnek tekintem honfitársaim tiszteletét, s egyedüli vigasztalásomnak azon gondolatot, hogy azt mindig megérdemlettem. . . *B o n a p a r t e* Napoleon Lajos.“

Ezen könyv épen akkor jött ki, midőn Napoleon császár hamvai Párisba megérkeztek. Az előbeszéd erre vonatkozik: „Mig Párisban a császár földi maradványainak az illető tiszteletet adják, addig én, az ő unokája, élve egy szűk körbe vagyok betemetve; de én nevetem az emberek következetlenségét és köszönöm az égnek, hogy oly sok szomorú megpróbáltatás után számomra menhelyül francia földön börtönt rendelt. Buzgó hit és tiszta önfidat által fentartva, elszántan burkolom magam szerencsétlenségembe; elég nekem megmutatni, mikép én, hogyha a viharos tengerre mertem szállani, az eredmény szirteinek, a hajótörés örvényeinek éretten

utána gondoltam, és én a jelennel vigasztalom magam, midőn ellenségeim jövendőjét a népek történetében kitörülhetlen betűkkel látom fölírva“.

Napoleon Lajos ezen munkájából emeljük ki a következőket:

„Van egy általános ok, mely az eseményeket szabályozza és azokat logikai összefüggésbe hozza. Egy kormány a törvényt és szabadságot gyakran büntetlenül sérti meg; de ha a polgárisodás nagy érdekeinek élére nem áll, akkor napjai megszámítvák. Ezen egyszerű bölcsészeti alap oka megbukásának, melyet a tulajdonképi fölvilágosítást kikerülve, a vaksorsnak tulajdonítanak. Majdnem egy századig tartott Angliában a társadalom harcza az államhatalom gonosz irigysége ellen és az államhatalomé a társadalom gonosz irigysége ellen, hogy végre a roppant angol építményt fölállítsák, mely ellen mi küzdöttünk, melyet mi gyűlöltünk, melytől azonban bámulatunkat meg nem tagadhatuk. . . Monmouth herczeg, II. Károly természetes fia, értette a közvéleményt és a nép őt szerette; egy jelentékeny párt törekedett is neki, a Yorki herczeg hátrányával, a trónörökösödhetést biztosítani. Németalföldre üzetvén, eszélyesnek tartotta II. Jakabnak időt nem engedni a szabadság elleni merényletek kivitelére és ennek kormányra lépése első évében megbuktatását elhatározá. Bátorságában és jó ügyében bizva Lymeben, Dorsetshireben kiszállott, csak huszonnyolcz embertől kísértetve. Fölvívására a nép zászlója alá sereglett, és serege nemsokára százezerekre ment. Sedgemoornál megveretett, azután Londonba vitték és lefejezték. Ja-

kab, nyugtalankodva oly vállalat veszélyétől, mi ha egy hajszálnyira sikerül, az egész országot ellene lázasztotta volna, megelégedett azzal, hogy a legyőzöttekkel a törvény egész szigorát ne éreztesse, hanem az által igyekezett magát megboszulni, hogy a herceg emlékét beszennyező híreket terjesztett el. Életét és becsületét így egyszerre elrabolni: ez mindenestre sok. De gyűlölt hatalmat mi sem keserít el annyira, mint egy legyőzött ellenség, mely még mindig veszélyes.

„ . . . I. Károly megbukott, mert jogtalanság még egy trónnak sem adott szilárdságot. Az angol és francia forradalmak sem okaik sem eredményeikre nézve össze nem hasonlíthatók. II. Károly, hogy a közvéleménynek szórakozást szerezzen, 1664-ben, Holland ellen, melyet ő köztársasági alkotmánya miatt utált, és a melynek azt vetette szemére, hogy elégedetlen alattvalóinak menedéket nyujt, háborút határozott; feledte, hogy ő maga nyomoruságában, itt hajlékot talált volt. A jogtalanság, bármi ravaszul vezettség is, óvakodjék ingó hódítványaival kevélykedni; mert végre is egyedül a jogosság biztos győzedelmében. Egy hatalom elve, tartósságát, mikép az épületek századokig daczolnak vagy néhány nap alatt összedőlnek, alapjának ereje vagy gyengeségétől föltételezi.

„Mikép mi általánosan megjegyezzük, forradalmak, ha egy főtől vezettettek, és hajtattak végre, a tömegek részére ütnek ki. Hogy vállalata sikerüljön, a nemzeti érzelemnek kell engedelmeskednie; hogy magát állásában fentartsa, azon érdekekhez, melyek őt fölemelték, hűnek kell maradnia.

Ellenkezőleg, a tömegektől csinált forradalmak csak a főeknek hajtanak hasznot, mivel a nép, győzelme után másnap művét bevégeztnek hiszi, és mivel a nép természetében fekszik, mikép minden erőfeszítések után, mik a győzelmet eszközölték, hosszú nyugalomra van szüksége. A társadalom, csendes és szabályos állapotában egyedül az értelem hatalma által kormányozható; de ha a hatalom a jogot visszaszorította, ha a polgárisodás szabályos menete megszakasztatott: egy fejedelem csak nagy és gyors, egyedül szivétől sugallott határozat által találhatja föl az elveszett utat. Szabad nézetek között nem képes semmi, még oly erős hatalom sem a szabadságot benn elnyomni, ha a dicsőséget künn nem keresi.

„Anglia története a fejedelmeknek következő tanokat hirdet: Országaitok eszméivel haladjatok előre; az eszmék titeket követnek és segitenek. Ha mögöttök mentek, azok fognak titeket vezetni. Ha ellenök mentek azok letipornak titeket.“

Napoleon Lajos a nép erkölcsi és anyagi jobb-létének föltételeit is mélyen tanulmányozta. A tulajdon, ipar, munka, földbirtoki hitel, vám stb. egymást fölváltva tárgyai valának elmékedésének.

Ezen tanulmányozásainak gyümölcsét nemso-kára két munkában terjesztette a világ elibe. Egyik: „a czukorkérdés megoldása“¹⁾, a másik: „a szegénység kiirtása“²⁾. Az első Franciaország minden pairje- és követének megküldetett, és kedvező ha-

1) Analyse de la question dessucres.

2) Exstinction du pauperisme.

tást vivott ki, nevezetesen a czukorkérdéssel foglalkozó bizottmány előtt. A második: élő bizonyítványa azon magasabb eszméknek és jóindulatnak, melyek a herceghben egyesülve valának a nép jólétének emelésére. „Egy ország gazdagsága a földézet, ipar virágzásától, a bel- és külkereskedés kifejlődésétől, a közbevételek igazságos és arányos kiosztásától függ“ — mondja Napoleon Lajos, és ezen eszmék megtestesítésére tervet nyujt. Tehát már a hami fogolynak lelkében megfogamzottak volt azon gondolatok, melyek most, 10 év mulva, oly horderővel nyernek valósulást. Ez irata nagy népszerűsége jutott. Egymásután három kiadást ért. Több nyelvre lefordították. Mindjárt megjelenése után a munkások föliratot intéztek hozzá, melyre ő következőleg felelt: „A nép részéről rokonszenv bizonyítványa százszorta drágábbnak tetszik előttem, mint ama hivatalos bizelgések, melyek minden kormány párthiveitől a hatalmasokra pazaroltatnak. Én mindig csak a nép azon többségének érdekében fogok dolgozni, mely ma, jóllehet minden jog és minden gazdagság forrása, politikai jogok és biztosított jólét nélkül van.“

A herceg utolsó irata, melyet Hamban irt, és a mely Franciaország katonai szervezetére nézve nem csekély fontosságu: „A tüzérség multja és jövője“ (3 köt.)¹⁾. Az első kötet a tüzérségnek, a löpor föltalálása óta, a hadműködést illető befolyásáról szól; a második kötet műtani tartalmú; a harmadik a szerzőnek a tüzérség jövőjéről nézeteit

¹⁾ Le passé et l'avenir de l'artillerie.

foglalja magában. E munka nevezetesen a katonaságnál, kedvező fogadtatásban részesült. Mondhatni, ez legjelesebb munka Európában, mit e nemben olvashatni. Azon elméleteknek, melyek ezen könyvében kifejeztetnek, a francia hadsereg fegyver-szervezetére nézve több tekintetbeni megvalósulását látjuk: nevezetesen a vetágyuk módosításánál.

XXIII.

Azonban minden munkássága daczára, lelkét annyira nem foglalható el, hogy benne bánatos érzelmek föl ne serkenjenek. Sorsát ugyan lemondás- és megtagadással viselte . . . de a hosszú fogság még is zsibbasztólag s fájdalmasan hatott az élete delén tettek után sovárgó férfiúra. 1845 jan. 26-kán így ír: „Az évek csüggesztő egyformaságban telnek s csak lelkiismeretem- s szivemben talállok erőt ellenállani a környező és fojtó levegőnek. Azonban a jobb jövő reménye nem hagy el, s remélem, hogy még önt láthatom és megújithatom barátságáérti hálámmal szerető és tisztelő hajlandóságom biztosítását. *B o n a p a r t e* Napoleon Lajos.“

A herceg kedélyére nagy befolyással volt atyja betegsége is, ki Florenczben feküdt s Molét fölszólította, hogy ez eszközölné fia kiszabadulását. Némkülömben Párisba ment Paggioli Szilveszter is, a család barátja, a herceg ügyét elősegíteni. Ez a hercegnek tudtára adá, mikép a kormány őt elegendő kezesség nélkül el nem bocsáthatja, s ezen kezesség abból áll: hogy a királynak adja be-

csületszavát, mikép többet nem tér vissza a francia földre. Ő becsületszavát erre nem akarta adni de igen arra, hogy börtönébe ismét visszatér. Mikor azonban Paggiolitol meghallá, hogy atyja minő veszélyben van, irt a miniszteriumhoz, becsületszavát adván, mikép ismét visszatér, csak engedessék meg neki, hogy beteg atyját Florenczben meglátogathassa. A miniszterium kijelenté, mikép ez a törvényekkel össze nem férhet. A kegyelmet csak a király adhatja. Irt tehát Lajos Fülöphöz is, és a levélről, melynek tartalma a miniszteriumhoz írott levelével azonos vala, Ney tábornagy fia, Moskowa herczeg gondoskodott. A király bizonyos feleletet nem adott, és ezen körülmény reményeket nyujtathott. A levél a hami várparancsnok által elküldetett. Jan. 23-kán Duchatelnek egy sürgönye érkezett, melyben tudára adatik, mikép a király ily nem egyenes kegyelmet nem adhat. Ekkor Napoleon Lajos elhatározta, hogy többé nem folyamodik. Hasztalan ügyekeztek Odillon- Barrot és Paggioli ellenkezőre birni: megmaradt föltétele mellett. A főnnebbi levél, három nappal később ily lelki állapotban iratott.

Florenczből egyik levél a másikat érte. Mit tehetett? Elhatározta: hogy megszökik.

A várban rendszeren 400 emberből álló őrség feküdt, kik naponként 60 embert állítottak ki őrségre. A vár kapuját három zárnok őrizte, kik közül kettő mindig résen állott. Itt kellett a herczegnek áthaladnia, s ezután még a belső udvar volt, hol csak a várparancsnok ablaka előtt mehetett el. S ha ez is sikerült, még a bemeneti kapucska volt hátra,

mely előtt benn egy őrmester, egy kapus és 30 őr állott.

Szerencsére, a várban némi javításokat kellett tenni, s azon részt, melyben ő lakott, épen meszelték. Mi könnyü volt egy kőműves ruháját megszerezni, s álöltözetben a szerencsét megkísérteni! Dr. Conneau és Thalín Károly a herczeg komornyikja a szükségeseket megszerezték. A herczeg bajuszát és szakállát levágták, s dr. Conneau, őt mint beteget ágyba fektette. 1846 maj. 26-kán reggel is a munkások dolgaik folytatására megjelentek. A komornyik, hogy figyelmüket elvonja bort adott nekik inni, s egyet közülök fölhevitt, a többiekkel dr. Conneau ereszkedett beszédbe. A herczeg egy deszkát vett vállára, s halada lefelé. Egy munkás, társának gondolván megszólítá, de nem felelt. Alól a lépcsőnél egy zárnok állt, de előtte is szerencsésen elhaladt, mert a deszka segített. Midőn az első őrhelyen kellett elmennie, a deszka vállairól leesett, s széttörött, ő azonban darabjai fölszedése által az örök figyelmét kikerülte, s a levelet olvasó őrtiszt sem vette észre. Midőn a bemeneti kapuhoz ért, itt a katonák öltözetén csodálkozni látszottak, sőt a dobos többször nézett utána. Mikor kijött, a többi munkások kíváncsian szemlélték, s már a deszka daczára elveszettnek gondolta magát; de egy közülük hirtelen fölkiált: „hisz ez Bernát!“ és ő minden veszély nélkül haladt a st. quentini uton, hol komornyikja által szerzett kocsiba ülven Valenciennesba, s innen a brüsszeli vasuttal Ostendebe ment.

Dr. Conneau a herczeg betegágát ezalatt éber gondossággal őrizte. Demarle tábornok midőn maj.

25-dikén a herczeg lakásán megjelent, az örök azt mondták, hogy a herczeg az ágyat őrzi, s a tábornok hivőleg tovább ment. A herczeg szökését csak 26-kán estve tudták meg. Dr. Conneau és a két ör mindjárt Peronneba vitetett, hol Conneau, jöllehet az ő fogsága ideje kitelt volt, de minthogy a herczeg szökését elősegítette a peronnei esküdtszék által 3 havi fogságra íteltetett. A herczeg szökését különben dr. Conneau és Thalin komornyikon kívül más senki sem tudta, még Montholon tábornok és neje sem, kiket szökése előtt rendkívüli hévvel ölelt meg. Ezek előtt ugyan feltűnt a herczeg ezen rendkívüli kedélyállapota, de okát csak másnap tudták meg, midőn a herczeg tuljárt a belga határokon. Egy Girardin János nevű közkatona, ki 1852 jan. 8-kán, dec. 2-kán történt megszökéseért fogságra íteltetett, ugyan azt beszéli, hogy ő a herczeg szökésekor épen őrt állott, s könnyen megakadályozhatta volna, de azt nem tevő, sőt félre tekintvén utat adott a szabaddulásra. Girardin vigyázatlanságaért 3 havi börtönt kapott.

Napoleon Lajos maj. 27-kén estve ért Londonba, s ott a Brunswick vendéglőben szállt le. A francia kormányuk a békét mindjárt följajnlá. Saint Aulaire grófhhoz, a londoni francia követhoz irt levelében így nyilatkozik :

„Gróf ur,

„Őszintén kijelentem azon férfit előtt, ki anyámnak barátja volt, mikép ha én börtönöm elhagytam, ez nem azért történt, hogy a francia kormány elleni s rám nézve szomorú harcöt ujolag el-

kezdjem, hanem egyedül azért, hogy öreg atyámról gondoskodhassam.

„Mielőtt ezt elhatároztam, mindent megkísértettem, hogy a francia kormánytól engedelmet nyerjek Florenczbe menni, s minden becsületemmel összeférő biztosítékot följánlottam; de végre látván, mikép hasztalanul fáradozom, azon végső eszközökhöz folyamodtam, miket már IV. Henrik alatt Nemours és Guise herczeg hasonló körülmények közt alkalmaztak.

„Kérem önt, gróf ur, értesite a francia kormányt békés céljaimról, s remélem, mikép ezen önként tett biztosítás siettetni fogja börtönben hagyott barátim szabadulását. *B o n a p a r t e* Napoleon Lajos.“ -- Londonban lételét Peelnek is megjelenté, ki azzal válaszolt, mikép a jegyzéket pontosan megkapta.

Napoleon Lajos ugyan a háboruval fölhagyott, de reményeivel nem. Midőn néhány nap mulva lady Douglast, Stephanie nagyherczegnő leányát, az ő hugát meglátogatta, ez így szólt hozzá: „No végre ön szabad, szólt a fiatal herczegnő, nyugodni fog-e ön? Lemond-e azon álmokról, mik önnek oly sokba kerültek s melyek véres csalódásait oly élénken érezték azok, kik önt szerették? — „Hugom, szólt a herczeg, én nem magamé vagyok; én nevemé és hazamé vagyok. Azért hogy a szerencse kétszer csalt meg, rendeltetésem minden bizonnal teljesülni fog. Én azt elvárom.“

Napoleon Lajos idejét ezután a londoni aristocratia körében töltötte, részt véve ennek mulatságai-
ban, de azért mindig jövődjéről gondolkodva. Több-

szőr nyilvánítá barátai előtt, mikép jövendője még hátra van.

Midőn az 1848. febr. 24. ki forradalom bekövetkezett, s Lajos Fülöp Párisból Londonba menekült, mindjárt fölfogá e forradalom horderejét. Az ideiglenes kormány ugyan a bonapartismus ellen nyilatkozott, ő azonban egész hittel nyilvánítá húga lady Douglas előtt: „Egy év nem telik bele, én a francia kormány élén fogok állani.“

XXIV.

A demokratiai nagy forradalom hire alig hatott át a La Manche csatornán: Napoleon Lajos mindjárt sietett a francia fővárosba, s az ideiglenes kormány tagjaihoz következő levelet intézett: „Páris, febr. 28. 1848. Uraim, a párisi nép hősi bátorsága által, az idegenek becsapásának végső nyomait kitörülte, miért én számüzetésemből elősieték, hogy az épen most kikiáltott köztársaság zászlója alá álljak. Minden más személyes nagyravágyás nélkül, mint hogy hazámat szolgáljam, tudatom az ideiglenes kormánnyal megérkezésemet és biztosítom az általok képviselt ügy iránti ragaszkodásomról, valamint személyeik iránti rokonszenvemről. Fogadják önök uraim, érzelmeim biztosítását. *B o n a p a r t e* Napoleon Lajos.“

A herczeg ajánlata azonban nem fogadtatott el: az ideiglenes kormány tagjai egy trónkövetelő Bonaparteot nem tűrhettek a demokratiai köztársaság kebelén. Elszomorodva tért vissza Londonba, mint-hogy fölszólitatott Páris elhagyására.

Maj. 17-kén a Napoleonok elleni 1832-ki szám-

üzetési törvényt eltörölték. Maj. 29-kén az alkotmányozó gyűlés elnöke tagjainak jelenté, mikép Bonaparte Napoleon Lajostól levelet kapott, s azon kérdést teszi: hogy fölolvasható-e vagy nem? A baloldal fölolvashatósága ellen szól: sem egy Orleansnak, sem egy Napoleon Lajosnak, sem egy magán polgárnak levelét nem akarja meghallgatni. Ezután, jun. 8-kán Párisban 11 pótlékválasztás történt Seine-megyére részére. Os népválasztások szerint megválasztottak: Caussidière, Moreau, Goudcheaux, Changarnier, Thiers, Leroux, Hugo V., Bonaparte Lajos, Lagrange, Boissel, Proudhon. Napoleon Lajosnak 249,392 szavazat közöl 84,420 szavazata volt. Jun. 10-kén, pár nappal a választás után, Heeckeren, a nemzeti gyűléssel azon fontos hirt tudatja, hogy midőn egy sorezred Troyesbe bevonult, az, a nemzetőrség „éljen a köztársaság!” kiáltására „éljen Napoleon Lajos!” kiáltással felelt. Cavaignac e hirt rágalomnak tartja, s erélyesen ellenenyilatkozik azon kísérleteknek, melyek a haza szabadsága megdöntésére czéloztatnának. Egyébiránt ez időtájban a pártmesterkedések megkezdődtek mindenfelé. Charlevilleben bonapartista kiáltványokat raggattak ki, Napoleon Lajos Franciaország megmentőjének neveztetvén. A parasztok „éljen Napoleon!” kiáltások közt ezen föliratu zászlókkal mentek a választásokra. Jun. 10-kén a herczeg hajdani szolgálati tisztjei az elyséi mezőkön a nemzetőrséget ügyekeztek megnyerni. Thomas Emil a műhelyekben hatályosan dolgozott. Olesó hirlapokat nyomattak „Le Napoléonien republicain” és „LeNapoléonien” czim alatt. 10-kén estve az utczákon népcsoportulások

történtek. A kormány jónak tartá, hogy őket szétszlassa. Laity hadnagy és Persigny elfogattak. Laitynál sok pénzt, fegyvert és löport találtak.

Meglehet mindezen pártmesterkedések a herczeg tudta nélkül történtek, az ideiglenes kormány azonban azt vádolhatta, kinek nevében történtek. Az izgalom nem szűnt, sőt jun. 12-kén a tuileriák és a nemzetgyűlés palotája előtt nagyszámu munkás csapatok telepedtek le, majd a boulevardokon átvonultak, s ha kérdezték tőlük mit akarnak? azt felelték, mikép Napoleon Lajost akarják bevinni a nemzetgyűlésbe. Itt először Bonaparte Napoleon, a westphali volt király fia szólt, megtámadott bátyja védelmére. A történeteket a rend megzavarására tett pártmesterkedéseknek tulajdonítá, egyszersmind hatalmasan ellenmondott azon rágalmaknak, mintha a Bonaparteok idegen hatalmaktól pénzt fogadtak volna el Bonaparte Lajos megválasztásának keresztülvitelére. „Ez méltatlan rágalmazása egy családnak, mely iránt 30 év óta a külföld rokonszenvel valóban nem viseltetett. És egy Bonaparte idegen pénzt használna, hogy testvéreit, a francziákat, megvesztegesse?“ ... Ez ülésben a végrehajtó hatalom számára kért hitel tárgyalatott. Délután 5 óra felé lehetett, midőn dobpergés hallatszik. Hosszabb szünet után az ülés ismét elkezdődik. Lamartine jelenti, hogy „éljen Napoleon császár!“ kiáltások közt lövések történtek, és ez volna az első vér, mely a februari forradalmat szennyezi, de legalább nem a szabadság nevében folyt. Ily körülmények közt Bonaparte Károly Lajosra nézve indítványozza az 1832-ki törvény végrehajtását, mely törvény külön

alakban a képviselők elibe fog terjesztetni. Lamartine után Bonaparte Péter, Luczián fia, szól: „Mind-azok, kik nevemet hordozzák, roszallják és kárhozzatják azon bünt, mely most elkövettetett. Lehet-séges, hogy kiáltották: „éljen a császár!“ de ki kell mondanom, mikép ez gyalázatos számitásból törté-nik; még eddig ezen dicső nevet nem használták francia vér ontására. Mi nem hozunk országunkra polgárháborut, csak azt említjük meg, mikép Na-poleon személyét és családját inkább föláldozta Fran-cziaországért, semhogy polgárháborut keltsen föl. Mi engem illet, visszautasítom a meg nem érdem-lett gyanusításokat. Én a köztársaságra megesküd-tem, s más esküt soha sem fogok letenni. Én köz-társasági vagyok firól fira. Önök ezt tudják! Talán a megpróbáltatás órája mind önökre mind rám néz-ve ütött. Ez nem rémit el, s én kész vagyok sikra szállni mind az anarchisták mind a reactionariusok ellen. A köztársaság az én bálványom, s inkább meg-halok, mint hogy mást fogadjak el.“

A közelebbi ülésben Degoussé Bonaparte Na-poleon Lajos számüzetését kívánta, a tegnapi esemé-nyek miatt. Favre Gyula is a szószékre lép és jelen-tést tesz Bonaparte Lajosnak Alsó-Charente-megyé-ben történt megválasztásáról. A bizottmány a vá-lasztást érvényesnek és Bonaparte Lajost elfogadha-tónak véleményezte. Buchez kijelenti, hogy ő a bi-zottmányban a kisebbséghez tartozik; jun. 2-kaig Bo-naparte Lajost Franciaországra nézve nem tartá veszélyesnek, most azonban az utczai izgalmak ele-mét nem kellene a gyűlésbe fölvenni. Ezután Bona-parté Lajosnak Yonnemegyében történt megválasz-

tásáról tettek jelentést. A választás hasonlóképp érvényesnek nyilvánított. Vieillard, Marchal és Fresneaud képviselők mellette szólnak; Blanc Lajos ellene nyilatkozik a száműzésnek. „Attól félnek önök, hogy a köztársaság elnökévé teszi magát? Ugy tegyék önök alkotmányaik élére, mikép a köztársaságnak nincs elnöke.“ Pascal Duprat a száműzetés mellett szól; Lasteyrie ellene. Ledru Rollin, az ideiglenes kormány tagja a kormány eljárását igazolja, nem különben Bonjeau is, a nevezett kormány tagja. Szónok megemlíti, hogy eddig Bonaparte Lajos mesterkedései ellen mindenki tiltakozott, csak ő maga nem; most azonban irt egy levelet, melyben kijelenti, hogy francia polgársági jogairól le nem mond, és az ellene fölhozott vádakat pártmesterkedések- és rágalmaknak mondja. Favre Gyula még egyszer bebocsáttatása mellett szól, megjegyezvén, hogy a végrehajtó hatalom tagjai azért festik oly nagyra a napoleonismus veszélyét, mert Bonaparte Lajostól, mint elnökségi versenytárustól tartanak. Buchez a vita elhalasztását kívánja. Degoussé a szavazatot addig, míg az alkotmány elfogadtatik elhalasztani ohajtja. A gyűlés szavazatot kér. Fölállás és leüléssel határoznak. Bonaparte Lajos polgár mint képviselő elfogadtatik. A miniszterium a szavazat ellen föláll. Az igazságügyi miniszter azon parancsot, hogy a hol Bonaparte Lajost megkapják mindjárt befogassék, visszavette.

Napoleon Lajos Londonból, jun. 14-kéről egy levelet intézett a nemzetgyűlés elnökéhez, melyben sajnálatát fejezi ki, hogy megválasztása zavarokra szolgáltató alkalmat; ő nem vágyik a hatalomra, de ha

a nép rá kötelességeket szab, tudni fogja azokat teljesíteni; most azonban nem akarván a hazában szakadásokat, s nyugtalanságokat előidézni inkább a száműzetésben marad. Midőn a levél fölolvastatott, Cavaignac nehezteléssel mondá: hogy a köztársaságot egyszer sem emlité; Favre Gyula a levelet kihívásnak mondotta. Másnap más levél érkezett Londonból: ebben azokat is megnyugtató, kik a „köztársaság“ szó kihagyása ellen panaszkodtak. Kijelenté, mikép ő a rendes és az eszélyes, nagy és értelmes köztársaság fentartását kívánja, de minthogy neve, tudtán kívül nyugtalanságokat okoz, inkább lemond, remélve azonban, hogy majd mint Franciaország egyszerű polgára visszatérhet.

Ezután a juniusi zavarok kitörték. Cavaignac dictátorrá neveztetett.

Napoleon Lajos ismét képviselővé választott Corsikában. Erről is lemondott. Majd Seinemegyében pótlékválasztás levén, megígérte, hogy a párisi követséget elfogadja. Napoleon Lajos legtöbb szavazatot nyert. A francia kormány londoni követének most utasítást küldött, hogy Napoleon Lajos számára az útlevelet kiadja. Lamoricière, hadügyminiszter katonai intézkedéseket tőn, félvén a napoleonista mozgalomtól, mert a nép azt hitte, mikép Napoleon Lajos Londonból 2 milliárdot hoz, mit a haza oltárára letesz és a parasztok így két évig adót nem fizetnek.

1848. sept. 26-ka volt. A nemzetgyűlésben az alkotmányterv 20-ik cikkelye tárgyalatott. „A francia nép a törvényhozó hatalmat egy gyűlésre ruhazza át.“ Egyszerre zaj támad. Többen felállanak.

„Itt van — itt van!“ kiáltják. Napoleon Lajos lépett be állig begombolt kabátban, kifüszült hajjal, s nagy bajuszával. Ugy látszott azon ütközött meg, hogy a nemzetgyűlést megjelenése meglepte. Vieillard mellett foglalt helyet a balközépnél valamivel távolabb. Vieillard Napoleon Lajos volt nevelője, az orosz hadjárat alatt tüzér tiszt, később a parlamentben baloldali, a februári forradalom után pedig manchemeyei főbiztos vala. Miután Napoleon Lajos megválasztatásáról a jelentés fölolvastatott, marrast öt képviselőnek kiáltá ki. Hidegen, minden változás nélkül ment a szószerkezt, s egy papirt zsebéből elővevén megczáfolta a neve ellenében szort rágalmakat, s kijelenté, mikép, mint képviselőnek kettős kötelessége van: a rendet és nyugalmat, az ország első szükségét, biztosítani, és a nép által jogosan kívánt demokratiai intézmények kifejlését elősegíteni; kijelenté, mikép a rend fentartását és a köztársaság megszilárdulását nálánál senki inkább nem akarja. Székére ép oly hidegséggel tért vissza, mint mikor fölállott. Thiers öt látva és hallva ezen megjegyzést tevő: ez kemény fejű. ¹⁾ A Réforme, National, Bien public még az nap megirták, mikép már most az elnökség kérdése is eldöntve van.

A nemzetgyűlés vitáiban nem vett részt, kivéve két esetet: először, midőn oct 7-kén a köztársaság elnökének választása tárgyalatott. Miután azon indítvány, hogy az elnököt a nemzetgyűlés válassza, elvettetett, megállapodtak a bizottmányi szerkezet mellett: „A köztársaság elnöke, titkos szavazat által

¹⁾ C'est une tête de bois.

és a francia megyék, és Algier minden választóinak általános többségével választatik. 757 képviselő közül 627 mellette szavazott. Heves vita fejlődött ki a 42-ik cikk fölött, mely szerint megalapítandó vala, hogy: „az elnöknek francziának, 30 évesnek és francia saajtságát soha el nem vesztettnek kell lennie.“ Többen azon módosítást kívánták beleszurni, mikép oly család tagja ne legyen, mely Franciaországon uralkodott. Mások a módosítás ellen nyilatkoztak. Napoleon Lajos is fölállott. Ő nem panaszkodik, mint mondá az ellene szort folytonos rágalmak ellen; azonban 400,000 választója nevében a „trónkövetelő“ czimzetet visszautasítja. Másodszor oct. 26-kán szólott. Bonaparte Napoleon oct. 24-kén tiltakozást hocsátott közre azok ellen, kik Napoleon Lajos nevében fölkelést akarnak előidézni. E tárgyban Napoleon Lajos is irt belügyminiszter Dufaurehoz. Az oct. 25-ki ülésben Dufaure kijelenté, mikép ő Bonaparte Lajos polgárt megnyugtathatja az iránt, hogy Párisban senki sem gondol rá, hogy részére összeküvést forraljon. Bonaparte Napoleon szólani akart „Ne ön feleljen,“ kiálták a baloldalról: „Napoleon Lajos mindig hiányzik, ha felelnie kell. „Thomas Napoleon Lajos ellen szól; megemlité, hogy a megyékben választását minő balga hírekkel ügyeknek elősegíteni: „Bonaparte Lajos, mondá Thomas, most mint elnöki jelölt lép föl, hogy később mint császársági jelölt állhasson elő.“ Másnap Napoleon Lajos is előállt. Reszkető, csendes hangon papirról olvasta beszédét. Sajnálátát fejezte ki a tegnapi történetek fölött. Főlemlité, mikép nézeteit a nemzetgyűléssel közölte. Szószegéssel senki sem vádolhatja;

azonban parlamenti magaviseletét és érzelmeit még is félreismerik. Azért panaszkodnak rá, hogy a nép kijelölését, mit nem keresett, elfogadja. „Igen, szolt ő, a kijelölést elfogadom, mert az becsületemre válik, igen elfogadom, mert három egymásutáni megválasztás, és a családom elleni száműzetésnek a nemzetgyűlés által történt egyhangu eltörlése azon hitre jogosítanak, mikép Franciaország azon nevet, melyet hordozok, a társadalom megrendült alapjai megszilárdítására alkalmasnak tekinti. Azok, kik nagyravágyással vádolnak, rosszul ismernek.“ Végül odaveté, mikép azoknak, kik ellene üldözési rendszert akarnak kovácsolni, ellenállani tudand.

Ez ülésben a dec. 10-ki választás tárgyalatott. Flocon fölhozá, hogy a népet a bonapartista ügynökök azzal ámitják, mikép Napoleon Lajos 1000 milliót örökölt, s azt Franciaország 37 ezer községe közt kiosztja. Fölszólítá Napoleon Lajost, mikép ügynökeiket desavouálja. Napoleon Lajos tilve maradt és hallgatott.

XXV.

Az elnöki választás ideje közelgett. A nemzet ütereiben a vér forrongott. Franciaországban minden ember élni látszott, mert a nemzetnek élete vala. A sajtó, a közvélemény zászlója már lobogtatni kezdé azon neveket, melyeket a nemzet élére állítani vélt. Két ember körül forgott minden gondolat: Cavaignac és Bonaparte Lajos. Az elsőt a sajtó sem nem pártolta, sem nem ellenezte; az utóbbit a Presse és Événement nyiltan pártolták. Bonaparte

Lajos körül már kezdettek seregelni mindazok, kik a jövődöbéli elnöktől vágyaik teljesítését remélték. Mindenki előtt úgy nyilatkozott, mikép még Franciaországot nem ismeri. A hegypárt is elküldte kózzá képviselőit. Többek előtt kijelenté, hogy az adót könnyíteni fogja, s hogy Franciaország természetes határait visszaadja, a háborutól sem irtózik. Nov. 14-kén a Constitutionnel, melyet ekkor Thiers közlönyeül tekintettek, Bonaparte Lajos részére nyilatkozott; a Journal des Débats ellene. A Liberté kijelenté, mikép az ifju tábornokok csak egy Napoleonra szavazhatnak. Bugeaud és Husson tábornokok csakugyan részére nyilatkoztak. Odillon-Barrot választóinak Bonaparte Lajost ajánlotta, Moléról is azt beszélték, hogy mellette volna.

Bonaparte Lajosnak nyilatkozatát kellett elkészíteni. Ebben az időben két tanácsadója volt: Thiers és Girardin Emil, a Presse főszerkesztője. Ezekkel nyilatkozatát közölte. Thiers nem találta inye szerintinek. Girardin helyeselte. Másnap Thiers új nyilatkozványt hozott magával, mit Bonaparte Lajos nagy figyelemmel olvasott föl. Midőn elolvasta, visszanyujtá: „engedje ön, hogy maradjak annak a ki vagyok“ szölt Thiershez, s az csak boszönkodhattott, mikép Bonaparte Lajos oly ember, ki a maga lábán megállani tud. Thiers azt akarta, hogy mire se kötelezze magát, s mindent tartson fenn; de ő mit sem változtatott a nyilatkozványon s az megmaradt eredeti szövegében, mint itt következik:

„Napoleon Lajos polgártársaihoz. Hogy a számüzetésből visszahijjatok, képviselővé neveztetek. A köztársaság első hivatalnokának

megválasztása előtt, nevem előttetek úgy tűnik fel, mint a rend és biztosság jelképe.

„A tiszteletteljes bizalom nyilatkozványai, tudom, inkább nevemet, mint enmagamat illetik, ki még az országért mit sem tettem, azonban mennél inkább támogat engem a császárra emlékezés, és mennél inkább sugallja hangjaitokat: annál inkább kötelességnek érzem magamat, hogy érzelmeim- és elveimmel megismertesselek. Köztem és köztetek homály nem uralkodhatik.

„Én nem vagyok nagyravágyó, ki most császárságról és háborúról, majd fölforgató elméletek alkalmazásáról álmodozik. Szabad országokban, a szerencsétlenség iskolájában neveltetve, mindig hű maradok azon kötelességekhez, miket szavaitok és a gyűlés akaratának nyilatkozványai reám rovardanak.

„Ha elnökké választatom, nem rettenek vissza semmi veszélytől, semmi áldozattól, hogy az oly merészen megtámadott társadalmat védelmezsem; én magamat egészen, utógondolatok nélkül, egy törvényei által bölcs, céljai által becsületes, tettei által nagy és erős köztársaság megszilárdítására szentelndem.

„Becsületemnek tartandom, ha négy év eltölte után a hatalmat megszilárdulva, a szabadságot sértetlenül és a valódi előhaladást elérve nyujtom át utódomnak.

„Bármilyen legyen a választás eredménye, meghajlom a nép akarata előtt, és közremunkálásomat előre megnyerte azon jogos és szilárd kormány, mely mind a kedélyekben mind a dolgokban a ren-

det helyreállítja, mely a vallást, családot, tulajdont, ezen örök alapjait minden társadalmi rendnek, hatályosan védi, mely a lehető javításokat megteszi, az elkeseredett kedélyeket lecsendesíti, a pártokat kibékíti és az aggodalomban levő hazának megengedi, hogy másnapra is számithasson.

„A rendet helyreállítani annyit tesz, mint a bizalmat visszahozni, a segélyforrások változó szükségéről gondoskodni, a pénzügyeket ismét rendbehozni.

„A vallást és családot védeni annyit tesz, mint a szertartás és oktatás szabadságát biztosítani.

„A tulajdont védeni annyit tesz, mint minden munka termékének sérthetlenségét megörzeni, azaz a birtok függetlenségét és biztosságát, a polgári szabadság ezen nélkülözhetlen alapjait, szilárdítani.

„Mi a lehető javításokat illeti, a következők legsürgetősebbeknek látszanak előttem:

„Minden oly takarékokkal felhagyni, melyek anélkül, hogy a szervet, az államszolgálatot megsemmisítnék, a népre rótt terhek könnyülését engedik; a vállalatokat bátorítani, mik midőn a földészet gazdagságait kifejtik, Franciaországban és Algierban a munka nélküli kezeknek foglalkozást nyújthatnak; a munkások öreg napjairól segélyintézetek által gondoskodni; ipartörvényeinkbe oly javításokat hozni, mik oda irányulnak, hogy a gazdagokat a szegények hasznára tönkre ne juttassák, hanem mindenik jóllétét egymás előhaladásával megalapítsák; a hatalomtól függő hivatalok számát, mik szabad népet gyakran hivatalkereső néppé tesznek, illő határok közé szorítani; azon szerencsétlen tö-

rekvést kikerülni, mely az államot arra vezeti, hogy mindent maga tegyen, mit a magán személyek ép oly jól és jobban végrehajtottak volna; (az érdekek és tettek központosítása a zsarnokság lényege; a köztársaság az egyedáruságot visszautasítja); végre a sajtószabadságot két kicsapongásától megvédeni, mi azt mindig veszélyezteti — az önkénytől és saját rakoncátlankodásától.

„A háboru bajainkon nem segíthet. A béke tehát legforróbb kívánságom lenne. Franciaország első forradalma alkalmával harczias vala, mivel azzá kényszerítették. A támadásra hódítással felelt. Most midőn ki nem híjják, segélyforrásait a békés javításoknak szentelheti, anélkül hogy őszinte és határozott politikájával fölhagyna. Egy nagy nemzet hallgasson vagy haszontalanul soha se fecseljen.

„A nemzeti méltóságról gondoskodni annyit tesz, mint a hadseregről gondoskodni, melynek nemes és önérdek nélküli hazaszeretete oly gyakran félreismertetett. Az alaptörvények fentartásában, melyek katonai szerkezetünk erejét alkotják, szükséges, hogy a kiállítás terhe könnyitessék és ne nehezitessék. Jelenre és jövőre nézve szükséges, nemcsak a tisztek- hanem az altisztek- közkatonák és oly embereknek, kik zászló alatt sokáig szolgáltak, biztos létet teremteni.

„A köztársaság legyen nagylelkű és higyen jövődjében. Én tehát, ki a száműzetést és fogságot ismerem, szivemből kívánom azon nap elérkezését, midőn a haza a száműzetéseket veszély nélkül megszüntetheti és polgári viszályaink utolsó nyomait eltörölheti.

„Ezek, kedves polgártársaim, az eszmék, miket a hatalom gyakorlására hozok, ha önök a köztársaság elnökévé választanak.

„A feladat nehéz, a küldetés megmérhetlen, ezt jól tudom. De végrehajtása felett nem esem kétségbe, midőn pártkülönbség nélkül oly férfiakat szólítok föl a munkában részt venni, kik magas értelmiségők és őszinteségök által a közvéleménytől ajánltatnak.

„Különben kinek szerencséje van a francia nép élére állíttatni, elhibázhatlan eszközzel bir jót tenni, csak akarata legyen hozzá.“

E nyilatkozványt a Constitutionnel, Liberté, Assemblée és Bien public nov. 28-kán közölték. Cavaignac is kiadta nyilatkozványát, melyet, mint akkor mondák, dictatori kardjának hegyével irt. A bonapartista clubbokban nagy erőt fejtettek ki, és a nép akaratának nyilvánulása kétségtelen kezesség vala, hogy Napoleon Lajos fog a köztársaság első elnöke lenni. Girardin Presse-je hatályosan segítette, míg a Journal des Débats, nyilatkozata után sem hagyá el ellenséges állását.

Míg a választás napja bekövetkezett volna, Napoleon Lajos dec. 3-kán a párisi lapokban egy levelet közölt, melyben kijelenti, hogy ő a civitavecchiai expeditio ellen szavazott, bármennyire hajlandó is a pápa szabadsága- és tekintélyére célzó rendszabályokat helyeselni. Néhány nappal később, dec. 7-dikén a pápai nunciushoz más levelet intézett, melyben tiltakozik azon hir ellen, mintha Canino herczeggel, Luczián idős fiával, a romai dolgokra nézve egyetértene, és sajnálatát fejezte ki

hogy Canino nem fogja fel azt, mikép az egyházfő világi hatalmával a katholicismus fénye, Olaszország szabadsága és függetlensége van összezsúfolva.

Midőn a választás napja elérkezett, az egész nép Párisban, a megyékben, rendkívüli számmal sietett választói joga gyakorlására. Egész faluk katonai rendben, zászlókkal, hazafiui dalok éneklése közben seregeltek össze a székhelyen.

A párisi választás eredménye dec. 14-kén közzétett. 341,829 választó közül Bonaparte Lajosra 198,484, Cavaignacra 95,567, Ledru-Rollinra 26,648, Raspailra 15,871, Lamartinera 3838 szavazott. Az összes választásnak a nemzetgyűlésben leendő közzétételére dec. 20-ka tüzetett ki. E nap délután 4 órakor Napoleon Lajos a gyűlésbe lépett: leült Odillon-Barrot mellé. A választás eredményét Waldeck-Rousseau fölolvassa: 7,326,345 választó közül 5,434,000 Bonaparte Lajosra, 1,448,000 Cavaignacra szavazott. A választási bizottmány jelentéséből kitűnt, mikép a választás mindenütt rendesen ment végbe, Grenoble kivéve, hol némi zavar történt. A bizottmányi jelentés azt is megemlíti, mikép főnforogott, hogy Napoleon Lajos helvét (thurgau) polgár volna, s francia természetét elvesztette; a bizottmány többsége azonban e véleményt nem osztá, Napoleon Lajos képessége mellett nyilatkozott, s kikiáltását indítványozza. Ekkor Cavaignac tábornok a szószékre lép: kijelenti az összes miniszterium lemondását, s a főhatalmat leteszi azon nemzetgyűlés kezébe, mely őt azzal ezelőtt hat hónappal megitsz-telte. Marrast, Bonaparte Lajost, az alkotmány nevében, a köztársaság elnökének kikiáltja, s felszólítja:

az eskü letételére. Bonaparte Lajos, jobb kezéről keztyűjét levonva a szószékre lép. Marrast olvassa: „Isten és a nemzetgyűlés által képviselt francia nép előtt esküszöm: hogy a demokratiai, egy és oszthatlan köztársasághoz hű maradok, s mindazon kötelességeket teljesítem, melyeket az alkotmány előmbe szabott.“ Bonaparte Lajos jobbját fölemeli, s fenhangon mondja: „esküszöm.“ E pillanatban a hadastyánok álgyui megdördülnek, jelentvén, hogy a köztársaságnak már elnöke van. Ezután a herczeg előlépett, s mély hallgatás között, következő jelentékeny beszédet mondott: „A nemzet szava és az eskü, mit ép most tevék le, kijelölik jövődő magamviseletét; kötelességem ki van szabva; én mint becsületes ember teljesítendem. Én a haza ellenségeinek tekintendem mindazokat, kik törvénytelen eszközökkel annak megváltoztatását kísértenék meg, mit egész Franciaország rendelt. Önök között és köztem, polgár képviselők, valódi véleménykülönbség nem lehet. Akaratunk, kívánságunk ugyanaz. Én, mint önök, megszilárdítani akarom azon alapokat, melyek a demokratiai intézményeket erősítik és minden alkalmas eszközt fölkeresek, hogy ezen nemes és bölcs belátó nép szenvedéseit enyhítem, mely nekem bizalma oly fényes bizonyítványát adá. A többség, mit nyertem, nemcsak hálával tölt el, hanem az új kormánynak erőt is kölcsönzend, mi nélkül nincs semmi többség. A béke- és renddel országunk ujra föléled, sebei begyógyulnak, az eltévelyedettek visszatérnek, a szenvedélyek lecsillapulnak. A kibékülés szellemétől lelkesítve becsületes, képes, az or-

szághoz ragaszkodó embereket gyűjték magam körül, meggyőződven, mikép különböző politikai credetők daczára, abban egyek önökkel, hogy az alkotmány alkalmazásában a törvények tökéletesítésére és a köztársaság dicsőségére közremunkáljanak. Az új kormánynak, midőn az ügyeket átveszi, az elébbinek köszönetét kell nyilvánítania az általa tett erőmegfeszítésekért, hogy a hatalmat sértetlenül adta át és a közsendet fentartotta. A tiszteletre méltó Cavaignac tábornok magaviselete loyális jelleme- és kötelesség-érzelméhez méltó vala, mi egy államfő első tulajdonsága. Nekünk, polgárképviselők, egy teljesítendő nagy hivatásunk van, tudniillik mindenki érdekében egy köztársaságot, egy jogos, szilárd kormányt alapítani, mely az őszinte előhaladás szeretetétől legyen lelkesítve, anélkül, hogy reactionarius vagy utopista volna. Legyünk mi az ország emberei, nem párt emberei, és isten segítségével legalább jót teendünk, ha nagyot nem tehetünk.“ Midőn a beszédnek vége volt, az egész gyűlés kiáltá: „éljen a köztársaság!“ Marrast kijelenté, hogy a szükséges katonaságról, mely az elnököt lakába kísérendi, rendelkezett. A herczeg ezután Cavaignac tábornokhoz fordult, s ezen szavakkal: „tábornok, bármi volt a választás eredménye, ön neve és tettei nemes lapot képzendenek országunk történetében, és én remélem, hogy e lap nem leend utolsó,“ kezét nyujtá neki. Más adat szerint Cavaignac tábornokhoz így szólt: „Tábornok, büszke vagyok, hogy oly férfinak mint ön utóda lehetek“ mely szavakra a tábornok gúnyos

mosollyal felelt volna. Ez azonban, ha Cavaignac becsületes jellemét ismerjük, alig hihető.

A Moniteur az összes választás végeredményét csak jan. 2-dikán közölhette. E szerint Bonaparte Lajos kapott 6,048,872, Cavaignac 1,449,121, Ledru-Rollin 355,515, Raspail 40,069, Lamartine 17,584 szavazatot.

XXVI.

Mihelyt Bonaparte Lajos a kormány vezetését átvette, azon elvet tűzé ki, hogy kormánya nemzeti lesz, s embereit pártkülönbség nélkül választja. köztársaság parlamenti kormányzatú volt, e szerint a miniszteriumot mindig a többségből kellett volna alakítani. Követte tehát I. Napoleon példáját. Igazságügyminiszter lett Odillon-Barrot (a volt parlamentben baloldali); külügyminiszter Drouyn de Lhuys (balközép); belügyminiszter Malleville (balközép); hadügyminiszter Rulhieres tábornok (régi conservatív); tengerészeti miniszter Tracy (baloldali); közoktatási miniszter Falloux (mérsékelt legitimista); közmunkaügyi miniszter Faucher Leon (baloldali); földészeti és kereskedelmi miniszter Bixio (régi mérsékelt köztársasági); pénzügyminiszter Passy (baloldali). Ezen miniszterium, mikép láthatni, inkább a parlamenti baloldaltól vala alakítva. Bonaparte Lajos értésökre adá mindjárt, hogy a miniszterelnökséget ő maga viszi, következőleg tanácskozás végett nála gyűljenek össze. Drouyn de Lhuys, külügyminiszter a Párisban levő idegen követekkel rögtön közölte a kormány külpolitikájának elveit: hogy a francia köztársaság külpolitikája a béke, ki-

békülés és nemzetközi testvériség politikája leend. Odillon-Barrot dec. 26-kán a belpolitikát az elnöki beszéd értelmében közölte.

Ez alkalommal következő fontos kinevezések történtek: Berger seinemegyei főispán, Changarnier tábornok seinemegyei főhadparancsnok, Bugeaud tábornagy az alpesi sereg fővezére, Carlier rendőrfőnök, Jeromos herceg a hadastyánok kormányzója, Excelmans tábornok tábornagy lett.

Bonaparte Lajos az elnökség kihirdetése után mindjárt első vasárnap, dec. 24-én szemlét tartott a párisi hely- és nemzetörség fölött. Az elnök lovon ült, osztályos tábornoki egyenruhával, a becsületrend keresztjével. Magaviselete tiszteletre gerjesztő vala. A párisi nép és katonaság: „éljen a köztársaság elnöke,“ „éljen Napoleon,“ „éljen az elnök!“ kiáltásokkal fogadta; meglepte őket, hogy a kormányelnök lóháton mer megjelenni, mit Lajos Fülöp kormánya alatt soha sem tett.

A köztársasági alelnökségre három egyént jelölt ki: Boulay de la Meurthe, Baraguay d'Hilliers és Vivient. Szavazattöbbséggel a nemzetgyűlés az elsőt választotta.

E szerint minden rendben vala, hogy a köztársaság elnöke az alkotmány értelmében kormányozzon. Azonban az egyenetlenség mindjárt kitört. Meghasonlott saját miniszteriumával, mely a nemzetgyűléstől akart függeni, és meghasonlott a nemzetgyűléssel, mely féltékenységében az elnöki hatalmat korlátozni akarta. A viszály első köve a római ügy vala. Már dec. 27-kén a belügyminisztert komolyan felszólítá, hogy a távirdai tudósításokat vele

közölje; kijelenté, hogy az általa kinevezett miniszterek eljárását, mintha a Sièyesféle alkotmány most is életben volna, nem türi. Mallevillenek helyébe, ki vele daczolt, s nem akarta a strasburgi és boulognei pör iratait számára kiadni, Faucher következett. A miniszterium mégis parlamenti akart maradni és a nemzetgyűlés többségének inye szerint kormányozni. Ezen nemzetgyűlés, a miniszterek indítványozása következtében, két nevezetes törvényt hozott: egyik a clubbok, és így a társulati jog, másik a választói jog megszorítását tartalmazta. Az utóbbi törvény által 11,023,189 szavazó közül 1,087,185 választási jogát elvesztette. Ezen törvényt pedig azért hozták, hogy az új választások a törvényhozó-gyűlésbe, mely az alkotmány szerint maj. 28-kán veendette kezdetét, az elébbi többség értelmében üssenek ki. A választások eredménye lön, mikép a gyűlés, legitimisták-, orleanisták- és bonapartistákból egy nagy conservatív pártot alkotva magát a rend közlönyének adá ki, míg a másik oldalon csak 200 különböző színezetű köztársasági állott. A megszorított választás szerint tehát, úgy látszott, mikép a francia nép nem köztársasági, vagy hogy Franciaországra nem a köztársaságiak birnak befolyással. A nevezett többség azonban, mint a következmény megmutatta, daczára annak, hogy a conservatív érdekek védelmével kérkedett, igen zilált és a pillanat érdekei szerint szétválható tömeg vala. A köztársaság elnöke ezen törvényhozó gyűléssel állott szemben.

Mint főnebb is érintettük, a római ügy vala az ok a vizsály kitörésére. Az elnök maj. 8-kán 1849. Oudinot tábornokhoz, a Romába küldött hadsereg

parancsnokához következő tartalmu levelet intézett. „A távir dai tudósítás azon váratlan ellenállásról, mivel ön Roma falai alatt találkozott, engem nagyon meglepett. Én reméltem, mikép a romaiaknak lesz annyi belátások, mikép barátságosan fogadják azon hadsereget, melyet jószándéku, önzéstelen küldetés vezérlett hozzájuk. Máskép történt: katonai becsületünk meg van sértve. Én nem türöm, hogy valami mocsok szennyezze. A segély nem hiányzandik. Mondja meg ön katonáinak, hogy én vitézségöket elismerem, vesztéseiket sajnálom, és hogy segélyemre s hálámra mindig számíthatnak.“

Ez az első lépés, midön a köztársaság elnöke a katonaság felé közeledett. Azonban szándéka méginkább kitünt, midön a majus 21-diki szemle után Changarnier tábornokhoz következő levelet intézett: „Ily seregekkel köztársaságunk nemsokára maren goi és hohlenlinden i dösb testvééréhez hasonlítand, ha a külföld arra kényszerit. És ha a féktelenkedök benn zászlóikat ujra fölemelnék, egy ily hadsereg által, mely kötelességéhez, becsületéhez annyira hü, tehetlenségbe sülyesztetnének vissza.“

A törvényhozó gyűlés maj. 28-kán összeült. Az elnök jun. 6-kán intézte első izenetét (message) a törvényhozó gyűléshez. Ebben igazolta az elébbi kormány eljárását, hogy miért nem akart háboruba elegyedni, melynek végét be nem láthatta. Szerinte háborura nem ok valami alárendelt érdek, vagy a politikai befolyás több vagy kevesebb tekintete. Ha oly nagy nemzet, mint a francia, óriás harcza elegyedik, tudni kell magát igazolni eredménye nagysága, és szerencsétlenségei nagyságára nézve. Meg-

emlité, hogy a kormány a szabadság érdekében mindenütt közbenjáróul lépett föl. A római kérdést illetőleg fölfejté, mikép Roma a pápa iránt hálátlan volt, mikép Franciaországnak egyenesen és függetlenül kellett beavatkoznia, hacsak a pápa visszahelyezését a többi katolikus hatalmak tetszésére nem akarta hagyni. A francziáknak kedvezőtlen fogadtatása Roma előtt, apr. 30-kán, Garribaldinak tulajdonítandó, ki az idegenek élén oda érkezett. Ha Oudinot azon nap, mikor Civita-Vecchiába ért, Romába benyomulhat, barátságosan fogadják. Különben a váratlan harc a hadjárat czélján nem változtatott."

Azonban e programm a köztársasági pártot a kormány politikájával nem békíté ki. Mikor a romai csatát, Roma ostromát meghallották, a törvényhozótestben heves felszólalásokat intéztek a miniszteriumhoz. Kün a sajtó hatalmasan izgatott. Kimondák: hogy nincs egyéb hátra, mint uj forradalmat kezdeni. A többség ennek azonban ellene volt. Ledru-Rollin jun. 11-kén kijelenté, hogy a köztársaság elnöke és a miniszterek ellen, a hegypárttól aláírt vádiratot akar letenni, mivel az alkotmányt megsértették. A hegypártiak a néphez kiáltványokat intéztek. Páris és Lyonban harcra készültek. A hegypárt jun. 17-ikén a művészeti conservatoriumban összegyült tanácskozni, hogy önálló, a közügyeket vezető gyüléssé alakuljon, s a néphez kiáltványukat kibocsátni akarták. Ekkor a katonaság a conservatoriumot körülvézi. Többet elfognak. Ledru-Rollin, Blanc Lajos s többen menekültek. Az ostromállapot kihirdettetik. A clubbok

és a sajtó megszorítatnak. Ez lett eredménye a hegypárt forradalmi törekvésének.

A törvényhozó-gyűlés üléseit aug. 12-keig folytatta. Ekkor oct. végeig magát elnapolta.

Az elnapolás alatt a köztársaság elnöke Ney Edgár hadsegédéhez, kit sürgönyökkel Romába küldött, következő, aug. 18-kán kelt nevezetes levelet intézte: „A francia köztársaság nem azért küldött Romába hadsereget, hogy az olasz szabadságot elnyomja, hanem hogy védelmével saját kicsapongásai ellen ótalmazza, és hogy fejének visszahelyezése által, ki minden hasznos reformokban először tört előmerészen, tartós alapra fektesse. Azonban fájdalommal hallom, mikép a pápa és saját törekvésünk jó indultu céljai szenvedélyek és ellenséges befolyások által paralysáltatnak, mik a pápa visszatértét a száműzés és zsarnokság alapjává akarják tenni. Mondja meg ön részemről a tábornoknak, mikép semmikép meg nem engedhető, hogy a háromszin zászló árnya alatt valami olyas történjék, mi hadjáratunk jellemével ellenkezik. Én a pápa világi uralmát következő föltételek alatt fogom föl: átalános bünbocsánat, a kormányzat világiasítása, napoleoni törvénykönyv, szabadelmű kormány. A három bibornok kiáltványát olvasva személyesen sértve érzem magamat, mivel abban Franciaországról és derék katonáink szenvedéseiről említés sem történik. Zászlóink vagy egyenruhánk minden megsértése mélyen illeti szívemet. Ajánlja ön a tábornoknak, mikép jól értesse meg, hogy Franciaország szolgálatát ugyan nem bocsátja áruba, de legalább azt kívánja, hogy áldozatát és közbenjárását megköszönjék. Midőn ha-

daink egész Európán átvonultak, mindenütt a hűbéri visszaélések megsemmisítésének nyomait és a szabadság csiráit hagyták hátra. Ne mondják 1849-ben, hogy egy francia hadsereg más értelemben tehetett és más eredményeket idézhetett elő. Kérje meg ön a tábornokot, hogy nevemben köszönje meg a hadsereg szép magaviseletét. Fájdalommal hallom, hogy physicaileg sem bánnak úgy vele, mint megérdemlené. Remélem, hogy ő ez állapotnak azonnal véget vetend. Hogy seregeink illőleg tartassanak, mit sem szabad kimélni.“ E levél, minden ellenjegyzés nélkül a Moniteur által az elnapolás alatt közöltetett.

A köztársaság elnöke az elnapolás alatt kirándulást tett a megyékbe, a vasút vonalak fölszentelésére; Epernay-ben, meddig a paris-straszburgi vonal nyult, megállván, egy lakoma alkalmával fölment, mikép midőn Meaux, La Ferté, Chateau-Thierryn átjött, eszébe jutottak azon dicső és óriási csaták, melyeket Franciaország a szövetkezett Europa ellen vívott. Ha akkor Napoleon a gőzerőt úgy használhatja, mint most lehet, egy idegen sem lépett volna be a francia fővárosba. Tisztelet tehát a vasutaknak, mert nemcsak az ipart, kereskedelmet segítik elő béke idején, hanem háborus időben a haza függetlenségére vezetnek. Az elnököt a nép ez utazása alkalmával „éljen a köztársaság elnöke!“ kiáltásokkal fogadta.

Midőn a törvényhozó gyűlés oct. végével ismét összeült, már akkor az elnök miniszteriuma, Ney Edgarhoz intézett levele miatt, az elnökkel meghasonlásban vala. E levél mutatta, mikép Napoleon Lajos önálló politikát akar követni, s politikai né-

zeteit miniszterei nézeteitől nem függeszti föl. Ez önállóság és függetlenség jellemzi ezutáni lépéseit. Az oct. 31-ki ülésben egy izenetben ismét fölfejté politikájának elveit. „Dec. 10-kén, mondá ő, egész rendszer győzedelmeskedett, mert a Napoleon név maga egy programm. Ez jelenti benn: a rendet, tekintélyt, vallást, népjóllétet; künn: a nemzeti méltóságot. Ez a választásom szerint beigtatott politika az, minek a gyűlés és nép segélyével győzelmet szerzendek... Allítsuk vissza a tekintélyt, anélkül hogy a valódi szabadság nyugtalanítatnék. Csendesítsük le az aggodalmakat, midőn a szenvedélyeket merészen megzabolázzuk és minden nemes ösztönnek hasznos irányt adunk; szilárdítsuk meg a vallásos elvet, anélkül hogy a forradalmi nyerevényeket földadnók, és így az országot megmentjük, a pártok, nagyravágyás és intézményeinkben foglalt tökéletelenségek daczára is.“

Odillon-Barrot miniszteriuma lelépett: helyébe dec. 2-kán a többségből egy új alakult, melynek tagjai valának: d'Hautpoul tábornok hadügyi, Fould pénzügyi, Rouher igazságügyi, Barrot F. belügyi, Rayneval külügyi, Dumas kereskedelmi, Parrieu közoktatási, Romain-Desfossés admiral tengerészeti, Bineau közmunkaügyi miniszterek.

XXVII.

1850 és 1851 története, egész dec. 2-kaig, nem egyéb, mint a végrehajtó és törvényhozó hatalom harca egymás ellen. Az elnök szilárdan állott politikája mellett, míg a törvényhozó gyűlés többsége elkeseredéssel és dühvel szemlélte, hogy Bona-

parte Lajos nem egy Monk, ki a claremonti és wiesbadeni zarándokoknak majd pénzért a főhatalmat eladandja. Ha a többség vele tartott, ez mind csak jó remény fejében történt, ha ellene lépett föl, azt elkeseredése okozta, nem pedig a köztársaság szeretete, melyet védeni, fentartani mindnyájan megesküdtek. Legyünk őszinték: Bonaparte Lajos a napoleoni politikát akarta keresztülvinni és a parlamenti többség a fusiót. Az elnök a nemzeti politika egész súlyával tört célja felé, s mint később látni fogjuk e zászló alatt célját is érte. De lássuk a harc lényegesebb részleteit.

A nemzetgyűlés taktikája abból állott, hogy oly megszorító törvényeket alkosson, melyek által az elnök népszerűségétől megfosztassék, hatásköre korlátoztassék. Az elemi oktatásról szóló törvényt megszorította; az elemi tanítók a kerületi bizottmány helyett a főispánok alá rendeltettek. Sok néptanító ezen törvény következtében állásától megfosztatott. Szigorú törvényt hozott a deportációra nézve. 1850 majusban pedig alkotta a nevezetes választási törvényt, mely által a már megszorított választók száma még leebbszállitatott. E törvény következtében a 11,023,189 választó száma 6,711,186-ra szállitatott le. Nevezetesen ez utóbbi törvény a köztársaság elnöke ellen volt irányozva. Ez befolyással lehetett a revisiora, és horderővel a vizonti megválasztásra nézve. A törvényhozó gyűlés tehát Bonaparte Lajostól elvette azon haderőt, mely reászavazott volna, tudniillik Thiers hitvány tömegét, ¹⁾ mint e híres államsérfi őket nevezé.

¹⁾ Vile multitude.

A köztársaság elnökének nem maradt egyéb fen, mint a népre és katonaságra támaszkodni. 354 szavazattal 308 ellenében a törvényhozó gyűléstől a kivánt 3 millio helyett egyszer mindenkorra 2,160,000 frk. dotatiót nyervén, némi eszköz volt kezében, hogy a katonaságra hasson. Egyszerre hire terjedt, hogy a dotatióból 60,000 frankot katonai lakomákra szánt. A lakoma csakugyan megtörtént. 1850 aug. 8-kán 350 csendőrtisztet s altisztet vendégelt meg, mely lakomán alkotmányellenes kiáltások ugyan történtek, de az elnök szavára, ki maga is jelen volt, elnyomattak. Az államcsiny hire már ez időben fölmerült; a dec. 10-ki társulat erélyesen szervezte magát, s mindinkább lehetett hallani az „éljen a köztársaság!“ helyett „éljen Napoleon!“ sőt még „éljen a császár!“ kiáltásokat is.

A törvényhozó gyűlés e közben elnapolta magát, s felvigyázat tekintetéből bizottmányt nevezett ki. Bonaparte Lajos elutazott a megyékbe, s hol megállapodott erélyes beszédekert tartott politikája védelmére. Nevezetesen Lyonban, aug. 17-kén politikáját világosan magyarázta. „Én nem egy párt képviselője vagyok,“ szölt ő, „hanem képviselője vagyok azon nagy nemzeti nyilatkozványoknak, mik 1804- és 1848-ban a rend által a francia forradalom nagy eszméit akarták megmenteni. Eredetemre és zászlómra büszkén, azokhoz hű maradok. Engedni fogok az országnak, bármit kívánjon tőlem, lemondást vagy kitartást. Az államcsinyróli hírek tán önökhez is eljutottak, de önök nem hitték, s ezt köszönöm. Megtámadások és bitorlások lehetnek ugyan álmai oly pártoknak, melyek a nemzetben területtel

nem birnak ; azonban hat millio szavazat választotta végrehajtja a nép akaratát, de el nem árulja őt. A hazafiság, ismétlem, a lemondás és kitartásban egyiránt nyilatkozhatnak.“ Fölhozá személyére vonatkozólag azon ítéletet, midőn két nő állítólagos gyermekeért pörlekedvén hogy a bíró megtudhassa, melyiknek van igaza, a gyermek kettévágatását rendelte, s abból találta ki az anyát, mert ez jogával föl hagyott, csak hogy a gyermeket el ne veszítse. Fölhozá, hogy a pártoknak e példát kellene követniök. Végül megemlíté, hogy ha Franciaország nyugalmanak veszélyeztetésére bűnös nagyravágások mutatkoznának, tudni fogja azokat lenyomni, midőn ismét a népfensőségre hivatkozik.

E beszédben a revisio már ki vala mondva. Caenben pár hét mulva még világosabban nyilatkozott. „Ha viharos napok következnének be és a nép a kormány fejére uj terüt akarna tenni, ezen fő nagyon hibás volna, ha ezen magos küldetés alól magát kivonni akarná.“ Másfelől a megyei tanácsok is nyilatkoztak. Ezek két harmada a revisiot kívánta. A dec. 10-ki társulat a törvényhozó gyűléshez kérvényt intézett, melyben következő kívánatait adta elő: alkotmány revisioja, Napoleon Lajos 10 évi elnöksége, 6 millio frk. évdij, a tuileriákban lakás. A hadsereget is ügyekeztek megnyerni. Az elnök sept. 27-kétől egész oct. közepeig mindig szemlét tartott, mely alkalmakkal alkotmányellenes, vagy jobban mondva többség-ellenes kiáltások történtek. Oct. 10-kén ellennyilatkozvány is jelentkezett a hadseregben. A szemle alkalmával Neumayer tábornok dandára, 16 zászlóaly, hallgatva léptetett el,

míg a többiek „éljen Napoleon!“, „éljen a császár!“-t kiáltottak. A törvényhozótest állandó bizottmánya, mely többnyire a többségből alakult, nagyon szívére vette a történeteket. Dupin, a bizottmány elnöke egy szerkezetet készített, melyben a hadügyminiszter formászerint és szigoruan megdorgáltatik, hogy a satoryi téren történeteket közönyösen nézte. A törvényhozó-gyűlés, mely nov. 14-én ismét összeült, a bizottmány eljárását helyeselte; az elnöki izenet ugyan kibékítőleg szólott hozzájuk, de azért a satoryi eseményeket nem feledhették. Ezek miatt d' Hautpoul, a hadügyminiszter, lemondott, Neumayer tábornokot a köztársaság elnöke activ szolgálatából kitette. A miniszterium föloszlásnak indult. Még nagyobb lón a zavar, midőn Changarnier tábornok a hadsereghez intézett napi parancsában annak megtiltotta a fegyelem elleni nyilatkozatokat. En napi parancs nyilván mutatta, hogy Changarnier nem Napoleon Lajos, hanem a többség kardja. 1851. jan. 10-kén új miniszterium alakult, mely a következő tagokból állott: az elébbiből Baroche, Rouher, Fould, Parrieu megmaradtak; mint újak léptek be Regnaud de St. Jean d' Angely had-, Drouyn de Lhuys kül-, Ducos tengerész- és Magne közmunkaügyi miniszterekül. Azonban a Moniteur még fontosabb rendeletet is tartalmazott: Changarnier tábornok letételét, kinek helyébe Perrot és Baraguay d' Hilliers tábornokok neveztettek.

Changarnier tábornok letétele hadizenet vala a törvényhozó gyűlés ellen, mely mindjárt annyira megrettent, mikép Remusat indítványára bizottmányt nevezett ki, hogy az a törvényhozótest védel-

méről tanácskozzék. Ennek mi lett következménye? az, hogy a törvényhozó gyűlés egész hétig vivott szóval a kormány ellen, míg végre jan. 18-kán 417 szóval 278 ellen határozá: A gyűlésnek a miniszteriumban nincs bizodalma — s áttér a napirendre. A miniszterium erre beadta lemondását. Jan. 24-kén a *Moniteur* új miniszteri névsorozatot hozott, az ugynevezett átmeneti miniszteriumot, mely következő tagokból állott: Brénier külügyi, Vaillant tengerészeti, Schneider közmunkaügyi, Magne kereskedelmi, Weisz belügyi, Randon hadügyi, Germiny pénzügyi, Royer igazságügyi és Giraud közoktatásügyi miniszterek. Az elnök, izenetében, sajnálattal nyilatkozott a két főhatalom közti szakadásról. Minthogy az alkotmány mindkettejüket függetlenekké tette, az egyetértés egyetlen föltétele a kölcsönös bizalom. Kijelenté, hogy ezen érzelemtől lelkesítve, a törvényhozó gyűlés jogait mindig tisztelendi, egyszersmind a néptől kapott hatalom jogait is fentartandja. Miniszteriumát nem vette sem a többségből, sem a kisebbségből, hanem szakemberek közül választott. Azonban sem az elnök további magaviselete, sem a miniszterium eljárása a törvényhozó-gyűlést le nem csendesíthették. A miniszterium febr. 3-án 1,800,000 frk dotatiót kért; a törvényhozó gyűlés febr. 10-én 396 szavazattal 294 ellen elvetette. Tehát a két hatalom nem hogy közeledett volna, hanem köztök a szakadás még szélesbedett. April 11-kén a *Moniteur* új miniszterium alakulását jelenté: Rouher igazságügyi, Randon hadügyi, Faucher belügyi, Chasseloup Laubat tengerészeti, Buffet kereskedel-

mi, Magne közmunkaügyi, Crouseilhes közoktatási, Fould pénzügyi, Baroche külügyi miniszterek.

Az idő mennél inkább közeledett 1852 felé: a revisio kérdése annál inkább előtérbe lépett. Baroche miniszteriuma az országban erélyesen dolgozott. Az elnök maga is szónokolt mellette. Midőn Dijonba ment a vasut fölszentelésére, a tiszteletére adott lakomán többi közt így nyilatkozott: Franciaország nem kívánja sem a régi kormányhozi visszatérést, legyen bármi formában, sem pedig a szomoru és ki nem vihető utópiákkali kísérletet. Politikai életünkben új időszak kezdődik. Franciaország egyik végétől a másikig az alkotmány revisioja végetti kérvényeket irnak. Én bizalommal várom az ország nyilatkozatát és a gyűlés döntését, melyet csak a közérdek érzelme fog sugallni. Mióta én kezelem a hatalmat, megmutattam, mikép én, a társadalom nagy érdekeit tekintve, mindazt, mi személyemre tartozik, figyelem nélkül hagytam. A legjogtalanabb és leghevesb támadások nyugalmat nem rendithették meg. Az ország bármi kötelességeket szabjon még reám, engem mindig késznek találанд arra, hogy akaratának engedelmeskedjem, és Franciaország az én kezemben nem fog elveszni.“ — A revisio e szerint határozottabban ki volt mondva és a kérvények csakugyan számosan gyűltek be. A nemzetgyűlésben azt mondották: hogy mindezek csak a kormány izgatása következtében történnek. A sajtó rendkívüli munkásságot fejtett ki a revisio mellett és ellen. A nemzetgyűlés jun. 9-én a revisio kérdésének megvizsgálására bizottmányt nevezett ki, melyben a köztársasági párt túlnyomó-

lag volt képviselve. Miért? mert a Bonaparte-ellenes többség a köztársaságiakkal egyesült a revisio megbuktatására. Miután e bizottmányi jelentés fölolvastatott, hosszú harcz keletkezett. A pártok nagy szónokai mind szószékre léptek. Thiers kimondá, hogy a császárság már kész. A revisio mellett volt 446, ellene 278 szavazat. Minthogy az alkotmány revisiojára, az alkotmány szabálya szerint, a szavazatok három negyed része kívántatott: a revisio kérdése egészen megbukott, sőt a gyűlés a végrehajtó hatalom elkeseredését még következő határozatával tetézte: „A törvényhozó-gyűlés panaszt emel, mikép a kormány több helyen, kötelességével ellenkezőleg, befolyását arra használta, hogy az állampolgárokat kérvényezésre izgassa.“ E nevezetes határozat után aug. 9-kétől nov. 4-keig magát elnapolta. Mig az elnapolás tartott, a megyei tanácsok gyűlést tartottak, s így történt, hogy a revisio mellett 76 megyei tanács nyilatkozott. Az elnök a revisio tárgyában az egész nemzetre kívánván hivatkozni, elhatározá a maj. 31-iki törvény eltörlését és az általános szavazat visszaállítását. Egerszermind maga köré elhatározott embereket kezdett gyűjteni, kikben, ha a szükség kívánja, hatalmas segélyre találhasson. Carlier rendőrfőnök maga lemondott; helyébe az elnök Maupast tette, egy fiatal, erélyes embert. Carrelet tábornok is fölmentetett parancsnokságától, s ez Magnan tábornoknak adott át, ki már elébb Baraguay d' Hilliers helyét foglalta el. A ministerium oly emberekből alakult, kik az elnök iránt magokat lekötelezve érezték, mint: Thorigny, Turgot, Corbin, Blondel, St. Arnaud,

Casabianca, Lacrosse, Fortoul, Giraud. Ezenkívül a főispánok és alispánok számosan St. Cloubba hivat-
tak, hogy jövődő eljárásukra nézve utasítást
kapjanak.

Midőn a törvényhozó gyűlés összeült, újra nagy
parlamentari viharoknak néztek elibe. Az elnök nov.
11-kén üzenetében előterjeszté, hogy Franciaor-
szág és egész Europa fölött messze terjedő dema-
gogiai összeesküvés van készülóban, mely 1852-re
van intézve. Ő a veszélynek az alkotmány revisioja
által kíván véget vetni. Most azon meggyőződésre
jutott, mikép az általános szavazatot vissza kellene
állítani, mert ezt visszaállítani annyit tesz, mint a
polgárháboru zászlaját és az ellenzék utolsó védvét
elvenni; annyit tesz, mint az országot oly állapotba
helyezni, hogy magának elvitázhatlan alapokon te-
remtsen intézményeket.

A kormány előterjesztvén követelését, az áta-
lános szavazat visszaállítását illetőleg, következmé-
nye lön, hogy először is sürgetősségét elvették, s
a másodszori fölolvadás is 355 szavazattal 348 elle-
nében elvettetett. A törvényhozó gyűlés az elnök
kezeből ez által minden erőt kicsikarni akart. Ez-
után a törvényhozó-gyűlés quaestorai indítványoz-
ták, mikép a gyűlés elnöke ruháztassék föl azon jog-
gal, hogy a gyűlés védelmére tetszése szerint sere-
geket requirálhasson. Ez indítvány nem vétetett tek-
intetbe, nyilván mutatta azonban az államcsíny mi-
atti retteget. Még inkább növekedni kezdett a ré-
mülés, mikor a helyőrségre oly hadcsapatok rendel-
tettek, melyek császári érzelmeikről ismeretesek va-
lának. Midőn az új csapatok tiszteit Magnan tábor-

nok az elnöknek bemutatta, majdnem egész nyilvánossággal kimondá, mikép ha szükség kívánja, engedelmességüket igénybe veszi. „Ha valamikor a veszély napja elkövetkezik, nem úgy szólok önökhöz — mondá — mint az elébbi kormányok: „előre, én követem önöket; hanem elől megyek, s kiáltani fogok önökhöz: kövessenek!”

Napoleon Lajos akarata naponként világosabb lón. Midőn nov. 25-kén a nemzeti színpadon a londoni iparműkiállításon kitünt munkásokat megjutalmazta, eleven színekkel rajzolta az ország zilált állapotát. Kijelenté azonban azt is, hogy ne féljenek, mert a csend fentartatik, bármi történjék. „Oly kormány, mely a nép egész tömegére támaszkodik, minnek nincs más törekvése, mint a közjóllét: küldetését teljesíteni, mert vele van a jog, mely a néptől jő, és az erő, mely az istentől ered.”

E szerint két csiny készült egyszerre. Egyik a köztársaság elnöke, másik a törvényhozó gyűlés részéről. Napoleon Lajos kezében vala a biztos katonai erő és a nyers tömeg; a nemzetgyűlés hasonlókép a katonai erővel akart rendelkezni, Napoleon Lajost, ha az alkotmányt megváltoztatni akarja, Vincennesba vitetni szándékozván. Ezt azon törvényhozó-gyűlés akarta végrehajtani, mely annyi árnyalat- és kottériákra levén oszolva, tehetlenségre vala kárhóztatva. Azonban még tanácskozott a községi választási törvényről, míg bizottmánya az államtanácsnak az elnöki felelősségről kidolgozott törvényjavaslatával foglalkozott. Minthogy az alkotmány 68-ik cikkelye már megállapítá, hogy: „minden rendszabály, mi által a köztársaság elnöke a nem-

zetgyűlést fölözlatja, elnapolja vagy fölhatalmazásának gyakorlatában akadályozza, felségsértés“, még azon esetek valának kimutatandók, melyek hasonlókép büntetést vonnak magok után. A bizottmány 7 szavazattal 6 ellenében nov. 30-kán abban állapodott meg: mikép hasonlólag felségsértés, ha az elnök arra használja hatalmát, hogy az alkotmány 45 cikkének megsértésére izgat. A 45 cikk arról szólott, hogy az elnök négy év eltelte után meg nem választható. Ha e törvényjavaslat elfogadtatik, az elnököt minden perczen, a törvény erejénél fogva befogatni lehetett volna. Azonban életbeléptetésének elibe vágott.

A törvényhozó-gyűlés titokban, mint főnebb is megjegyzeztük, a katonaság fölhívásán és a köztársaság elnöke elleni alkalmazásán is működött. A nemzet-gyűlés ezen tervét mutatják azon rendeletek, melyek dec. 2-kán Baze quaestornál találtattak. Ezen iratok mutatják, hogy a törvényhozó-gyűlés is összeesküdött a végrehajtó hatalom ellen. Egyik rendelet szerint, a név és kelés idő kihagyásával, a törvényhozó-gyűlés elnöke az első katonai osztályban levő sor- és nemzetőri katonaságnak parancsnokot rendel, ki az illető haderővel a gyűlés biztonsága felett őrködjék; a másikban rendeltetik: mikép minden vezénylő tisztek a kinevezendő parancsnoknak engedelmeskedjenek. A tábornok neve, ki a védelemre fölhivatott volna, mint főlebb mondtuk, hiányzott, s ezt a szükség pillanatában, a körülmények szerint, Baze választandotta. Dupin aláírása és a törvényhozó-gyűlés pecsétje rajta volt a rendeleteken.

Igy közeledett a dec. 2-iki nevezetes nap. A Patrie dec. 1-jén még intette a törvényhozó-gyűlést, mondván, hogy a gyűlés, az elnök, sőt az alkotmány fölött is egy felsőbb bíró áll: a haza. A gyűlés csak úgy végezheti hazafiasan pályáját, ha a revisiot megszavazza.

Az elnök határozott, sőt elszánt, a gyűlés makacs és megoszlott vala. Igen megoszlott, mert míg egyfelől az elnökkel szemben félelmesnek látszó ellenállást fejtett ki, másfelől a töredékek az elnökkel alkudoztak az államesinyra nézve. A fusionisták, hegypártiak, legitimisták ajánlatokat tettek, hogy őt segitendik, ha egyedül rájuk támaszkodik. Napoleon Lajos majd minden beszédében mondá, hogy nem párt embere. Határozott: hogy nem a pártokra, hanem Franciaországra hivatkozik.

XXVIII.

A nagyszerű tervben, mely Franciaország sorsa fölött döntendett, csak az elnök négy barátja vala beigatva: St. Arnaud tábornok hadügyminister, Morny és Persigny képviselők, s Maupas rendőrfőnök. St. Arnaud tábornok az afrikai ifjabb tábornokok közé tartozik, kik előléptetésüket valódi katonai érdemeknek köszönhetik. Ő még 1831-ben egyszerű hadnagy volt a 6-dik seregzredben, 1851-ben lett tábornok, s küzdé azon dicső csatákat, melyekről az akkori hadügyministeri jelentés imigy nyilatkozott: „80 nap alatt 8000 emberrel 640 kilométernyi földön, egy ember nyolcz ellen, husz ütközet és hat rendes csata, öszvesen huszonhat győ-

zelem.“ St. Arnaud tábornok a szó teljes értelmében katona volt, ki nem parlamenti szónoklatok, hanem az álgyuk hangjával tudott hatást gyakorolni. Morry lovagias, elhatározott egyéniség, az elnök ügyének hive, ki már 1848 elején a Revue de deux Mondesban megjövendölte a juliusi dynastia romlását. Persigny képviselő előttünk már ismeretes; most csak annyit jegyzünk meg róla, hogy 1848. febr. hava után Párisba jövéen, már akkor megmondta a börzén, mikép majd ministersége alatt a dolgok jobban fognak menni. Maupas alig harminczkét éves, fiatal ember. Ő észtehetsége, jelleme által a közgazgatás legmagasb fokára emelkedett föl igen fiatal korában, s mint hivatalnok nagy erélyt fejtett ki a socialista mozgalmak elnyomása körül. Egyik előléptetése a másikat érte. Boulogne-, Moulins- és Toulouseban erélyes föllépéseit süker követte. Az elnök benne erélyt, szilárd elhatározást s ügyességet látott; ezért helyezte őt a fontos rendőrfőnöki állomásba.

Ezen négy emberrel az elnök néhány nappal már dec. 2-ka előtt tanácskozni kezdett, s mindent meghatároztak a részletekig. Nov. 30-kán Párisban egy képviselőt kellett választani, a maj. 31-iki törvény erejénél fogva. A nép nagyon föl volt izgatva részint a bonapartisták által, kik a maj. 31-iki törvényt eltörölni és az általános szavazatot visszaállítani kívánták, részint a socialisták által, kik a népet saját céljaikra bujtogatták. A londoni forradalmi bizottmány kiáltványai ez időben nagyon harcziasan hangzottak s félni lehetett a nép kitörésétől. Ezen kedély-állapot elégséges ürügy vala, hogy az elnök

a fővárosba számos katonaságot s Vincennesből álgukat s jelentékeny mennyiségű löporkészletet hozasson; az államcsinra senki sem gondolhatott, mert az ovatossági rendszabályok igazolva voltak a forradalmiak fenyegetései által.

Dec. 1-jén a törvényhozó-gyűlés érdektelen tárgyakkal foglalkozott: a lyoni vasuttal, helyhatósági választások anyakönyvével, s nem gondolt arra, hogy már holnap zárva lesznek a terem ajtai, melyben a politikai szenvedélyek kitörései a francia népet annyiszor fölizgatták, hol egy Berryer, Thiers, Guizot, Cavaignac beszédei a miniszteriumok és Franciaország sorsa felett döntöttek.

Estve az elnök igen fényes estélyt adott. Tere mei teli valának Páris választékával mindkét nemből. Tíz óra felé az elnök egy kandallónak vetvén hátát előszólitá Vieyra ezredest, a nemzetörség ujonnan kinevezett táborkari főnökét. „Ezredes, szólt az elnök mosolyogva, bir-e arca fölött annyi erővel, hogy a benső izgatottságot elrejtteni tudja?” — „Azt hiszem,” felelt az ezredes. — „Tehát ez éjen” viszonzá az elnök még inkább mosolyogva. „Gondolja-e ön, hogy holnap a nemzetörség dobjai nem szólának?” — „Igen, csak legyen rendelet számomra.” — „Nézze meg a hadügyminiszternél; de rögtön ne távozzék, mert azt gondolnák, hogy rendeletet adtam ki.” Az elnök karját ajánlta a spanyol követnének, Vieyra ezredes pedig egy csoport nő közé veyült s köztük ingerkedett.

Miután a vendégek az Elyséet odahagyták, s a fényes csilárok kialudtak, még egy szoba maradt világitva, s ebben öt ember maradt vissza tanács-

kozva. Mindeniknek a szerep végrehajtása kiadatott. Keveset beszéltek. Miután határoztak, az összeesküvés feje szokott csendes hangon, mintha holnap mi sem történnék, így szólt: „Urak, aludjunk egy kicsit, és az isten mentse meg Franciaországot.“ Az óra kettőt ütött. Negyven évvel azelőtt így aludt el I. Napoleon austerlitz-i ágyán, miután a másnapi győzelmet elrendezte.

Reggel három órakor Magnan tábornok, a párisi sereg parancsnoka megkapta a hadügyminiszter által aláírott parancsot. A nemzeti nyomdából reggel négy órára a rendeletek és kiáltványok kikerültek. Itt St.-Georges a nyomda igazgatója és Beville ezredes az elnök hadsegéde működtek, és az I-ső csendőr zászlóaly 4-ik százada, mely az épületben őrizetül volt kiállítva. A nyomtatványok négy órakor a rendőrségnek átadattak. A törvényhozó-gyűlés palotáját már öt órakor a 42-ik serezed Espinasse ezredes vezénylete alatt, egy csapat afrikai vadással és köztársasági őrséggel elfoglalta. Néhány percz múlva a quaestorok és a gyűlés biztosa elfogattak, annélkül hogy még csak álmodtak volna is róla, hogy már egy órával azelőtt a 42-ik serezed az egész udvart elállta. Mig ezek itt történtek, az alatt Morny, mint már belügyminiszter, teendőivel foglalkozott, s titoknokának rendeleteket mondott toll alá. Maupas rendőrfőnök pedig az összegyűjtött rendőrbiztosoknak utasításokat adott, hogy Thiers, Baze, Roger (du Nord), Charras, Nadaud, Greppo, Miot stb. képviselőket, Changarnier, Lamoricière, Bedeau, Cavaignac, Leflô tábornokokat vigyék a Mazasba. Öt óra tiz perczkor indultak ki az

elnök ezen nevezetes elleneinek kézrekerítésére, s minden lépés, Maupas eszélyes és ügyes utasítása következtében, sikerült. Már hét órakor 16 képviselő a főbb bünösök közül a Mazasban ült, s a többi kijelöltek közül alig menekült meg egy-kettő futás által.

Ezen befogatók körülményeit, az egyének jellemét némileg föltüntetvén, a hivatalos adatok után ideigtatjuk. ¹⁾

Changarnier tábornoknál két erélyes ember jelent meg: Leras rendőrbiztos és Baudinet százados a köztársasági őrségtől, 15 segéddel, 30 köztársasági őrrrel és 10 lovas őrcsapattal. Hat óra öt perczkor a biztos Changarnier tábornok lakának ajtaján (St.-Honoré-uteza, 3 sz.) kopogtat. A kapus kérdi: „ki az?” „Nyissa ki, beszélni akarok vele“ felelt a biztos. A kapus nem nyitja ki, úgy látszik, résen állott. A biztos egy közel állónak fülébe sugja, hogy csak beszélgessen vele, ne hogy a tábornokhoz fölfusson. A kapu mellett ugyanazon épületben fűszeresholt volt, hol már a segédek fen valának. A biztos benyit, s parancsolólag kérdi: „van-e bejárás az udvarba?“ Ezek megmutatják, s a biztos bemegy. A kapus lármát csap, és a csengetyüt huzza, mely a tábornok legényének ajtajaig szolgált. A biztos ennek kezei közül a kulcsot kiragadja, s bemegy a tábornok szobájába. Ekkor megnyilik a tábornok hálszobájának ajtaja is, s a constantinei hős hálóing-

¹⁾ Granier de Cassagnac, *Récit complet et authentique des Evenemens de décembre 1851*; Mayer, *Histoire de deux décembre.*

ben, meztelen lábakkal kijő, haragtól sápadtan, kezében fölsvont pisztolyokkal. „Mit akar ön?“ kiált a biztos a fölsvont pisztolyokat megragadva. „Ön csak egy embert öl meg, kinek gyermekei vannak és mi tizenöten vagyunk. Senki sem akarja önt megölni. Engedje, hogy teljesítsük kötelességeinket.“ A tábornok átadta pisztolyait, s oroszlányi nyugodtsággal szólt: „Jól van; felöltözöm, s követem önt.“ Kis ágyára leült, s legénye segítségével felöltözött. S míg szobájában fegyvereit összeszedték, melyek közt volt Abd-el Kader pisztolya is, e dicső győzelmi jel, úgy látszott, hogy senkire sem figyel és mivel sem gondol. Midőn kész volt, mondá, hogy reméli, mikép a rendőrfőnök nem választja el legényétől, ki nélkül nem lehet. A biztos megígérte, hogy e kérelme teljesítettetni fog. A tábornokot kocsiba ültették, ki az utban csendesen, méltóságosan viselte magát; ajkairól egy boszus szót sem lehet hallani. — „Mire való az államcsiny?“ jegyzé meg; „az elnök bizonyos volt viszonti megválasztása iránt, e szerint haszontalan volt ez a fáradság.“ Egy pillanat múlva pedig így szólt: „Ha valaha az elnöknek a külfölddel háboruja lesz, örvendeni fog talán, ha megtalál.“ Midőn a börtönhez ért, köszönetét nyilvánította az irányában tanusított figyelemért.

Lamoricière tábornok hasonló hideg bátorságot, mondhatni vakmerőséget tanusított. Midőn Blanchet rendőrbiztos Lamoricière tábornok szállásán (Las Cases-utca, 11 sz.) kopogtatott, a kapus nem akarta az ajtót kinyitni és a tábornok szobáját megmutatni. A biztos csengetett az első emeleten. Egy inas megjelenik, s az ajtót még jobban bezárja. Majd is-

mét visszatér lámpával, s midőn a biztos övbojtját meglátja, a lámpát hirtelen eloltja, s ordítva kiált: „Tolvaj van a háznál, meg kell fogni!“ Az inast a város-szolgák megcsipik, s a biztost urához vezeti. A tábornok eleinten szót sem szólt. Végre szemeit a kandallóra veté, s kérdé inasától, ott-e a pénz, mit tegnap oda tett. Az inas azt felelte, hogy biztosságban van. „Uram, azon kérdés, mit ön tőn, szólt a biztos, rám nézve nagyon sértő.“ — „Ki mondaná, hogy ön nem gonosztevő?“ felelt a tábornok. E szavakra a biztos övbojtját mutatta, s a tábornok elhallgatott. A biztos ezután kijelenté, hogy vele kimélettel bánik, s kocsiba ülteti, ha becsület-szavát adja, hogy el nem fut. „Én nem adok semmit, nem felelek semmit, tegyen úgy velem, a mint tetszik,“ felelt a tábornok. Midőn a tábornok a becsület-legio palotája előtt fejét kidugta, s a katonákat szólítani akarta, a biztos figyelmezteté, hogy szigoruan bánik vele: „Tegyen, a mint tetszik,“ viszonzá a tábornok. Midőn a Mazasba ért, csendesen viselte magát, s kérte a biztost hogy drága fegyvereit ne bántsa, küldjön számára szivart és Thiers „forradalom történet“-ét.

Cavaignac tábornok befogatása (Helder-utca 17. sz.) könnyen és röviden ment végbe. Először nála sem akartak ajtót nyitni, végre azonban a tábornok megszólalt: „ki az?“ Colin, a biztos felelt rá. A tábornok viszonzá, hogy ajtót nem nyit. A biztos azzal fenyegetőzött, hogy erőszakhoz nyul. A tábornok az ajtót kinyitá, s a biztos hozzá így szólt: „Tábornok, ön foglyom, minden ellenállás haszontalan.“ A tábornok dühbe jött. Öklével egy márvány asztalra csapott. A biztos csendességre inté. „Ho-

gyan, engem elakarnak fogni? ki ön? kérdezé a biztostól, s miután az nevét megmondá: „jól van, uram,“ vizonzá a tábornok „követni fogom önt.“ A tábornok felöltözött. Irt ipjának Odier bankárnak, s azután a biztos kocsiba ültette. „Egyedül vagyok elfogva?“ kérdé az uton. „Nem,“ felelt a biztos. „Hova visz ön?“ „A Mazasba.“ Ennyiből állott a beszélgetés.

Leflő tábornok, mint quaestor, a nemzetgyűlés palotájában lakott, s midőn Bertoglio rendőrbiztos felkölté, szidalmakra fakadt az elnök ellen. „Napoleon állam-csinyt akar csinálni. Mi Vincennesban agyon lövetjük. Mi önöket illeti, önöket Nouka-Hivaba küldjük, mi önöket vele együtt agyon lövetjük.“ A biztos felelé, mikép nem állhat ellen, s már az ostromállapotot kihirdették. Midőnkocsiba ült, a nemzetgyűlési palota udvarán levő 42-dik soredet fel akarta zaklatni; de Espinasse ezredes őt csendre intette, és a katonák szuronyt szegeztek reá. A gyűlési palotától a Mazasig egy szót sem szólott.

Bedeau tábornok befogatása (egyetem-utca 50 sz.) szomorú körülmények közt történt. Hubaut biztos ezen derék szerencsétlen katonát egy több osztályu épületben alig találta meg. Midőn inasa által felköltetvén, a rendőröket meglátta, borzasztó lármát ütött, tiltakozott befogatása ellen, s a biztosok csak erőszakosan vihették le a lépcsőzeten. Midőn a kocsiba ültették, irtózatosan kiáltozott, a lovakat sebesen kellett hajtani. A tábornok lecsendesedett. Midőn a Petit-Pont de l'Hôtel-Dieu mellett mentek el, hol a juniusi napokban egyik karját el-

vesztette, mélyen sohajtott. Midőn a fogházba ért, így szólt a katonákhoz: „katonák, látjátok, hogy bánnak tábornoktokkal.“ Itt találkozott Cavaignac tábornok barátjával, kit fölindulva ölelt meg.

Charras ezredes ajtaját erővel törték be. Ez Courteille biztosnak kijelenté, mikép pisztolyát kilötte, minthogy két nappal későbbre várta e dolgot. „Ha önök akkor jönnek, szólt a biztoshoz, agyvelejét összezuzom. Majd lecsendesült és elérzékenyedett, s nem vevé észre, midőn egy hű kéz zsebébe néhány darab aranyat s némi hecses dolgokat rakott. Egész uton viseletéből az önmehtagadás jelei meglátszottak. Nem szólt egyebet ezen kérdésnél: „Agyon löni visznek-e?“ mire a biztos azt felelte, hogy a Mazasba.

Baze quaestor Primorin biztos által némi ellenállás után fogatott el. A katonákat izgatni akarta. Granier de Cassagnac írja, mikép Baze ellenállt ungvibus et rostro, mint azon procuratorok egyike, kiket Petronius vultures togati-knak nevez.

Nadaud Desgranges biztost azzal fenyegette, hogy a nemzetgyűlésnél apellál, s nem szünt meg mindaddig segély után kiáltani, mig értésére nem adták, hogy már nincs nemzetgyűlés.

Lagrange Károlyt (Casimir Périer-utcza, 27-ik szám) Boudrot biztos fogta el. Ez is tiltakozott, fenyegetőzött. Nála sok iratot, fegyvert, löport találtak. Midőn a Mazasban vala, többször mondá: „A csiny merész, de jól játszották. Lamoricière tábornokhoz így szólt: „Ugy-e, tábornok, mi akartuk őt ide küldeni, s most ő hozat ide minket.“

Greppo a heves socialistánál (Ponthieu-utcza,

15. szám) egész fegyvertárt találtak vánkosa alatt, tört, pisztolyt, és egy egészen új vörös sapkát. Gronfier rendőrbiztos minden ellenállás nélkül vitte el. Greppo asszony, erélyes nő, férjét megpiron-gatta, hogy csak oly könnyeden adja meg magát.

Valentin, ki (Bac-utca 23. sz. alatt) Dourlens által fogatott be, a rendőrbiztosnak az alkotmányt kezdé olvasni, s azt követelte, hogy befogatásánál vagy a nemzetgyűlés elnöke, vagy valamelyik quaes-tor legyen jelen.

Miot, (Odeon-utca, 22. sz. alatt) Benoisttól azt kérte, hogy gyermekeit megölelhesse. „Minket azzal vádolnak socialistákat, szolt Miot, hogy a családot összerontjuk, és én megvallom, hogy ezen kis teremtményeket szeretem.“

Cholat, ki Passyban lakott, Allard-nak és ügy-nökeinek ürmöst nyujtott inni, s belöle, mielőtt el-mentek volna, két nagy pohárral megivott. Az uton az utca-seprőket akarta föllázasztani: „Fegyverre, barátim, fegyverre!“ kiáltozá.

Roger (du Nord) Barlet és ügynökei előtt úgy viselte magát, mint egy mult századbeli nagy ur, kit a Bastillebe visznek. „Ah, ah! szolt ő szemeit dörgölve, letartóztatva vagyok! Józséf, szolgádj xeresivel ezen uraknak, s öltöztess föl.“ Vártam önökre szolt mig füsülték; két napja tudom a dolgot, mert az embernek mindenütt vannak baráti. Czukros kenyeret urak? Hitemre, ezt jobban szeretem, mint azon ostoba szerepet, melyet a kamarában játszunk. Napoleonnak sükerülni fog, kétségtelenül; de a jövő? Végre is, ő ügyesebb mint mi.“

Thiers befogatásáról Granier de Cassagnac a többi közt ezeket írja: Midőn Hubaut biztos hozzá bement (Szent György-utcza, 1 sz.) Thiers mélyen aludt. A biztos félrevonta Thiers ágyának drága függönyeit, felkölté őt, s megmondá fölhatalmaztatását. Thiers felült, szemeit megdörgölte, s kérdezé „Mi baj?” A biztos azt felelte, hogy motozni akar. „De mit akarnak önök, tudják-e, hogy képviselő vagyok. A mit önök tesznek, az önöket nyaktiló alá viheti.” A biztosok azt felelték, mikép őket kötelességeik teljesítésében mi sem gátolhatja. Thiers felöltözött. A biztosok nála mindent összekutattak, de semmi politikai levelezést nem találtak, mert azokat, saját vallomása szerint, pár nappal azelőtt Londonba küldte. Midőn kocsiba akarák ültetni, zavarba jött, s vonogatta magát. Az uton a biztosokat kötelességeik teljesítéséről, mesterfogások, okoskodások, s fenyegetések által törekedett levérni, de hasztalan. Midőn a Mazasba ért, tejes kávéért kért, s ezzel rögtön szolgáltak.

A nevezettek kivül még elfogtak mintegy 78 heves socialistát és torlasz-készítőt. A döntő terv ezen főrésze negyven percz alatt a legnagyobb ügyességgel és sikerrel, anélkül, hogy valaki valamit sejtett volna, végrehajtva vala.

Reggel a falakon olvasható vala: „A francia nép nevében a köztársaság elnöke, rendeli: 1 cz.) A nemzetgyűlés föl van oszlatva. 2 cz.) Az általános szavazat visszaállítatott. A maj. 31-ki törvény eltörültetett. 3 cz.) A francia nép dec. 14-kétől dec. 21-keig ös népgyűléseket tartand. 4 cz.) Az 1-ső katonai osztály kerülete ostromállapotba té-

etik. 5 cz.) Az államtanács föl van oszlatva. 6 cz.) Jelen rendelet végrehajtásával a belügyminiszter van megbizva. Kelt az Elysée-palotában, dec. 2-án, 1851. Bonaparte Napoleon Lajos. Belügyminiszter: Morny.“

Az elnök ezen rendeletét a néphez és katonasághoz intézett kiáltványával igazolta. Az elsőben kijelenti, mikép ezen helyzet tovább nem tarthat. A nemzetgyűlés összeesküvések tüzhelyévé vált. Az alkotmány a hatalom gyengítésére vala kiszámítva. Azon férfiak, kik két monarchiát megbuktattak, most a köztársaságot akarják összerontani. Kötelessége az egyetlen souverainre Franciaországban, tudniillik a népre hivatkozni, s tőle megkérdezni, hogy küldetését: a forradalmi korszak bezárását végrehajtsa-e, s alkothat-e oly intézményeket, melyek az embereket túlélnek, s oly alapul szolgálhatnak, mire valami tartósat lehet építeni. Meggyőződés, mikép a viszály oka az, hogy egyetlen gyűlés létezik, az alkotmány alapjaul ezeket indítványozza: 1) tíz évre kinevezendő államfőt; 2) egyedül a végrehajtó hatalomtól függő minisztereket; 3) a törvényeket előkészítő államtanácsot; 4) a törvények megvitatására törvényhozó-testet, általános szavazattal választva; 5) egy, az ország nevezetességeiből alkotott gyűlést a másik ellensúlyozására, s az alapkötés és közszabadság védelmére. Ha pedig többséget nem nyerne: új gyűlést hívand össze, s ennek kezeibe a hatalmat leteszi. — Azon kiáltványban, melyet a katonasághoz intézett, értesíti őket, mikép egy küldetését kell végrehajtaniok, az ország első törvényének, tudniillik a nemzeti

fensőségnek, melynek feje ő, tiszteletben tartását. A katonaság rég akadályozva van a jó teljesítésében. Az akadályok most összedőltek. A nemzetgyűlés a hatalmat akarta illetni, és megszűnt létezni. Fölhijja őket: vagy adjanak eszközt kezébe, hogy javokat biztosítsa, vagy pedig válasszanak egy mást. 1830- és 1848-ban úgy bántak a katonasággal mint legyőzöttekkel, most nekik is legyen szavok, s legyenek készek a nemzeti fensőség szabad gyakorlása elleni kísérleteket elnyomni. „Katonák — szól Napoleon Lajos kiáltványa végén — nem szólok emlékezésekről, miket nevem fölserkent. Azok sziveitekbe vannak temetve. A multban a dicsőség és szerencsétlenségre nézve közösség létezik közöttünk, a jövőben érzelmeink és határozataink lesznek közösek Franciaország nyugalma és nagyságára nézve.“

Maupas rendőrfőnök Páris lakosaihoz intézett kiáltványt, s ebben felszólítja őket, hogy járuljanak e nagy tényhez rendíthetlen elhatározással, s bizzanak a hat millio szavazattal választott államsőben.

Egy falragaszban, Silvain Blot rendőri titkár által, következő miniszterium hirdettetett ki: Morny belügyi, Fould pénzügyi, Rouher igazságügyi, Magne közmunkaügyi, Lacrosse tengerészügyi, Casabianca kereskedelmi, Saint-Arnaud hadügyi, Fortuol közoktatásügyi, Turgot külügyminiszter.

Midőn ezen, s több falragaszokat a párisi nép reggel olvasta, nem kevésbé volt meglepve a történtek által. Minthogy a nemzetgyűlés iránt, mely őt az általános szavazattól megfosztotta, nem nagy rokonszenvvel viseltetett, mondhatni általán némi

örömmel fogadta az elnök ellenei által államcsinynek nevezett változtatást, s néhutt a lelkesedés hangokban is kitört. A katonaság, midőn a rendeleteket előtte felolvasták, örömríadásra fakadt. Ezen katonaság összesen 11 dandárból állott, tudniillik: De Cotte, De Bourgon, Canrobert, Dulac, Reybell öt dandára alkotta Carrelet hadosztályát; Sauboul, Forey, Ripert tábornokok három dandára képezte Regnaud tábornok hadosztályát; Herbillon, Marulazés Courtigis tábornokok három dandára alkotta Levasseur tábornok hadosztályát, s elfoglalták a Seine azon részét, mely áll egyfelől quai d'Orsay, Champ-de-Mars- és az Invalides, másfelől a Tuileriesk, Seinepartok és Champs-Élyséesből. E rendkívüli haderő már 9 órakor egészen kiterjeszkedett. A hadügyminiszter 9 órakor futtatott végig az arcvonalak előtt; az elnök 10 órakor jelent meg. Az Élyséetől a Tuileries-kig, a Concorde-piacztól az Invalidusokig lelkesedéssel fogadták.

Mig ezek történtek, a rendőrség és belügyi miniszterium roppant munkásságot fejtett ki. Az ostromállapot következtében tizenkét lap: L'Union, l'Assemblée nationale, l'Opinion publique, le Messenger, le Corsaire, l'Ordre, le Siécle, le National, l'Avénement du Peuple, la République, la Révolution, le Charivari fölfüggesztettek ¹⁾.

A képviselők több helyen ügykeztek összegyülni: 10 órakor a Petits-Augustins-utcza, 1 szám alatt a hegypártiak közül többen összegyültek Crémieux elnöklete alatt, de a hatóság értesülvén, mindjárt körülvették őket, s a gyűlés tagjait befogdosták.

¹⁾ Később több engedelmet kapott a megjelenhetésre.

A nemzetgyűlési palota egyik teremében is, az épületbe Bourgogne-utczáról bemenve Dupin elnöklete alatt kezdtek összeülni, de a 42-ik szerezred egyik zászlóaljának parancsnoka mindjárt szétozlatta őket. „Urak és tisztelt társaim, szólott Dupin, én, mikép önök, önökkel együtt tiltakozom a jog és nyilván megsértett alkotmány nevében. De tiltakozom egyszersmind mikép mi az erő ellen mit sem tehetünk és ha ez urak — a katonákra mutatva — elhatározzák minket kiüzni, nem tudom hogy mit használna itt maradásunk.“ Dupin és a képviselők kivonultak. Azonban alig mentek ki, mindjárt futottak az egyetem-utczai conservatív gyűldébe, hol Daru alelnök számukra teremeit megnyitotta, de itt sem ülhettek össze, mert a rendőrség nyomukhan volt, s szétkergette őket.

Azonban a 10-ik polgármesteri hivatalnál szerencsésebben összegyűlhettek. Itt mintegy 200 képviselő ült össze, többnyire legitimisták és orleanisták és rendes ülést kezdtek tartani Benoist-d'Asy elnöklete alatt. Oudinot tábornokot kinevezték a parlamenti hadsereg főparancsnokává, Lauriston tábornokot a nemzetőrség parancsnokává, Tamisier százados hegypártit pedig Oudinot tábornokari főnökévé. Mihelyt azonban Morny e gyűlés működését megtudta, katonai erőt küldött elosztatásukra, de nem akartak engedelmeskedni, s Forey tábornoknak magának kellett jöni segítséggel. Ekkor mindnyájan megadták magokat. Oudinot tábornok a katonákat próbálta a maga részére hódítani, de hasztalan. „Hogyan, Márton, szólott a tábornok egy őrmesterhez, ki Roma ostrománál alatta szolgált, hát te

visesz engem fogságba? — „Bocsánat, tábornok, szólt az őrmester, de nincs hatalmamban, hogy önt a büntetés alól fölmentsem.“ Innen a követeket a D'Orsay laktanyába vitték.

A parlament részéről tehát minden ellenállás meghiusult. A legfőbb törvényszék is próbálni akart. Itt következő végzést hoztak: „Francia köztársaság. A legfelsőbb törvényszék végzése. Az alkotmány 68-ik cikke erejénél fogva a legfelsőbb törvényszék kijelenti, hogy Bonaparte Napoleon Lajos felségsértést követett el; a felső nemzeti esküdtzéket összehijja, hogy haladék nélkül ítéljen, és a közminiszterium teendőivel a legfelsőbb törvényszéknél Renouard tanácsost bizza meg. Aláírva: Hardouin elnök, Delapalme, Bataille, Moreau, Cauchy bírák. De ezen végzést sem hajthatták végre, mert a hatóság rögtön intézkedett a bírák szétosztatása iránt.

E nap mintegy 217 képviselő fogatott el, kik éjszakára a Mazasba, Mont-Valérienre, vagy Vincennesba vitettek.

Egész nap a közvélemény ezen szavakban fejezte ki magát: jól van játszva. Vajjon sükerül-e?

A hegypártiak azonban még dec. 2-kán estve a 6-, 9- és 12-ik városrészekben, melyek többnyire munkásokból állanak, kezdtek izgatni, még pedig általános fölkelésre. Magokat állandó gyűlésnek nevezték, s a néphez kiáltványokat intéztek. St. Arnaud hadügyminiszter ezekről értesülvén, rendelkezett a forradalom elnyomásáról. Már harmadikán reggel Saint-Antoine külvárosban, Cotte, Ste-Marguerite-utcákban, nemkülönben Aumaire Petit-Lion-

Saint-Sauveur-utcákban torlaszok emelkedtek, s Hugo Victor, Schoelcher s többek a népet fegyverre szőlították. A katonaság a torlaszokat a nevezett helyeken könnyen bevette. Innen St. Martin városrészbe nyomattak, s majd Saint Jacques és St. Marceau városrészekbe. Baudin képviselő a St. Antoine külvárosi torlaszon megöletett, Madier de Montjeau képviselő pedig megsebesítetett. Mindazon torlaszok, melyek délután Saint-Martin külvárosban emelkedtek hasonló könnyűséggel széthányattak.

Dec. 4-dikén délfelé új torlaszok emelkedtek Saint-Denis kapunál, Saint-Martin, St-Denis, Petit Carreau, Rambuteau-utczákon, Saint-Martin külvárosban. Magnan tábornok parancsot adott, hogy több dandár egyszerre fog működni. Most élénkebb harc kezdett. A házakból lövések történnén, a katonaság dühbe jött, minek következménye lőn, hogy több ujságvágyó ártatlanok is áldozatul estek. A torlaszokat holttestek boríták. A 72-ik serezből elesett Loubeau hadnagy, Quilico ezredes megsebesült. Az utolsó puska lövések ez nap este 9 óra felé hangzottak el Montorgueil-utczában, hol Lourmel ezredes egy végső kísérletet az 51 serezből megsemmisített. A katonaság megmaradt foglalt állomásain, s az utcákon tanyázott.

Másnap dec. 5-kén még néhány torlaszt emeltek Rochechouart sorompónál, és a Croix-Rougenál, de a melyeket hasonlóképen mindjárt bevettek. A fölkelők végső kísérlete Chapelle-Saint-Denisnél hiúsult meg, hol a torlaszokat a 28-ik serezből két százada gyorsan bevette.

Dec. 6-kán már Páris visszakapta elébbi képét. Itt tehát a csend helyre volt állítva, de a vidéken a zavarok kitértek, a socialisták izgatásai következtében a nép több helyütt fölkelt, égetett, rabolt, de végre a katonaság erélyes föllépése által ezeket is sikerült lecsendesíteni. Hivatalos kimutatás szerint Párisban a decemberi napokban a hadsereg részéről meghalt 1 tiszt, 24 közember; megsebesült 17 tiszt, 167 közember; a fölkelők részéről meghalt mintegy 200.

Mikép már főnebb említettük, Napoleon Lajos az államrendszer megváltoztatására a legerélyesebb embereket választotta ki. Dec. 3-kán a miniszterium véglegesen megalakult, még pedig a következő egyénekből. Morny belügyi, Fould pénzügyi, Rouher igazságügyi, Magne közmunkaügyi, St. Arnaud hadügyi, Ducos tengerészeti, Turgot külügyi, Lefebvre-Durulé gazdasági, Fortoul közoktatási miniszter. Egyszersmind 80 tagból álló tanácskozó bizottmány neveztetett ki, mely, mig az államtanácsot megalakítani lehetne, ennek teendőit végezze. A rendőrség és belügyminiszterium részéről a közcsend fentartása végett igen szigorú rendszabályok hozattak: befogatás, deportatio, hirlapok fölfüggesztése stb.

A választási rendelet dec. 4-kén adatott ki. E szerint minden 21 éves francia fölszólított, hogy dec. 20-ka reggel 8 órától másnap estve 4 óraig minden község főhelyén igen-nel vagy nem-mel szavazzon a következő népvégzésre: „A francia nép Bonaparte Napoleon Lajos hatalmának fentartását akarja, és átadja neki a szükséges fölhatalmazást, hogy a kiáltványában föllállított nézetek szerint alkotmányt

készítsen.“ A tanácskozó bizottmány e szavazat eredményét dec. 31-kén estve adta át a köztársaság elnökének, három megye és Algier szavazatának hiával. Eredmény volt: 7,439,216 igen, és 640,737 nem. Midőn a hiányok megérkeztek a szavazat-eredmény imigy állt: 7,481,636 igen, és 647,292 nem. E szerint a nemzet Napoleon Lajost az államcsiny bűne alól föloldotta, ha államcsinynek nevezhetni oly szükségességet, mitől föltételeztetett a nemzeti fenség és függetlenség megmaradása, — ellenkező esetben Franciaország tán egy új Monk kezébe kerülhetvén.

Ezután Napoleon Lajos mint dictator rendelkezett, s kiadá azon fontos rendelményeket, melyek egy egészen új rendszernek alapjaul szolgáltak. Jan. 12-kén az egész franciaországi nemzetörséget föl-oszlatta, s ujraszervezni rendelte. Jan. 14-kén megjelent az alkotmány. Előrebocsátott kiáltványában az elnök kijelenté, mikép azon politikai intézményeket vette mintaul, melyek már e század elején, hasonló körülmények között, a megrendített társadalmat újra megszilárdították, s Franciaországot a jólét és nagyság magas fokára emelték. Alapját a VIII. évi alkotmány képezte. A felelős államsfő két gyűlés által ellenőriztetik. Egy kamara, mely törvényhozó test nevet visel, általános szavazat által választatva, a törvényeket és az adót szavazza meg. A másik kamara a senatus, mely oly alkatrészekből lesz összeállitva, mik minden országban jogszerű befolyást adnak: mint ész, vagyon, szolgálat. A senatorok névlajstroma később jelent meg, s 72 nevet foglalt magában Franciaország nevezetességei közül, a bitor-

nokokat, admirálokat és tábornagyokat oda nem érte, kik a senatus rendes tagjai. Franciaország 261 választó kerületre osztatott, egyszersmind elrendeltett ugyanannyi követ választása. Jan. 22-kén megjelent az Orleans-javakat elkobzó rendelet, mely szerint azon javak nagy része jótékony intézetekre fordittatik. Febr. 2-kán kiadott a sajtó-törvény. Mart. 10-kén a közoktatási törvény hirdettetett ki. Mar. 27-kén végre megjelent a központosítás kapcsait megtágító decentralisationalis rendelet.

A dictatura mart. 29-kén szűnt meg. Ekkor léptette életbe az alkotmányt a nagy államtestek, senatus és törvényhozó-test beigtatásával. Az elnök beszédében a többi közt így nyilatkozott: A néptől rám bízott dictatura ma megszűnik. Ismét visszatér minden régi utjába. Valóságos meglegedés érzetével történik, midőn az alkotmány életbe-léptetését proclamálom; mert nemcsak a rend helyreállítása volt állandó czélom, hanem hogy azt egyszersmind tartóssá tegyem, midőn én Franciaországot szükségeihez mért intézményekkel látom el. Alig néhány hónapja, önök emlékezhetnek, mikép mennél-inkább összeszoríták hatásom körét, annál inkább megkísértették azt szűkebbre összevonni, hogy tőlem minden mozgást és cselekvést elvegyenek. Megvallom, gyakran bátorságomat vesztvén, azon gondolkodtam, hogy fölhagyjak oly hatalommal, mely fölött annyit vitáznak. Mi visszatartóztatott az volt, hogy utódomul nem láttam mást: mint a féktelenséget. "... Fölhozta tovább, mikép sokan mondják, hogy azért, mivel a császárság intézményeit újra életbelépteti, a császárságot akarja visszaállítani. Ha czélja lett

volna, ezt tehette volna 1848-ban, 1849-ben, hanem nem akarta. „Én — zárja be beszédét — a consulságot és császárságot vettem zsinórmértékül, mivel bennök nemzetiséget és nagyságot találtam. Ma ugy elhatározva levén mint régebben, mindent Franciaországért és mit sem magamért tenni, a dolgok jelen állapotán nem fogok változtatni, ha szemlátomásti szükség által arra nem kényszeríttetem.“

Ezután következett az államtanács és semmitő törvényesék beigtatása. Ez utóbbi alkalommal a következő nevezetes szavakat mondá: „Azon nap óta, midőn a népfensőség dogmaja az isteni jog elvének helyébe lépett, mondhatni egy kormány sem oly legitim, mint az enyim. 1804-ben 4 millió választó, midőn az államhatalom örökösödését családomban proclamálta, engem a császárság örököseül jelölt ki. 1848-ban közel 6 millio szavazat hívott a köztársaság élére és 1851-ben közel 8 millio szavazat tartott meg ezen a helyen. Midőn tehát önök az esküt leteszik, nemcsak egyszerűleg egy embernek esküszenek hűséget, hanem egy elvnek, egy ügynek, magának a nemzeti akaratnak.“

A hadsereg előtt maj. 10-kén a sasok kiosztása alkalmával így nyilatkozott. „Katonák, szólt Napoleon Lajos a kiosztás végeztével, a népek története nagyrészt a hadsereg története. Szerencséje vagy vesztességétől függ a polgárisodás és haza sorsa. Ha legyőzetik, következménye a becsapás vagy féktelenség, ha győztes, a dicsőség vagy a rend. Azért a nemzetek valamint a hadseregek vallásos tisztelettel viseltetnek a katonai becsület azon jelvényei iránt, melyek harczok és diadalok egész multját zárják

magokban. A római sas, melyet Napoleon császár a század kezdetén fölvetett, Franciaország ujjaszületése- és nagyságának legfényesebb jele vala. Szerencsétlenségünkkel eltűnt! De ismét előjött, mint-hogy Franciaország, veszteségei után ismét fölkelve, mint önmaga ura, saját dicsőségét többé nem akarta megtagadni. Katonák, fogadjátok tehát ezen sasokat ismét, nem mint fenyegetést a külföld ellen, hanem mint függetlenségünk jellegét, mint a hőskorra emlékeztést, mint minden ezred nemeségének jelét. Vegyétek ismét ezen sasokat, melyek atyáinkat annyiszor győzelemre vezették, és esküdjétek, hogy ha szükség, meghaltok védelmeért.“

A senatus és törvényhozó-test megkezdtek rendszer működésöket, s az alkotmány tökéletesen életbe lépett. A senatus az elnök évdíját 12 millió frk-ban állítá meg; a törvényhozó-test pedig megszavazta az évi költségvetést 214 szavazattal 1 ellenében.

Imez a nevezetes dec. 2-ka eredménye, melyet mig a conservativ hatalmak szerencsétlettek, s Napoleon Lajosnak megköszönték: az ellenkező részen kétségbeesni látszottak még a jól értelmezett szabadság jövője felett is.

XXIX.

De tarthatott-e sokáig ez-állapot is? Nem. A consulság nem volt egyéb mint félig bevégzett tény, mely kiegészítésre várt. A nép nem a consult éljenezte, hanem Napoleont, a császárt. Midőn a törvényhozó-test széteszlott, a kérvények már 200-ra emelkedtek volt a császárság visszaállítása tárgyá-

ban. A nyilatkozványok mindenütt hatalmasan törték ki, a leendő császár részére. Az elnök júliusban Elzászba utazott, és a nép a császárság mellett nyíltan demonstrált, jöllehet az elnök maga nem sokat látszott erre hajtani. Midőn azonban aug. havában, a megkegyelmezések után ¹⁾ délre utazott, hogy a munkás osztályok érdekeit tanulmányozza, maga is nyilatkozni kezdett. Midőn Lyonban, sept. 20-kán, Napoleon császár lovagszobrát leleplezték, az elnök a császári demonstratiokat illetőleg a többi közt így nyilatkozott: A császár közbenjáró volt két ellenséges század között; megölte a régi kormányrendszert, midőn mindazon jót visszaállította, mivel ezen rendszer birt; megölte a forradalmi szellemet, midőn a forradalom javalmait mindenütt győzelemre juttatta; ép ezért azok, kik őt megbuktatták, nem sokára győzelme fölött fognak panaszkodni; mi védelmezőit illeti, szükség-e megemlitenem, hogy bukását mennyire sajnálták! A nép is mihelyt ura lett választásának, szemét a császár örökösére vetette és ezen okból Páristól Lyonig, utam minden pontján ezen egyhangu kiáltás hallatszott: éljen a császár! Ezen kiáltás azonban előttem inkább emlékezés, mely szívemet megindítja, mint remény, mely büszkeségemet költi föl... Mi még alig hatoltunk ki a krízis azon pillanatából, midőn, mivel a jó és rossz fogalmak egymással keverve valának, a jó szellemek magokat elcsábíttatni engedték. Az eszély és haza-

1) Megjegyzendő, hogy a képviselők a dec. 2-ki események után nagy részint szabadon bocsáttattak, s közülük csak néhányat küldtek külföldre, és azokból is több kegyelmet kapott a hazatérhetésre.

szeretet azt kívánják, mikép a nemzet ily pillanatokban összegyűljön, midőn sorsát megállapitná, és én nem tudom, hogy mi név alatt tehetnék legnagyobb szolgálatokat. Ha az egyszerű elnök cím a küldetést könnyitné, mellyel megbizattam, s mitől vissza nem rettentem, úgy ezen címet személyes érdekből a császárral nem kívánám fölcserélni.“ — A herczeg kéteskedése azonban később megszűnni látszott, mert már bordeauxi beszédében, oct. 19-én, a kereskedelmi kamara által számára adott lakomán, az új császárság programját is előterjeszté. „Ma, szólott ő, Franciaország rokonszenvével környez, mert én nem tartozom az ideologok családjához. Hogy az országnak jóllétet szerezzünk, nincs szükség új rendszerre, hanem mindenekelőtt: bizalomra a jelen, biztosságra a jövő iránt. Ezért Franciaország a császárságra látszik visszatérni. Különben nyilvánul valami rettegés, mire felelnem kell. Némely bizalmatlan személyek azt mondják: a császárság a háboru! Én azt mondom: a császárság a béke! Béke az, mit Franciaország akar; és ha Franciaország ki van elégitve, a világ nyugodt. A dicsőség az örökséghez csatlakozik, de nem a háboru. Azon fejedelmek, kik dicsekedtek, hogy XIV. Lajos unokái, megújították-e annak harozait? Háborut nem gyönyörűségből, hanem szükségből folytatnak. Az átmeneti időkben, midőn a jóllét annyi elemei mellett a halál annyi okai sarjadzanak, méltán mondhatni: Jaj annak, ki Európában először ad jelt az összeütközésre, melynek következményei fölszámíthatlanok.“ Ezután szólott azon békés reformokról, melyeket végrehajtatni kíván, s végül így

zárta be: „így értem én a császárságot, ha az ismét fölemelkedik. Ezek a hódítások, melyekre én töreksem, és önök mindnyájan, kik engem környeznek, és hozzám hasonlólag az ország jóllétét akarják, önök az én katonáim.“

A császárságot az elnök most valóban visszaállítani akarta, még pedig azon indokból, hogy a nép akaratának eleget tegyen. Egy rendeletnél fogva a senatust nov. 4-kére összehívta, hogy ez ügyben határozzon, s ha a császárság visszaállítására szavaz, a senatus-végzést a nép jóváhagyása alá terjessze. Az izenetben, melyet a senatushoz intézett, imígy szólt: „Épen nem titkolom mit tesz Napoleon koronáját fölvenni és fejemre tenni; de aggodalmaim kevesbülnek, ha meggondolom, mikép én többféle jog szerint a nép ügyét és nemzet akaratát képviselem, s következőleg a nép, midőn engem a trónra emel, önmagát koronázza meg.“ A senatus nov. 7-kén, három napi tanácskozása után, Napoleon Lajosnak a császári trónra emeltetését elhatározta. E határozat után a senatus tagjai Mesnard alelnök vezetése alatt ünnepélyesen St. Cloudba mentek és a senatus-végzést átnyújtották. Az elnök így szólott: „Midőn ezelőtt 48 évvel ugyanezen palotában, ugyanezen teremben a senatus családom fejének a koronát felajánlotta, a császár a következő nevezetes szavakat mondá: „Szellemem többé nem volna utódommal azon naptól fogva, midőn megszűnnék e nagy nemzet szeretetét és tiszteletét kiérdemelni.“ Mi szívemet ma leginkább megindítja azon gondolat, hogy a császár szelleme van velem, hogy az ő érzelme vezet, hogy árnya

véd, midőn önök ünnepélyesen ide jövének, a francia nép nevében kijelenteni, hogy én az ország bizodalma megérdemeltem. Nem kell mondanom, mikép állandó gondom leend, önökkel együtt Franciaország nagyságát és jóllétét munkálni.“

A senatus-végzés a nép jóváhagyása alá terjesztetett, hogy arra nov. 21- és 22-kén igen- és nem-mel szavazzon. A választások eredményének megvizsgálásával a törvényhozó-test bizatott meg, mely ezt dec. 1-ji ülésében bevégezte. Az összes eredmény estve 7 órakor kiáltatott ki: 7,824,189 igen és 253,145 nem.

A törvényhozó test és senatus estve 8 óra után egész testületileg ment St. Cloubba. Az ünnepélyes fogadtatás után III. Napoleon császár, osztálytábornoki egyenruhában megjelent, jobbján bátyja Jeromos tábornagygyal, balján ennek fia Napoleon herczeggel, s üdvözölve járta végig a fenálló sorokat. Ezután a trónon megállott, a törvényhozó-test elnöke Billault előlépett, s kijelenté, hogy a nemzeti akarat kifejezését hozza; utána a senatus első alelnöke Mesnard szólott és beszédek „éljen a császár!“ „éljen III. Napoleon“ kiáltásokkal fogadtattak. Ezen beszédekre a császár szilárd férfias hangon imigy válaszolt:

„Uraim! Az új hatalom, melyet ma önök beavatnak, eredetét, mint sok mások a történezetben, nem köszöni az erőszaknak, hódításnak vagy ravaszságnak. Az, mikép önök épen most nyilvánítják, törvényes eredménye egy egész nép akaratának, mely teljes nyugalommal megszilárdítja azt, mit az izgatottság állapotában alapított. Én a hála

érzelmével vagyok eltelve a nemzet iránt, mely engemet négy év alatt szavazatával háromszor támogatott, és mindig nagyobb többséggel nagyobbította meg hatalmamat. Azonban a hatalom mennél-inkább nyer terjben és életerőben, annál inkább szüksége van fölvilágosult emberekre, mint kik engem naponként környeznek, független emberekre, mint azok, kikhez fordulok, hogy engem tanácsikkal segítsenek és hatalmamat korlátai közé szorítsák vissza, ha az ezeket valaha túllépné. Én ma a koronával együtt III. Napoleon nevet veszek fel, mert a senatus azt törvényesen indítványozta és az egész nemzet jóváhagyta. Ezzel azonban az volna-e mondva, mikép én e cím elfogadásával ama hibába esem, mit azon fejedelem követett el, ki, midőn száműzetéséből visszatért, mindazt, mi távolléte alatt történt, semminek és semmisnek nyilvánította? Távol legyen tőlem ilyen tévedés. Én nemcsak elismerem a megelőzött kormányokat, hanem bizonyos tekintetben örököse is vagyok annak, mit azok, jót vagy rosszat, elkövettek, mert a kormányok különböző eredetők daczára, egymással viszonylag kötelező (solidaire) összeköttetésben állanak. Azonban mennél inkább elfogadom mindazt, mit nekünk a történet hajthatlan tekintélye alatt átnyujt, annál kevésbbé szabad hallgatással mellőznöm családom fejének dicső kormányzatát és fiának törvényes, jóllehet pillanati jogát, kit a kamarák legyőzött hazafiságuk utolsó fellobbanásakor kiáltottak ki. A III. Napoleon cím tehát nem egyike azon dynastiái és elévült igényeknek, melyeket az egészséges emberi ész, a valóság sértéseknek tekint, az hódolat

egy törvénytörő (legitim) kormány, melynek mi jelen történetünk legszebb lapjait köszönhetjük. Uralkodásom nem 1815-ről kel; e pillanattól kel, midőn önök a nemzet akaratát tudomásomra juttatták. Köszönet önöknek, követ urak, azon fényért, melyet a nemzeti akarat nyilvánulásának kölcsönöztek, midőn önök azt ellenörködésök által nyilvánosabbá, nyilatkozatuk által nagyszerűbbé tevék. Önöknek is senator urak köszönöm, hogy önök voltak elsők, kik engem üdvözöltek, valamint elsők valának a nemzeti kívánat formulázásában. Segítsenek önök mindnyájan, hogy ezen oly sok forradalom által megszagott földön állandó kormányt állítsunk, melynek alapjait a vallás, igazság, egyenesség és a szenvedő osztályok szeretete képezzék. Fogadják önök eskümet, mikép előttem semmi áldozat sem lesz nagy az ország virágzásának biztosítására, és hogy a békét fentartandó, de anélkül, hogy Franciaország becsülete és méltóságából valamit oda engednék." Ezen beszédet „éljen III. Napoleon!" kiáltás követte. A császár visszavonult azon renddel, mint jött; a senatorok és követek estve 10 óra után tértek vissza Párisba.

A császár dec. 2-kán, az auszterlitzi csata és az államcsíny napján, vonult be Párisba. A külügyminiszter még az nap tudósítá a külhatalmak képviselőit a kormányforma változtáról, s a császárság a hatalmak részéről, minden kivétel nélkül, elismertetett. Anglia első volt az elismerésben, holott I. Napoleont tábornoknál egyébnek soha sem tartotta; az északi hatalmak utolsók valának.

III. Napoleon császár első ténylei közé tarto-

zott, hogy St. Arnaud, Magnan és Castellane tábornokokat tábornagyokká nevezte.

A senatus nemsokára meghatározta a császár évdíját, mely végzés dec. 14-kén közöletett. Az évdíj 25 millio frankban állítatott meg, a koronauradalmakkal együtt, mint: Versailles, Saint Germaine-Laye, Compiègne, Fontainebleau, Rambouillet, Pau, Strassbourg, Ville-neuve l' Etang, Lamothe-Beuvron, La Grilliere. — Dec 18-kán megjelent a trónörökösödési rendelet, mely szerint ha a császárnak egyenes, törvényes vagy fogadott örököse nem volna, az örökösödés Bonaparte Jeromorra s ennek Katalin württembergi herczegnővel házasságából származott férfi ivadékaira megy át.

Azonban, III. Napoleon eleve gondoskodott, hogy az örökös ki ne haljon. Eleintén az ausztriai szolgálatban álló Wasa herczeg Carola nevű leányát szándékozott nőül venni, és az alkudozások már elkezdődtek volt, de, nem tudhatni bizonyosan mi okból, az atya tőle leánya kezét megtagadta. Ez a császár szívének nem kevésbé sérté, azonban meg nem renditette. 1852. vége felé Compiègneben nagy vadászatokat adott, mellyeken a férfiak mellett több hölgy is, amazon öltözetben részt vett. Leginkább kitűnt bátorságára és ügyességére, valamint szépségére nézve is a spanyol Montijo grófné leánya Eugenia, máskép Theba herczegnő. A császár már ekkor előzékenységgel viseltetett iránta. Egyéb-iránt ismeretségek 1848-ból keletkezik, midőn az egyszerű népképviselő a hôtél du Rhinben lakott, közel Montijo grófné szállásához. E fiatal hölgy dec. 2-ka után, midőn az új rend beigtatva vala,

a köztársaság elnökétől kihallgatást kért, s őt me-
 rész tetteért üdvözölte. A compiégnei vadászatok
 után az udvari táncvigalmakban és estélyekben
 Eugenia hercegnő nem hiányzott, és Mathilde her-
 czeznő, Contades marquisenő mellett diszelgett, s
 ezeket fényben és szépségben fölülmulta. Theba
 hercegnő a császár szívéen győzedelmeskedett, ki
 is szilárdan elhatározta, hogy nőül veszi. A császár
 határozatát elébb bátyjával Jeromos herceggel
 közölte. Ez ellene mondott. Majd minisztereivel
 közlé, s ezek is, a jan. 19-kén tartott miniszteri ta-
 nácsban hevesen elleneztek. Napoleon császár leg-
 nagyobb csenddel hallgatta ki őket, s végre így
 szólott: „Önök és lapjaik szünet nélkül ismétlik, hogy
 én Franciaországot szerencsésé tettem; most a
 magam boldogságát akarom elérni s Franciaország
 ezt rosz néven nem veendi.“ Az ellenvetések ismét
 fölmerülvén, így folytatá: „Nem czéлом, hogy önök-
 től tanácsot kérjek, hanem hogy egy határozatot
 közöljek önökkel, mi lelkemben visszavonhatlanul
 meg van állapítva. Önök ismerik a lépéseket, me-
 lyeket tanácsaik után tettem, hogy uralkodó feje-
 delmi házból kaphassak nőt, és ismerik az azokra
 következett elutasításokat. Én nem akarom Lajos
 Fülöp példáját követni, ki utra kelt és minden kis
 hercegi udvarnál egy hercegnő kezét koldulta.
 Azon nő, kit kiválasztottam, birja rokonszenvenem,
 s méltó a számára határozott tiszteletre. Én Montijo
 kisasszonyt nőül veendem.“ A császár megmaradt
 határozata mellett. Montijo grófnő leányával együtt
 az Elysée imperialeba költözött, és a menyegző elő-
 készületeihez hozzákezdettek.

A császár választását a nagy államtestekkel jan. 22-kén közölte. A törvényhozó-test, senatus, államtanács (a diplomatai kar nem hivatott meg) a tuileriák egyik teremében összegyűlvén, a császár határozatát következő nevezetes beszédében adta elő: „Uraim, midőn önöknek házasságom jelentem, az ország oly gyakran nyilvánított akaratának tesztek eleget. Azon szövetség, melyet én kötök, nem hangzik össze a régi politika hagyományaival; ez előnye. Franciaország, forradalmainak sora által gyorsan elvált a többi Európától; minden eszélyes kormánynak azon kellett törekedni, hogy Franciaországot a régi monarchia kebelébe vissza vigye; de ezen eredmény sokkal biztosabban elérhető egyenes és nyílt politika s az alkudozások őszintesége által, mint királyi szövetségekkel, mik a biztosság hamis érzelmét szülik, és gyakran a családi érdekeket a nemzeti érdekek helyébe teszik. Különben a mult példái a nép lelkében babonás előítéleteket hagytak hátra; a nép soha sem feledte, hogy az idegen hercegnők 70 év óta csak azért léptek trónra, hogy utódaik forradalom által száműzessenek vagy szétszórassanak. Egyedül egy nő látszott boldogságot hozni, ki inkább is él a nép emlékezetében, mint több mások, és e nő Bonaparte tábornok egyszerű jó neje vala, ki nem királyi házból származott. Mindamellett el kell ismerni, mikép Napoleonnak Mária Luizávali házassága 1810-ben nagy esemény, a jövőndő záloga, a nemzet büszkeségének valóságos kielégítése vala, midőn a régi és fenséges Austriát, mely velünk oly sokáig harczot folytatott, egy új császárság választott fejével az

összeköttetés szerencséje után törekedni látta; ellenben a többi kormány alatt a nemzet büszkeségének nem kellett-e szenvednie, midőn a trónörökös gyümölcstelenül több évig egy fejedelmi házbóli szövetség után járt, és végre megnyerte egy kétségkívül teljes hercegnő kezét, ki azonban csak a másod rangúak közé tartozott és más vallású volt?

„Ha a régi Európával szemben egy új elv erejénél fogva valaki a régi dynastiák magasságára emelkedik, a fölvetel nem érhető el az által, hogy a czimereket régivé teszi, és a királyok családjába betolakodik. Ez sokkal inkább elérhető, ha eredetéről soha sem feledkezik meg, sajátos jellemét megtartja, és nyíltan és egyenesen Európával szemben a sorskegyencz helyét foglalja el, mi azonban dicső jogczim, ha az egy nagy nép szabad szavazata által szereztetik. Így kényszerítve levén a mostanig követett formákat mellőzni, házasságom inkább magán ügy vala; s nem volt egyéb hátra, mint választanom. Az, kinek elsőséget adtam, magas születésű. Szívére, neveltetésére, azon vér emlékezésére nézve, melyet atyja a császár ügyéért ontott, franczia; mint spanyolnő azon előnnyel bír, hogy Franciaországban nincs családja, melynek kitüntetések és méltóságokat kellene osztani. A lélek minden magas tulajdonaival megáldva, az ország ékessége leendő, valamint a veszély napjaiban legbátrabb gyámola fogna lenni. Mint katolikus és ájtatos, mint én, kérni fogja az eget Franciaország boldogságaért; mint kellemteljes és jó, ő ezen magas állásban, meg vagyok róla győződve, Josephine császárné erényeit ismét életbe hozza.

Azért jövék tehát, uraim, hogy Franciaországnak megmondjam: mikép én elibe tettem azon nőt, kit tisztelek és szeretek, egy ismeretlennek, kinek szövetsége oly előnyöket hozott volna magával, melyek áldozat nélkül nem lettek volna elérhetőek. Anélkül hogy valaki iránt csekélyre becsülésemet mutatnám, hajlamomat követem, de nem úgy, hogy eszem- és meggyőződésemtől tanácsot ne kértem volna. Midőn végre én a függetlenséget, a szív erényeit, a családi boldogságot magasbra becsülöm, mint a dynastiai előítéleteket és nagyravágyó kiszámításokat, nem kevésbé erős leszek az által, hogy szabadabb fogok lenni. Nemsokára, midőn a Notre Dame templomba megyek, a császárnét a hadseregnek és a népnek bemutatatom; azon bizalom, mit ők bennem helyeznek, biztosítja rokonszenzőket annak részére, kit választottam, és önök, uraim, ha őt megismerendik, meg fognak győződni, mikép engemet ez uttal is az isteni gondviselés vezetett.“

Ezen beszédet a helyeslés gyakori jelei szakaszták félbe. Nevezetesen nagy hatást tett, hogy a császár Európával szembeni állására, mint sorskegyenc büszkélkedik. E beszéd a falakra is kiragasztatott, s a népre legjobb hatással volt. A polgári házasság jan. 29-dikén, az egyházi pedig 30-dikán hajtatott végre a legnagyobb pompával.

A császárné életére nézve a következő adatokat jegyezzük fel. Született Granadaban, s most mintegy 25 éves lehet. Igen szép testalkatu; bőre hófehér; haja szőke; szemei sötét feketék. Neveltetése kitünő, lelkére nézve szellemdús. Anyja Donna Maria Manuella, leánya egy Kirck-Patrich

nevü irnek, ki a Stuartokkal számüzött régi skót családból származott, és sokáig brit consul volt Malagaban. Atyja Montijo gróf, Theba herczeg, a régi Guzman családból származott. A francia- spanyol háboruban, mint tüzér ezredes francia zászlók alatt szolgált. Salamancánál egyik szemét és lábát vesztette el. Miután a francia sereg vesztései következtében VII. Ferdinandot visszatették, Montijo gróf kiköltözött Spanyolországból, s francia zászlók alá ment. 1814-ben vitézül harczolt. I. Napoleon császár a csatatéren diszitette föl. Utolsó álgyu lövéseit Franciaország szabadsága- és függetlenségeért St. Chaumontnál tette, a műtani iskola növendékeivel. Meghalt 1839-ben, szeretve és tisztelve mindenkitől. Neje azután nagyrészt Párisban tartózkodott.

A császárnak egyébíránt, mióta önerejével vezeti Franciaország kormányát, szakadatlan törekvése: befelé a közjöllét előmozdítása; kifelé a nemzet jogainak és becsületének visszaszerzése.

XXX.

Im előttünk a rajz a jelenkor egyik legnevezeteseb egyéniségéről. Azon szavak és cselekvények, melyeket rajzunk kiegészítésére használtunk, talán elégségesek volnának arra, hogy megítélhessük e férfit, kitől ellenei megtagadnak minden ész, minden jóindulatot. Im előttünk egy negyvenöt éves ember életküzdeme. Mióta Malmaisonban nagybátyjától elbucsuzott, harmincznyolcz év telt el, s csak most érkezett el az idő, hogy rendeleteinek eleget tegyen. Egész élete eddig azon egy eszmé-

nek volt szentelve, hogy megtestesítse I. Napoleon eszméit. Ellenei a hatalmas lángész röpte után törőt „Kis Napoleon“-nak gunyolják, s míg ez fenröpiül, addig ők messze, messze alant maradnak. Különben míg ember él, addig az önző szenvedélyek is uralkodnak rajta, s leginkább a kicsinyeken. És ha vannak kik tőle az észet megtagadják: miért nem álltak elő annak idejében lángeszök termékeivel Franciaország boldogítására, s ha előálltak, miért hiúsult meg minden törekvésök? Shakespearenek valamelyik bolondja a szót, szót, elmésen kineveti. A nagy szavak, nemzetboldogító eszmék, papíron, mit sem értek, ha nem volt az emberben tett-erő azok végrehajtására. III. Napoleon császárban, azt hisszük, a történet bizonyítása szerint is, e tehetség nem hiányzik, s fölösleges dolgot követnének el, ha fölelmegetnők öt évi kormányának elvitázhatlan előnyeit. Azon zászló, melyet ő hordoz, a polgárisodás történetében régóta meg van koszoruzva, s harcosai nem hiányzanak. Mi a jóindulatot illeti: roszra nagyobb szellemek nem törekedhetnek.

Ha külsejét tekintjük, egy márvány szobort látunk magunk előtt, mely ha netán megmozdul, ez nem történik hiában. Egy szempillantás, egy hang sem árulja el akaratát azon pillanatig, míg a cselekvés órája el nem érkezett. Szemei kialudtaknak látszanak, de mélyökben tűz ég, mely lelkének folytonos működését jelenti. Homloka redős és borus: magán viseli annyi évi szerencsétlenség, kitartás és ünnegetagadás nyomait. Ajka halovány, de finom szabatu, mely csak akkor mozdul meg, midőn a dolog azt kívánja, hogy szólani kell. Életirói azon vasálarczoshoz ha-

sonlitják, kit Mazarin bibornok halála után elébb St. Margit sziget erősségébe, később a Bastillebe zártak, s kinek fejéről a vasálarczot soha sem vették le. Mint az orvosok erről beszélnek, a vasálarczon át fekte szemei tűzben ragyogtak, ha szólt, hangja lelkének nemességét árulta el. Ily kép III. Napoleon császár. Vagy legyen egy sphinx, mindegy, ő oly férfi, ki a francia nemzetet kormányozni tudja, azon nemzetet, melyről közmondássá vált, hogy „nagy, ügyes és harcos, de nem tudja magát kormányozni.“ Pedig e nemzet kormányának és önmagának erősnek kell lenni. Nemcsak Europa államtani elve kívánja ezt, hanem az emberiség minden nemesebb érdeke. Egyébiránt a napoleoni rendszer bírálata nem kitűzött célja e lapoknak: mi csak arcképet akartunk adni, s szerző alig vesz igénybe magának annyit, mint a mit Corregio mondott: én is festész vagyok ¹⁾.

¹⁾ Anch' io sono pittore.

DE BALLAGI GÉZA

PEST, MÜLLER EMIL KÖNYVNYOMDÁJA.

(Szerviztétér, 1. szám.)

